

**VASI
HONISMERETI és
HELYTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK**

2018/1

VASI HONISMERETI és HELYTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

2018/1

A VAS MEGYEI HONISMERETI MOZGALOM
FOLYÓIRATA
ALAPÍTÁSI ÉV: 1974

Kiadja:
A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
VAS MEGYEI LEVÉLTÁRA

Szerkesztő:
KÓTA PÉTER

Szerkesztőbizottság:
BARISKA ISTVÁN
FEISZT GYÖRGY
KISS GÁBOR
M. KOZÁR MÁRIA
MURBER IBOLYA
PETHŐ GYULA
SZALAINÉ BODOR EDIT
TILCSIK GYÖRGY
TÓTH KÁLMÁN
ZSÁMBOKI ÁRPÁD

Felelős kiadó:
MELEGA MIKLÓS

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Szombathely, Hefele M. u. 1. Pf.: 78.
Tel.: (94) 514-800 Fax: (94) 509-267
Szövegszerkesztés:
Németh József

Nyomda: Pátria Nyomda Zrt., Budapest
Felelős vezető: Simon László vezérigazgató

HU – ISSN 1219-2783

A folyóirat tartalomjegyzéke az Interneten a
Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára
honlapján olvasható:
www.vaml.hu

A KIADVÁNY MEGJELENTETÉSÉT TÁMOGATTA:

■ Nemzeti Kulturális Alap

nka
Nemzeti Kulturális Alap

E SZÁMUNK SZERZŐI:

- **Dobri Mária**
könyvtáros, nyugdíjas, Szombathely
- **Feiszt György**
levéltáros, nyugdíjas, Szombathely
- **Kiss Gábor dr.**
régész, tudományos főmunkatárs,
Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum,
Szombathely
- **Nagy Miklós**
tanár, Szent László Katolikus Általános Iskola,
Sárvár
- **Pácz Miklós dr.**
nyugalmazott főorvos, Szombathely
- **Pup Csilla**
könyvtáros, Magyar Nemzeti Levéltár
Vas Megyei Levéltára, Szombathely
- **Tilcsik György dr.**
levéltáros, nyugdíjas levéltár-igazgató,
Szombathely
- **Tóth Kálmán**
múzeumpedagógus, Savaria Megyei
Hatókörű Városi Múzeum, Szombathely

TARTALOM

- 5 ■ **Kóta Péter**
BEKÖSZÖNTŐ

MŰHELY

- 7 ■ **Feiszt György**
ÚJRATERVEZÉS
Folytatjuk a beszélgetést
Bariska Istvánnal

ADATTÁR

- 11 ■ **Dobri Mária**
SZOMBATHELYI NYOMDÁSZOK
ÉS KIADVÁNYAIK AZ 1800-AS
ÉVEKBEN
- 19 ■ **Tilcsik György**
MÁRIA DOROTTYA FŐHERCEGNŐ
KÉT, ISMERETLEN LEVELE
WIMMER GOTTLIEB ÁGOSTONHOZ
- 31 ■ **Nagy Miklós**
A MAGYAR NYUGATI VASÚTTÓL
A VASÚTI CSOMÓPONTIG
Sárvár vasúti fejlődése 1867–1913 között

- 53 ■ **Pup Csilla**
RENDHAGYÓ KASTÉLYTÖRTÉNET
Az ölbői szentgyörgyi Horváth kastély

IN MEMORIAM

- 80 ■ **Pácz Miklós**
P. DR. SILL ABA FERENC OFM
(1925–2018)

KÖNYVESPOLC

- 86 ■ **Kiss Gábor**
KŐSZEG
Várostörténeti Atlasz

ESEMÉNYEK, HÍREK

- 89 ■ **Tóth Kálmán**
KRÓNIKA
2017. július–december

Péter Kóta ■ 5	Péter Kóta
EINLEITUNG	POZDRAV
WERKSTATT	DELAVNICA
György Feiszt ■ 7	György Feiszt
NEUE BERECHNUNG	ZNOVA
Fortsetzung des Gesprächs mit István Bariska	Nadaljujemo pogovor z Istvánom Barisko
DATENSAMMLUNG	GRADIVO
Mária Dobri ■ 11	Mária Dobri
BUCHHDRUCKER UND IHRE AUSGABEN IN SZOMBATHELY IN DEN 1800-ER JAHREN	TISKARJI V SZOMBATHELYU IN NJIHOVE IZDAJE V 19. STOLETJU
György Tilcsik ■ 19	György Tilcsik
ZWEI UNBEKANNTE BRIEFE DER ERZHERZOGIN DOROTHEA MARIA AN AUGUST GOTTLIEB WIMMER	DVE NEZNANI PISMI NADVOJVODINJE MÁRIE DOROTTYE GOTTLIEBU ÁGOSTONU WIMMERJU
Miklós Nagy ■ 31	Miklós Nagy
VON DER UNGARISCHEN WESTBAHN BIS ZUM EISENBANHKNOTENPUNKT Die Eisenbahnentwicklung von Sárvár zwischen 1867–1913	OD MADŽARSKE ZAHODNE ŽELEZNICE DO ŽELEZNIŠKEGA VOZLIŠČA Razvoj železnice v Sárvárju v letih 1867–1913
Csilla Pup ■ 53	Csilla Pup
UNREGELMÄSSIGE SCHLOSSGESCHICHTE Das Schloß Szentgyörgyi-Horváth in Ölbő	NENAVADNA ZGODOVINA DVORCA Dvorec družine Szentgyörgyi Horváth v kraju Ölbő
IN MEMORIAM	IN MEMORIAM
Miklós Pác ■ 80	Miklós Pác
PATER DR. FERENC ABA SILL OFM (1925–2018)	P. DR. FERENC ABA SILL OFM (1925–2018)
BÜCHERBRETT	KNJIŽNA POLICA
Gábor Kiss ■ 86	Gábor Kiss
KŐSZEG Ein stadtgeschichtlicher Atlas	KŐSZEG Zgodovinski atlas mesta
TAGEBUCH, NACHRICHTEN	DOGODKI, VESTI
Kálmán Tóth ■ 89	Kálmán Tóth
KRONIK Juli–Dezember 2017	KRONIKA Julij–december 2017

BEKÖSZÖNTŐ

■ Kóta Péter

Komoly változások történtek a 2020. Évben a Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények életében. Miután az utóbbi években jelentős késedelmet halmozott fel; intézményi háttér és az anyagi feltételek egyaránt változtak – nem éppen előnyösen; a szerkesztő bizottság több tagja megválni kényszerült vállalt feladatától; végül Mayer László szerkesztő is munkahelyet váltott: a leköszönő Gyurácz Ferenctől átvette a Vasi Szemle szerkesztését, ezért az MNL Vas Megyei Levéltár állományából átkerült a Savaria Múzeum csapatába. Elárvult szerkesztői pozícióját Kóta Péter vette át a levéltárban. Az egyszerű személycserénél azonban több is történt. A körülmények arra készítettek bennünket, hogy alaposan újragondoljuk a folyóirat további sorsát. Terveink közt szerepel, hogy miután a régi szerkesztőbizottsági tagok munkáját megköszöntük, újakat kérünk föl a távozók helyébe, figyelve arra, hogy a vasi helytörténet művelését hivatásszerűen végző intézmények munkatársai közül verbuváljunk. Jó hír, hogy maradtak néhányan a régi gárdából; az ő személyük

jelenti a folyamatosságot. A korábbinál nagyobb szerepet szánunk a megyei levéltár munkatársainak, nekik a technikai jellegű munkákon túlmenően lektorálási, sőt tanulmány- és ismertetés-írási dolguk is lesz. Szeretnénk kihasználni és kiszolgálni a községek részéről megnyilvánuló fokozódó érdeklődést a helytörténet iránt: már most körvonalazódik néhány tematikus szám terve, amelyek egy-egy vasi település történeti adatait állítják középpontba, mintegy előtanulmányokkal segítve a megírandó falumonográfiák szerzőit. Az is szándékunk, hogy érdekes, de főleg fontos források közzétételével irányítsuk rá a figyelmet a kevésbé feldolgozott területekre, témákra.

A több éves késést persze nem lehet egyik napról a másikra ledolgozni. Úgy határoztunk, hogy erőnket összeszedve, a korábbinál több számot jelentetünk meg évente. Reményeink szerint a folyóirat elméleti és valóságos megjelenésének időpontját sikerül 2022-re szinkronba hozni.

A 2016/1. számtól kezdve a külső megjelenés és a belső grafikai arculata egyaránt megszépült – a kor igényeihez

igazodva. Ez már a folyóirat megújulása irányába tett első szerény lépés.

Szeretnénk a modern követelményeknek megfelelően, a VHHK digitális megjelenését javítani. Önálló honlappal, a szerzőket és az olvasókat is előzékenyebben kiszolgáló funkciókkal lépünk hamarosan a nyilvánosság elé.

Vannak bizonytalansági tényezők, nem tudhatjuk pontosan, mit hoz a jövő, mennyit válthatunk valóra az elképzelésekből. Ezeket azonban fontosnak tartottuk előre bocsátani, hiszen

az eredményt a tervekhez viszonyítva lehet majd értékelni. A megvalósításban számítunk a VHHK régi és új szerzőire, olvasóira. Minél több színvonalas tanulmány jelenik meg, annál értékesebb a folyóirat, annál több olvasó hasznosíthatja a publikált ismeretanyagot. Kérjük, keressenek minket: a szerzőknek szakmai segítséget adunk, az olvasóktól visszajelzéseket várunk. A helytörténet művelése és a honismerete közös ügyünk!

ÚJRATERVEZÉS

FOLYTATJUK A BESZÉLGETÉST BARISKA ISTVÁNNAL

■ Feiszt György

Két évtizede kapott nyilvánosságot beszélgetésünk a VHHK hasábjain. Mi változott azóta?

Talán a családdal kezdeném. Feleségem nagymama, én magam pedig nagypapa lettem azóta. Szilárd unokám 2001-ben, Zita, a húga 2003-ban született. Aztán a nagyobbik fiam is megházasodott 2010-ben Horváth Kinga tanárnővel. Még ugyanebben az évben megszületett Fruzsina, majd 2014-ben Lilla. Ami feltétlenül ide kívánczik még, István és Zsolt fiam is Kőszegen él a családjával, ha munkájuk máshova köti is őket.

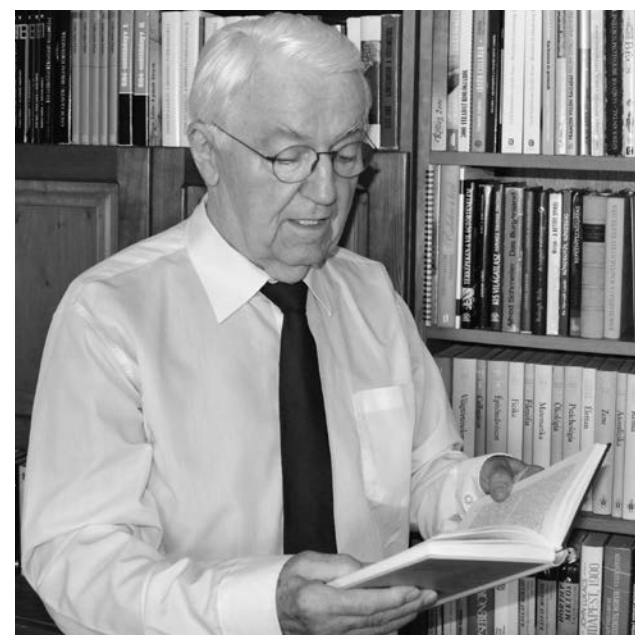
És a szakmai munka területén?

2006-ban nyugdíjba mentem és ez önmagában indokolja a beszélgetés folytatását, a GPS nyelvén az „újratervezés”-t. Az elmúlt évtizedekre visszagondolva mondom, hogy az első számítógép 1994-ben érkezett a levéltárba. Ki hitte volna akkor, hogy ez új regisztrációs rendszerré válik és hovatovább felváltja a papír alapút? Erre az időre visszatekintve úgy érzem, hogy a fővárosi és megyei tanácsok irányítása alatt működő levél-

tár-szervezet a levéltárügy aranykorát jelentette minden tekintetben.

Mit jelentett ez a helytörténet szempontjából?

Ennek érzékeltetéséhez el kell mesélni egy történetet. Az 1980-as évek derekán levéltári vándorgyűlést tartottak az Eger melletti Noszvajon. Bár ak-

kor már nyugdíjban voltak, megtisztelt minket Ember Győző akadémikus, az Országos Levéltár legendás főigazgatója és helyettese, Borsa Iván is. A konferencia a levéltárosi hivatás kérdéskörét tárgyalta, amelyhez én is hozzászóltam. Azzal érveltem, hogy a levéltárfenntartók joggal várják el az intézményeiktől, hogy fogalmazzák meg a megyék történeti identitásának lényegét. Borsa Iván a szünetben gratulált és biztosított egyetértéséről. Maig vallott meggyőződésemet, hogy a levéltáros nemcsak archívumkezelő, hanem forrásfeltáró is és ez a kettős szerep tudta kivételesen sikeressé tenni ezt a korszakot.

Tudsz erre konkrét példát mondani?

A városi anyag rendezése közben éppen akkor fedeztem fel a Wesselényi-féle összeesküvés kőszegi forrásait. Benne a Zrínyiek, a Frangepánok, a Rákócziak és a Nádasdyak idevágó adataival, a kőszegi Arany Strucc Szállodában történt találkozásaikkal. Levéltárosként találtam rájuk, de kétségtelen, hogy történészként írtam meg a sztorit. Az embert tehát hiúság is, szakmai elhivatottság is vezeti, ezért nem engedhettem meg magamnak azt a luxust, hogy a dokumentumok közlését másnak engedjem át. Az sem mellékes, hogy ezek az adatok az egyik legfontosabb levéltári tevékenység, a rendezés során kerültek elő, ami a történeti kuriózum feltárása mellett kellően reprezentálta a levéltár-szakmai munka fontosságát.

Vitán felül áll, hogy a felfedezés a Kőszegi Fiókleveletárát a szakmai érdeklődés centrumába helyezte.

Az 1971-ben, Kőszegnek, Vas megye egyetlen szabad királyi városa anya-

gának Szombathelyről való visszatelepítésével, a híres Lábasház épületében megnyílt a Kőszegi Fiókleveletár. Ennek vezetőjeként aktívan bekapcsolódtam nemcsak a hazai, de a nemzetközi regionális tudományos munkába is. A Vas Megyei Levéltár 1972 óta teljes jogú szervezője volt a Mogensdorf Nemzetközi Kultúrtörténeti Szimpozionnak, a Kőszegi Fiókleveletár pedig 1983-ban csatlakozott a „Szalónaki Beszélgetések” címet viselő ausztriai konferenciasorozathoz és ezzel egyetemek, történeti (akadémiai) intézetek és levéltárak „Térségtörténeti együttműködésének” az egész országban párját ritkító módon vált résztvevőjévé. Nem tagadom Szalónak lett a szívem közepe.

Hogy lehet megfogalmazni ennek jelentőségét?

Hangsúlyozni kell, hogy Szombathely és Kőszeg már a rendszerváltás előtt a kelet-nyugati történeti együttműködés részévé vált. Az osztrák-szlovén-horvát-magyar szakmai kapcsolatrendszer, személyes ismeretségeken és barátságokon túl, azt a valóságos és virtuális értéktárat hozta létre, amelynek ma az „e-documenta Pannonica” a folytatója.

De evezzünk vissza a hazai vizekre!

Mindig örültem, ha a megadott tematikán, divatos szóval a „trenden” belül – Kőszeg kapcsán ezek voltak szülő- és borkultúra, etnikai összetétel, igazgatás és gazdaság, ipar és kereskedelem, településtörténet, családtörténet, társadalmi konfliktusok, építészettörténet, legendák és tévhitek, utak-útleírások, ünnepek és kultuszok, adótörténet, a történelem görbe tükre, nők a történelemben – újabb kutatásokkal jelentkezhettek.

tem. A 2008-as levéltári nap külön megmaradt az emlékezetemben. Akkorra Szombathely német neve, nevezetesen Steinamanger, vitája már évszázados-sá vált. Rengeteg sületlenséget hordtak össze erről amatőrök és komoly tudósok egyaránt. Pedig a megoldás ott volt az orrunk előtt, szó szerint az „utcán hevert”. Van Szombathelyen egy utca, amelyet Paragvári utcának neveznek. Nem nehéz belátni, hogy a „parragvár” voltaképpen a Steinamanger tükörfordítása. Annyira egyszerű, de szombathelyi gyerekként, majd szakemberként én sem vettem észre. Mindössze hatvanöt évet kellett várni rá.

Jó példa ez arra, hogy a nemzeti és nemzetközi historiográfiai kérdésekkel foglalkozó történész-levéltáros nem tud elszakadni a helytörténeti problémáktól. Kőszeggel kapcsolatos kutatásaid is hoztak ilyen „Columbusz tojása” szerű felfedezéseket?

Kőszegre ez a kifejezés nehezen alkalmazható. A 15-17. század a szakmán belül egyébként is „periférius” korszak. Az viszont tény, hogy a Szent Korona visszaszerzésének és az ausztriai zálogon lévő nyugat-magyarországi területek jogi kérdéseinek összefüggései, a Fehde-jog (magánháború indításának joga), valamint az ún. pártatlan bíróságok (Csepreg, Kőszeg, Rohonc, Szombathely) léte, működése és jogtörténete, ezek problémáinak tisztázása a nevemhez fűződik.

A megyei periodikákban rendszeresen olvashatjuk írásaidat, több beszélgetést készítettél régi honismeretesekekkel. Egyikük meg is kérdezte: hogyhogy a profilod nincsen benne a legutóbbi „Vasi honismereti, helytörténeti kutatók adattárá”-ban?

Engem is meglepett, de én nem kaptam frissítési felkérést. Nyilván feledésbe merült már, hogy annak idején én kezdeményeztem a Honismereti lexikon kiadását.

Két évtizeden át voltál tagja a Vasi Szemle szerkesztő bizottságának, helytörténeti cikkek, tanulmányok tucatjaival „hivatalból” is találkozta, felfedezhető volt valamilyen trend a legújabb kori honismereti kutatásban?

A Vasi Szemle tematikai strukturáltságát (Évfordulók, A múltnak kútja, Arcképcsarnok, Műhely, Emlékezés, Könyvszemle, stb.) a mindenkorai főszerkesztő határozta meg. Örövendesen megszorodtak a szerzői felkérések, ugyanakkor eltűnedezték a tematikus számok, de célirányos „trend” nem volt kitapintható.

Neved fémjelez tucatnyi kőszegi útikönyvet, városkalauzt. Az új és újabb kötetekbe beépültek történeti kutatási eredményeid. Vajon hasznosította ezeket a helytörténeti, idegenforgalmi ismeretterjesztés? Vannak erről visszajelzéseid?

Az idegenforgalom az útikönyveket városvezetési, egyéni turista üzemmódban és művelődéstörténeti területen használja. 1995-ös Kőszeg c. könyvemet a Savaria Tourist németül, majd angolul is megjelentette. Gyorsan el is fogyott mindkettő. Ezeket a „Kéklő Írottak” alatt c. népszerűsítő, tematikus kötet követte magyarul, majd németül. Népszerűek voltak mondhatom, a város a testvérkapcsolatokban is osztogatta őket. A Savaria Tourist megszűnését követően azután gyakran keresték. X számú telefont kaptam, nálam érdeklődtek kapható-e még, és

hol? Sajnos az a javaslatom, hogy anyaga kerüljön fel az internetre, süket fülekre talált. Az ezredfordulón viszont megjelent a „Kőszeg 2000. Egy szabad királyi város jubileumára” címet viselő, a város által kiadott kötet, amelyet kollégámmal, Söptei Imrével szerkesztettünk, és részben a szerzői is voltunk.

Kérlek, beszélj a régóta várt, és a közel-múltban ünnepélyes keretek között debütáló Kőszeg-atlasz munkálatairól!

Jó, hogy említéd, mert ez életem legnagyobb, egyéni projektje lett. A nem folyamatos munkálatokra hozzávetőlegesen öt-hat évem ment rá, a Bariska István, B. Benkhard Lilla, Ivicsics Péter, Mentényi Klára, Söptei Imre alkotta összeszokott csapat már 1999-től dolgozott a Kőszeg Művészettörténeti Topográfiáján, – ennek első kötetével most jutottunk a célegyenesbe, – de e munka közben 2010-ben aláírtam egy 0,- (azaz nulla) forintos szerződést a Magyar Várostörténeti Atlasz sorozat Kőszegre vonatkozó munkálataira. A kiadványsorozat 6. darabjaként eredetileg 2018-ra tervezett mű, B. Benkhard Lilla, Ivicsics Péter, Kovács Viktória, Mentényi Klára, Söptei Imre és Szilágyi Magdolna kollé-

gák közreműködésével végül 2019-ben látta meg a napvilágot. Ebben a munkában tanultam meg a térbeli gondolkodást. Ez önmagában is nagy nyereségnek számít. A sorozat Kubinyi András professzor témavezetésével indult. Halála után az ő szerepét Szende Katalin vette át a Közép-Európai Egyetemen. Ott azonban, rajtunk kívülálló okokból, nem volt maradásunk. Ekkor az MTA Várostörténeti Albizottsága megbízásából az utó-szerkesztést a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontja vette át. Büszke vagyok arra, hogy a Kőszeg-atlasz még a Magyar Tudományos Akadémia védnöksége alatt látott napvilágot.

Ha megszólalna a „honismereti GPS”, hogy: „Újratervezés”, mit válaszolnál?

Azt, amit egyik kedves stájer történész-könyvtáros kollégám, dr. Roland Schäfer mondott egyszer nekem: „Die Geisteswissenschaftler gehen nie in Pension (A szellemtudományok kutatói soha nem mennek nyugdíjba)”. Vagy talán mégis?

Köszönöm a beszélgetést.

SZOMBATHELYI NYOMDÁSZOK ÉS KIADVÁNYAIK AZ 1800-AS ÉVEKBEN

■ Dobri Mária

Fitz József (1888–1964) a neves nyomdászattörténész írja a sajtó szerepéről, fontosságáról, „... Hogy a reneszánsz kori humanizmus, majd a reformáció, az ellenreformáció, a 18. századi felvilágosodás, a haladás eszméi, a 19. századi politikai szabadságmozgalmak, a nemzeti ébredés ... aránylag gyorsan és szélesen terjedhetett az elsősorban annak köszönhető, hogy a nyomdászat volt a szekere, szállítója, postása, ügynöke, szócsöve. Az újkori történelem alakulását a sajtó irányította. A napi eseményeket, amelyekből történelem lesz, köz tudomásra hozta, tájékoztatott a politikusok szándékairól, közölte beszédeiket, s mindezzel mozgatta a történelmet intező tömegeket.”²

Hozzászólásomban azt kívánom bemutatni, hogy a fenti mondatok érvényesültek-e, s ha igen hogyan a szombathelyi nyomdászok kiadványaiban a reformkor hajnalán, abban az évtizedben, amikor a konferencia címe szerint „itt kezdődött reformkor.”

Előjáróban szeretnék néhány mondatral visszatekinteni a szombathelyi

nyomdászat történetére; nem kell nagyon messzire visszanezünk, mert csak 13 évvel a tárgyalt időszak előtt, 1787-ben jött létre a város első nyomdája. Források hiányában ma már nem lehet pontosan megállapítani, hogy az új egyházmegye első püspöke Szily János (1735–1799), vagy a vármegye hívta Szombathelyre a soproni Siess nyomdász-család egyik tagját, Siess Józsefet (?–1787), hogy a városban nyomdát létesítsen. A Siess család 1748-ban költözött Bécsújhelyről Sopronba, ahol Siess József János és Antal nevű fia munkáik révén hamarosan elismerést szereztek műhelyüknek.³ Szép munkájukat Kazinczy Ferenc (1759–1831) is dicsérően említi Kiss Jánoshoz (1770–1846) írt levelében: „Meg kellene dicsérni a soproni Siest és a váci Máramarosit, hogy gondosan nyomtatnak.”⁴

³ Németh János: A Magyar Országi és Erdélyi Könyvnyomtatóknak neveik, és a helyek a hol, és az idő, e' meddig nyomtattak. = Tudományos Gyűjtemény, 1817. 11. köt. 76–85. p.; Csatkai Endre: A soproni nyomdászat a 18. század első felében. = Soproni Szemle, 1961. 1. sz. 38–51. p.

⁴ Kazinczy Kis Jánosnak 1805. január vége körül. Kazinczy Ferencz levelezése. 3. köt., 1803–1805. Közzéteszi Váczy János. Bp., 1892. 257. p. (Kazinczy Ferencz összes művei. 3. oszt. Levelezés)

¹ A 2008. november 7–8-án tartott „Itt kezdődött a reformkor” című konferencián elhangzott hozzászólás szerkesztett, jegyzetelt változata.

² Fitz József: A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története. 1. köt. A mohácsi vész előtt. Bp., 1959. 9. p.

Az 1787-es év azonban teljesen biztos, Szily János püspök november 14-én írta Schönvisner István (1738–1818) tudós régésznek, aki Szombathely monográfiáján dolgozott, „... az a szándékom, hogy a régi emlékeket Bécsben vésetem, a történetet pedig szombathelyi betűkkel adatom ki. Ugyanis Szombathely szerzett már nyomdát.”⁵

A püspök az akkor még üresen álló papnevelde épületében egy helyiséget bérleti díj nélkül bocsátott a nyomdász rendelkezésére, ahol az oktatás megindulásáig, 1790-ig dolgozhatott, s innét a mai Főter, akkor Gyöngyös u. 9. sz. házába [Spitzer-ház] költözött. Ekkor már a fiú, Siess Antal József (1756 k.–1806) vezette a nyomdát, aki 1789-ben vette át a szombathelyi műhely vezetését. 1806-ig volt a nyomda a Siess család tulajdonában, abban az évben, tavasszal meghalt Siess Antal József. Halála után az örökösök a nyomdát segédjének, Perger Ferencnek adták el, aki nemsokára a mai Thököly, akkor Hosszú utca 38. számú házába telepítette át a műhelyt.

Perger Ferenc a kor tipikus tőkés vállalkozóinak egyike. Német származású, de magyarul tökéletesen beszélő, gimnáziumot járt, latinul is tudó, művelt polgár volt. Sikeres vállalkozásokba kezdett, üzemét fejlesztette. Zalában fióknymdát hozott létre, ő lett Zala vármegye első nyomdása 1816-ban. Fióknymdát létesített Keszthelyen is, ahol igazi üzletet a művészetpártoló Festetics György (1755–1819) megrendeléseit jelentette számára. Olyan jelentős munkákat nyomtatott ki, mint az első Helikoni ünnepségek teljes szövege, Csondor János gazdálkodással kapcsolatos és Pfahler Károly jogtudományi munkája. Jó szakember volt, de nehéz természete és a törvényesség határait súroló vállal-

kozásai miatt gyakran összetűzésbe került a hatóságokkal. 1840-ig volt a tulajdonában a szombathelyi nyomda.

Az 1810-es években tehát csak egy nyomda volt a városban, de ez teljesen kielégítette a 3700 lakosú püspöki székhely igényeit. 1810-ben Magyarországon 29 helységben összesen 34 nyomdai üzem működött,⁶ Szombathely a maga nyomdájával ezek közé tartozott.

A Siess nyomda az első években csak püspöki körleveleket, egyházi nyomtatványokat készített, a vármegye és a város meghívók, úrlapok, különféle nyomtatványok igényével jelentkezett.

A nyomda felszerelését valószínűleg nem tartotta a püspök alkalmasnak arra, hogy a város monográfiáját itt nyomtas- sa ki. Ezért – vagy más ok miatt – a könyv Pesten jelent meg a Trattner nyomdában, 1791-ben.⁷ Kulcsár István (1760–1828) azonban néhány évvel később – 1794-ben – a Siess nyomda betűivel jelentette meg Mikes Kelemen Törökországi leveleit.⁸ A nyomda akkor már nem a szeminárium épületében működött, az ott lévő emléktábla bizony rossz helyen van.

A század végére megnőtt az egyéni megrendelők száma, s velük a nyomda termékei, de többnyire csak pár oldalas alkalmi kiadványokat nyomtattak. Az 1800-as években csupán egyetlen nagyobb terjedelmű munka került ki a nyomdából, Szilágyi István (kb. 1748–1821) nárai plébános prédikáció-gyűj-

⁶ Kecskés Anna: Felvilágosodás- és reformkori nyomdáink a számok tükrében. = Magyar Grafika, 1979. 5. sz. 60–64. p.

⁷ Schoenvisner, Stephanus: Antiquitatum et historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus libri novem. Pestini, Trattner, 1791. 384 p., 27 t.

⁸ Mikes Kelemen: Török Országi Levelek melyekben A II-dik Rákóczy Ferentz Fejedelemmel Bujdosó Magyarok' Történetei más egyéb emlékezetes dolgokkal együtt barátságosan eléadtak. Szombathely, Siess, 1794. 490 p.

teménye hat kötetben, latin nyelven.⁹ A 400–500 oldalas kötetekből az első három a Siess nyomdában, a másik három már a Perger nyomdában jelent meg.

A nyomtatványok többségét jelentő alkalmi kiadványok, örömdalok, beszédek, különböző világi vagy egyházi alkalmakra készültek. A világi alkalmakat politikai vagy társadalmi események szolgáltatták. Egy részük nevezetes eseményekhez, mint például koronázás, tisztségre való megválasztás, beiktatás, győzelem köthető. Az állam életével kapcsolatos kiadványok egy-egy aktuális politikai-történeti esemény kapcsán keletkeztek, bár az állam az egyházhoz és az iskolákhoz képest csak szerényebb mértékben vett részt a kiadványok összetételének alakításában.

1804-ben II. Ferenc (1768–1835) császár trónra lépését ünnepelték, Kőszegen szeptember 23-án egy magyar nyelvű verssel, Szombathelyen október 3-4-én Batthyány Lajos (1753–1806) Vas vármegye főispánjának örömvérével.

⁹ Szilágyi, Stephanus: Institutio concionatoria quinquepartita de festo circumcicionis Domini, reliquique eodem die concurrentibus solemnitatibus. Pars quarta Complectens ejusdem Conciones. Sabariae, Siess, 1803. 459 p.; Szilágyi, Stephanus: Institutio concionatoria quinquepartita de festo Purificationis B. Virginiae Mariae. Pars quarta Complectens ejusdem conciones. Sabariae, Siess, 1804. 579 p.; Szilágyi, Stephanus: Institutio concionatoria quinquepartita de Sancto Stephano protomartyre. Pars quarta Complectens ejusdem Conciones. Sabariae, Siess, 1805. 411 p.; Szilágyi, Stephanus: Institutio concionatoria quinquepartita de Sancto Stephano rege. Pars quarta Complectens ejusdem Conciones. Sabariae, Perger, 1806. 520 p.; Szilágyi, Stephanus: Institutio concionatoria quinquepartita de festo circumcicionis Domini, reliquique eodem die concurrentibus solemnitatibus. Pars prima Complectens Expositionem Festi. Volumen Primum. Sabariae, Perger, 1807. 579 p.; Szilágyi, Stephanus: Institutio concionatoria quinquepartita de festo Ascensionis Domini. Potissimum pro ruralibus parochis. Pars Quarta Complectens ejusdem Conciones. Sabariae, Perger, 1808. 442 p.

TÖRÖK ORSZÁGI LEVELEK,

mellyekben

A II^{dik} RÁKÓCZI FERENTZ

Fejedelemmel Bujdosó Magyarok' Történetei

más egyéb emlékezetes dolgokkal együtt
barátságosan eléadtak.

Irta

MIKES KELEMEN

Az emlétt Fejedelemmel néhai Kamarálla,

Műst pedig

Az eredetképpen való Magyar Kézírásokból

kiadta

KULCSÁR ISTVÁN

Az Ékesfőllásnak Tanítója.

SZOMBATHELYEN,

Nyomtatta-SIESS ANTAL JÓSEF.

1794

A Törökországi levelek 1794. évi kiadásának címlapja

Mindkét örömdal szerzője nemescsói Sztróka Antal (1780–1850) ügyvéd.¹⁰

¹⁰ [Sztróka Antal]: Öröm Dal, mellyet a felséges II-dik Ferentz, római császárnak stb. austriai örökös tsászárságra tett lépését ünnepléte Kőszeg városa September hónap 23-dik napján 1804. Szombathely, Szisz, [1804]. 6 p.; [Sztróka Antal]: Öröm dal, mellyel a felséges II-dik Ferentz, római császárnak, ausztriai örökös tsászárságra tett lépését ünnepléte Németh Ujvári Batthyány Lajos, vas vármegyének fő ispánja stb. Szombathely mező városában October hónap 3-dik és 4-dik napjain. 1804. Szombathely, Szisz, [1804]. 8 p.

Széchenyi Ferencnek (1754–1820) két beszéde jelent meg 1807-ben. Március 16-án mint királyi biztos mondott beszédet Batthyány Fülöp (1781–1870) örökös főispáni beiktatásán, másnap, március 17-én pedig abból az alkalomból beszélt, hogy őt iktatták be a főispáni hivatal adminisztrátorságába.¹¹

1809-ben, amikor Magyarország a napóleoni háborúk hadszínterévé vált, meghirdették a nemesi felkelést. Ismeretes, hogy a felkelő hadak a győri csatában – bár helytálltak – vereséget szenvedtek. A hadi eseményt némelyek vereségnek, némelyek hősi tetteknek éltek meg, mindenesetre a nemesi felkelő sereget versekben buzdították.

A „felkelő nemzetnek, a buzogányos vitéz magyaroknak” ajánlotta versét pázmándi Horváth Endre (1778–1839) téti plébános „... kardra, lovakra vitéz szkit-hák...” buzdította a felkelőket. Költeményével olyan sikert ért el, hogy egy év alatt hat változatlan kiadást ért meg.¹²

Lábas Ferenc Vas megyei földbirtoikos, aki a szombathelyi városi tanács tagja is volt, „A tekintetes nagyságos Vass vármegyei méltóságos, nagyságos, tekéntetes és nemes rendű felkelő vitéz magyar sereghez” írta versét Szombathelyen, Bőjt más havának 4. napján, 1809-ben.¹³

¹¹ *Széchenyi Ferenc*: Beszéd, Mellyet Széchenyi Ferentz gróf a nagymélt. Hertzeg Batthyány Fülöpnek Nemes Vasármegye örökös főispányi méltóságába tett be iktatásakor úgy, mint királyi biztos mondott Martius 16-án 1807. Szombathely, Perger, [1807]. 8 p.; *Széchenyi Ferenc*: Beszéd, mellyet gróf Széchenyi Ferentz ő Excellentiája ns. Vass vármegyei fő ispányi hivatalnak adminisztrátorságában lett be iktatása alkalmatosságával mondott Martius 17-én 1807. Szombathely, Perger, [1807]. 7 p.

¹² *Horváth András*: A felkelő nemzetnek, a buzogányos vitéz Magyaroknak.[!] Szombathely, Perger, [1809]. 6 p.

¹³ *Lábas Ferenc*: A T[ekintetes] N[emzetes] Vass Vármegyei Méltóságos, Nagyságos, Tekéntetes, és Nemes Rendű Felkelő Vitéz Magyar Sereghez. Nemes Lábas Ferencnek versei.

A hadi győzelmek, a győztes hadsereg hazaérkezése is fontos laudációs lehetőséget jelentett. Böle András (1763–1843), a későbbi szombathelyi püspök, „a nemes magyar felkelő s a táborbul hazatért megyebéli vitéz sereghez, a rettenthetetlen bajnokokhoz, akik véghetetlen veszedelmek közepette küzdöttek” intézett örvendező és hálaadó köszöntést. Beszéde 1810-ben jelent meg,¹⁴ és ugyanekkor egy „Jeles emlékezet, azon felkelő megyebéli vitéz lovas, és gyalog hazafiakról, akik a múlt háborúban különös hadi virtusaik által magokat megkülönböztették, és szolgáltak, mind magoknak örökös dicsőségére, mind pedig minden hazafinak ösztönzésére...”¹⁵ című kiadvány, amely naplószerűen napról napra közli az eseményeket, név szerint kiemelve a hősokeket, megemlítve, hogy hány ellenséges katonát öltek meg, kihangsúlyozva, hogy még egy francia generálist és egy főtisztet is fogságba ejtettek.

A különböző társasági események, mint bál, vagy családi ünnepek, az emberi élet két nagy fordulója – a házasság és a halál – is jó alkalom volt arra, hogy örömdalt zengjenek.

A lakodalmi, esküvői köszöntők különösen az arisztokrácia körében vol-

Szombathelyen, Bőjt más Havának 4-dik Napján 1809-dik Esztendőben. [Szombathely], Perger, [1809]. 8 p.

¹⁴ [Böle András]: A Nemes Magyar Felkelő s a táborbul visszatért megyebéli vitéz sereghez intézett örvendező s hálaadó köszöntése, a nemes Vas-vármegyei, Statusok, és Rendeknek Szombathelyen Boldog Aszszony havának 13-ik napján 1810-ik esztendőben. Szombathely, Perger, [1810]. 8 p.

¹⁵ Jeles emlékezet, mellyet a Nemes Vas-Vármegyei statusok és rendek, a leg hitelesebb tudósítás után, örömmel tesznek, azon felkelő megyebéli vitéz lovas, és gyalog hazafiakról, kik a múlt háborúban, különös hadi virtusaik által magokat megkülönböztették, és szolgáltak mind magoknak örökös dicsőségekre, mind pedig minden hazafiának ösztönére, hogy a király és a haza eránt, hasonló virtusok, és érdemekre törekedjenek. Szombathely, Perger, 1810. 8 p.

tak divatosak. Két ilyen nyomtatvány ismeretes, „Mennyezői dal báró ocskói Ocskai Ferenc és báró Seldern Karolina egybekelésükre” 1808. június 6-án, és „Örömdal nagyszentmiklósi Nákó Sándor és tolnai gróf Festetich Terézia egybekelésére” szintén 1808-ban.¹⁶

1806-ban bál volt Szombathelyen, amely után egy gúnyiratban támadták a túlságosan kivágott ruhákat viselő hölgyeket. Dukai Takács Terézia (1780 k. –1810 k.) költőnőnek, (dukai Takács Judit unokatestvére) híressé vált az a verse, melyben a bál után „Felelet ezen asszonyi nem viseletét gúnyoló versezetre”¹⁷ címmel védte az ott megjelent hölgyeket a «Kivágott ruhák ellen» írt gúnyirattal szemben.¹⁸

Egy rövid német nyelvű ismeretterjesztő kiadvány jelent meg 1805-ben a sárga láz leírásáról, amely gyakorlatias tanácsokat ad, foglalkozik az alkalmas gyógyszerekkel, a betegség gyógyításával, megelőzésével, elkerülésével.¹⁹

A szépirodalmat Szép János – 1794–1810 között tanított a szombathelyi

¹⁶ Mennyezői dal báró Ocskói Ocskai Ferenc és Báró Seldern Karolina egybe kelésükre. Mely történt Egyeden Sopron vármegyében Sz. Iván havának 6-án 1808. eszt. Szombathely, P. F. [Perger], [1808]. 4 p.; Örömdal Nagy Sz. Miklósi Nákó Sándor és Tolnai gróf Festetich Terézia kisasszony menyegzőjére, mely történt Egyeden Sopron vármegyében Sz. Iván havának 6-kán 1808. esztendőben. Szombathely, P. F. [Perger], [1808]. 4 p.; *Ulreich Tibor*: Szombathely nyomdái napjainkig, valamint termékeik 1787-től 1900-ig. Szombathely, 1961. (továbbiakban: Ulreich, 1961.) 196. és 198. tétel.

¹⁷ [Dukai Takács Terézia]: Felelet ezen asszonyi nem viseletét gúnyoló versezetre. Szombathely, Perger, 1806. (Szerzőt nem említ, Ulreich, 1961. 156. tétel, nem ad meg lelőhelyet. Szinnyei, Petrik nem ismeri.)

¹⁸ Valamit a szombathelyi bálról. Takács Theresia öröm-verseire 1806. eszt. Sz. András hava 10. napján. Szombathely, Perger, [1806]. 7 p.

¹⁹ Beschreibung des gelben Fiebers für Aerzte und Wundärzte der k. und k.k. österreichischen Staaten. Steinamanger, Siess, 1805. 20 p.

gimnáziumban – két latin nyelvű munkája képviseli.²⁰

Egyházi kiadványnak tekintettünk minden olyan művet, amely vagy egyházi személyhez szól, vagy a vallás külső, vagy belső gyakorlásával, a hitélettel, az egyházzal kapcsolatos tartalmi vagy formai szempontból, mint az „Egy alkalmas kézikönyvecske” 1805-ből, amely imádságokat, litániákat, könyörgéseket tartalmaz.²¹ Feltétlenül az egyházi kiadványok közé kell sorolni az egyházmegye névtárát, (schematizmus), amely 1805-ben jelent meg.

Az egyházi kiadványok között is találunk ünnepi alkalomra készült köszöntő verseket, mint Nagy Gábor (1758–1809) a bölcselkedés és teológia doktora, egyetemi teológiai tanárnak „Öröm napi beszédét”. Ezzel Némethy Imre, Első Remete Szent Pál szerzetesbéli áldozó papot köszönti aranymiséje alkalmából Szombathelyen a domonkos szerzetesek templomában 1800-ban, szeptember 24-én.²² Kiss János (1770–1846) teológiai doktor, evangéli-

²⁰ Cicero, Oratio pro A. Licinio Archia poeta. Explicita ... per Ioannem Szép. Sabariae, Siess, 1802. [2], 64 p. (Ulreich, 1961. 100. tétel); Isitirion in Hendecasyllabis Illustrissimo Domino Leopoldo Somogyi episcopo Sabariensi, oblatum a Joanne Szép. Sabariae, Siess, [1806]. 4 p. (Ulreich, 1961. 169. tétel).

²¹ Alkalmas kézikönyvecske, melly magában válogatott reggeli, estvéli miséhez, gyónáshoz, áldozathoz való, és több más imádságokat foglal: külömbféle litániákkal, Urunk haldoklásáról, és haláláról, és Jesushoz való több könyörgésekkel együtt. Szombathely, Sziesz, 1805. 108 p.

²² Nagy Gábor: Öröm napi beszéd, mellyet Némethy Imre első Remete Szent Pál szerzetesbéli ötvenes áldozó Papnak első Szent Miséje meg ujjétásakor mondott Nagy Gábor Szombathelyi Megebéli Lenti Plébános, s a Böltselkedésnek, és Istenes Tudományoknak Tudóssa. Szombathelyen a Szent Domonkos Szerzetesek Templomában Kiss Aszony Havának 24-én 1800-dik Esztendőben. Szombathely, Siess, [1800]. 16 p.

kus superintendens, a „*papi hivatal méltósága*” című beszédével köszönti lelkesztársát Nagy Istvánt (1729–1812) prédikátorságának 50. évfordulóján.²³

Természetesen a prédikációk is az egyházi kategóriába tartoznak, ezekből a legtöbb Nagy József (1753–1810), szombathelyi prépost-kanonoktól²⁴ jelent meg. Kitűnő egyházi és világi szónok volt. Szónoki híre annyira elterjedt, hogy nevezetes ünnepélyek alkalmával környék-szerte prédikált. Vas vármegye nyilvános tanácskozásában irányadó szerepet vitt. A gyűlésteremben 1805-ben nagy vita folyt arról, hogy magyarul folyjanak-e ezentúl a tanácskozások; Nagy József vetett véget a vitatkozásnak azáltal, hogy magyarul kezdte beszédét, ami akkora hatást keltett, hogy a magyar nyelv bevezetése minden további tétozódás nélkül határozottá vált.

A legtöbb egyházi alkalomra írt vers (latin vagy magyar nyelvűek) az egyházmegye új püspökének beiktatásáról emlékezik meg, vagy a püspökök halála alkalmából készült.

²³ Kis János: A papi hivatal méltósága, melyet, midőn Főtisztelendő Nagy István ur a Dunán tul lévő ev. ekleziák superintendense prédikátorságának 50-ik esztendejébéli jubileumát inneplette, lerajzolt Kis János. Szombathely, Szisz, 1803. 23 p.

²⁴ Nagy József Szily János titkára, majd a szeminárium rektora volt. Prédikációi: Nagy József: Szent István első magyar király, és apostol Inneplésére alkalmaztatott beszéd, mely a Bétisi Fő, és Al-rendű Magyarokhoz mondatott Nagy József szerengrádi és szombathelyi kánonok s lector által a Városban lévő Tisztelendő Kaputzinus Atyák Templomában Kiss Aszszony havának 24. Napján 1800 Esztendőben. Szombathely, Sies, 1800. 16 p. (Szerengrád talán a Szerémségben fekvő Sarengrad, magyarul Atya, noha ott szent Péter és Pál tiszteletére épült kolostor van. Nem messze ettől, Nijemci, magyarul Csótnémeti községben található szent Katalin temploma); Nagy József: Nagy pénteki beszéd, melyet Nagy József a szombathelyi káptalan lectora és kánonoka mondott ugyan Szombathelyen 1798 esztendőben. Szombathely, Siess, [1798]. 24 p.

Az egyházmegye első püspöke, Szily János 1799-ben halt meg. Halálára többen is jelentettek meg latin és magyar nyelvű verset, közülük kiemelkedik Szegedy Pál kanonok,²⁵ Nagy János (1732–1803) szanyi plébános verse,²⁶ amelyek felsorolják érdemeit, építkezéseit, alapításait, ezért nagyon jó források az egyházmegye történetéhez. Szabó Ferenc a szeminárium diákjainak nevében búcsúztatta a püspököt.²⁷ 1800-ban Herzan Ferenc (1735–1804) bíboros beiktatására, 1804-ben halálára jelentek meg alkalmi írások. Ekkor jelentkezik először irodalmi munkával Horváth József Elek (1784?–1835),²⁸ aki akkor a szeminárium első éves hallgatója volt. A következő évben Somogy

²⁵ Szegedy Pál: A jó Pásztor, mellyel a méltóságos és kegyelmes Felső Szopori Szily János Urat, a szombathelyi megyének első püspökét ... az ő végső halotti tiszteletének alkalmatosságával meg ditsérte Szombathely városában Mező Szegedi Szegedy Pál ... Szent-György havának 9-ik napján, 1799-dik esztendőben. Szombathely, Siess, 1799. 18 p.

²⁶ Nagy János: Felső Szopori Szily Jánosnak első szombathelyi püspöknek ... bánat szüntető emlékezete. Irta ... Nagy János T.N. Sopron vármegyének tábla bírja, és Rába-Közben Szany Mező-Városnak plebanusa. Szombathely, Siess Antal József betűivel. 15 p.

²⁷ Szabó Ferenc: Méltóságos Felső-Szopori Szily János első szombathelyi püspök Ő Excellenciájának, mint édes atyjoknak váratlan halálán kesergő nevendék papság. Szombathely, Siess, [1799]. 7 p.

²⁸ Horváth József Elek író, jogász, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. A szombathelyi líceum, majd a szeminárium diákja volt, de nem papi pályára lépett, hanem Győrben jogot végzett, majd a kaposvári gimnázium igazgatója lett. Herzan püspök halálára írt munkája: Horváth József: Pásztori Játék mellyet kárdinál gróf Harrasi Herzán Ferentz ... szombathelyi püspök Urnak ... Sz. Iván Havának 1-ő Napján 1804 Eszt[endőben] történt Halálára készített Horváth József, Az Isteni Tudománynak első Esztendő-béli hallgatója, s ugyan azon Szombathely-Megye-béli Nevendék Papságnak egyik Tagja. Közre Botsáttatott a Tisztelendő Nevendék Pap Uraknak költségével. Szombathely, Szisz, 1804. 12 p.

Lipót (1748–1822) beiktatását köszöntik az örömdalok, Dukai Takács Terézia is köszönti a püspököt.²⁹

Az 1800-as években megjelent nyomtatványok jelentős része iskolai kiadvány. Ennek tekintetünk minden olyan nyomtatott művet, amely az iskolákban folyó oktatást szolgálta, iskolai alkalomra vagy iskolai alkalomról készült, továbbá az olyan egyéb alkalmi nyomtatványokat is, melyeknek elkészítésében meghatározó módon vettek részt az iskolák alkalmazottjai vagy diákjai. Meghatározó részük classes, classificatio (osztályzat), továbbá vizsgátelek (tentamen publicum), téziszfüzetek, néhány tanár, igazgató köszöntése.

Czuppon György (1755–1820) kánonokot, aki 1802-től a líceum igazgatója, a szombathelyi „*fő iskolákban a bölcseletnek második esztendő béli hallgatói*” névnapján Máta Ignác versével köszöntik 1807-ben.³⁰

Szombathely iskoláihoz, a gimnáziumhoz és a líceumhoz kötődő kiadványok a classificatiók, a tanulók névsora, és a tentamen publicumok. A félévi anyagot márciusban vizsgákkal fejezték be, a rendes félévi vizsga mellett azonban tartottak nyilvános, közönség jelenlétében megtartott próbatételeket (tentamina publica). Ezek nem voltak kötelezők, inkább ösztönző jellegű-

²⁹ Takács Terézia: Nagy Méltóságu, és Főtisztelendő Perlaki Somogyi Leopold szombathelyi püspök Ő Nagyságának szombathelyi püspökségbe beiktatása jeles inneplésének alkalmatosságával Takács Thereziától az aszszonyi nemnek nevében szerzetetett öröm versek. 1806 esztendőben Sz. András Hav. 10. napján. Szombathely, Perger, [1806]. 6 p.

³⁰ [Máta Ignác]: Fő Tisztelendő Czuppon György szombathelyi kánonok urnak, s ugyan szombathelyi Fő, és Al Oskolák igazgatójának tc. neve napjára ajánlák, és áldozzák a szombathelyi fő iskolákban a bölcseletnek második esztendő béli halgatói. 1807. Szombathely, Perger, [1807]. 4 p.

ek, ki-ki tetszése szerint vehetett részt rajta. Vagy vitatkozásból (disputatio), vagy a kiválasztott tételek védekezéséből (defensiones) álltak. A próbatételek célja az volt, hogy a tanulókat önálló fellépésre, gondolkodásra és bátorságra nevelje, s hogy a tanárokat ellenőrizni lehessen, nem tanítanak-e olyat, ami az állam, a vallás, a jó erkölcs ellen ütközik. II. József (1741–1790) idején nem voltak ilyen nyilvános vizsgák, de I. Ferenc újra elrendelte őket. Megtartásuknak módját rendelet szabályozta, a tárgyakból téziseket kellett összeállítani, amelyeknek tükrözni kellett a félévben elvégzett anyagot. A téziseket a főigazgató útján a helytartótanácsához, majd a királyhoz küldték jóváhagyás végett. Szombathelyen először az 1795/1796-os év második félévének végén, augusztusban tartottak nyilvános vizsgát. A nyilvános vizsgáteleket kinyomtatták.

Kresznerics Ferenc³¹ (1766–1832), a líceum legmarkánsabb egyéniségű tanára, kezdettől a matematikát (mennyeségtant), geometriát, építészetet és a vízműtant tanította. Quodlibet gyűjteményében 1802-től 1809-ig megtalálhatók a kinyomtatott tentamenek.³² Ezekből láthatjuk, hogy mit, hogyan oktattak. Hübler János a líceum alapításától 1808-ig tanította a fizikát és a mezei gazdaságtant, a történelem és a hozzá tartozó melléktárgyak tanára az 1810-es években Dese Pál majd Németh János, a filozófiáé Horvát Ferenc volt, aki később az iskola igazgatója is lett. Kresznerics Ferenc már említett gyűjteményében valamennyi tantárgynak megtalálhatók a tentamen

³¹ Kresznerics Ferenc pap, nyelvészeti szakíró, 1793–1812 között volt a líceum tanára.

³² A gyűjtemény a Premontrei Gimnázium könyvtárában található, a régi anyagban, jelzet nélkül.

publicum-ai, köztük természetesen az ő tárgyai is.³³

1807 után azonban Kresznerics Ferenc vizsgatételei nem Szombathelyen jelentek meg, ugyanis Paintner Mihály (1753–1826) győri főigazgató, azt követelte, hogy a kinyomtatott tentamen publicumok téziseire kerüljön rá, hogy „a főigazgató jóváhagyásával és engedélyével.” Kresznerics ezt nem volt hajlandó megtenni, mert nem volt rá szabály, hogy ez kötelező lenne, és a füzeteket nem Szombathelyen, hanem Pesten az Egyetemi Nyomdában nyomtatta ki, 1808-ban Paintner szigorúan megróta Kresznerics Ferencet, bepanaszolta a püspöknél, s ennek az lett a következménye, hogy az 1811/1812. tanév után el kellett hagynia a katedrát.³⁴

Szombathely első nyomdája 1787–1806 között mai ismereteink szerint közel másfélszáz kiadványt jelentetett meg. Ezek többsége – 111 – latin nyelvű, magyarul 33, németül pedig 3 kiadvány látott napvilágot. A nyomtatványoknak több mint egyharmada – 59 – tentamen publicum és classificatio.

A Perger-nyomda 1806–1810 között 73 nyomtatványt jelentetett meg, köztük 8 classificatiót és 12 tentamen publicumot. A Schedius Lajos (1768–1847) szerkesztette Mess-Verzeichniss szerint 1800-ban Magyarországon összesen 115 mű jelent meg a következő nyelvi megoszlásban: 45 magyar, 15 német, 51 latin és 4 szláv munka. Ez körülbelül ugyanazt az arányt tükrözi, mint a szombathelyi nyomtatványok nyelvi összetétele. A nyugat-európai országok többségében a humanizmus és reformáció korában bekövetkezett már a nemzeti nyelvek térhódítása és a latin visszaszorulása a tudomány területére, majd teljes eltűnése. Magyarországon – miként Közép- és Kelet-Európa több országában – e folyamat még jócskán elhúzódott, csak a 19. század második felére valósult meg a nemzeti nyelv általánossá válása. Ebben nagy szerepe volt a felsőbb iskolákban működő magyar társaságoknak, köztük a szombathelyi királyi líceumban Bitnitz Lajos³⁵ (1790–1871) ösztönzésére 1823–1836 között működött Magyar Társaságak.

MÁRIA DOROTTYA FŐHERCEGNŐ KÉT, ISMERETLEN LEVELE WIMMER GOTTLIEB ÁGOSTONHOZ¹

■ Tilcsik György

Az 1791. augusztus 20-án Bécsben született, majd a reformkorban és az 1848/1849. évi polgári forradalom és önvédelmi háború idején Vas vármegyében, illetőleg a magyarországi evangélikus egyház életében kiemelkedően fontos szerepet játszott felsőlövői (német neve: Oberschützen, ma: Oberschützen, Ausztria) lelkész, Wimmer Gottlieb Ágoston (1791–1863) munkásságáról több kötet és sok tanulmány látott már napvilágot, amelyek a fordulatokban és kalandokban bővelkedő életút legtöbb, de még korántsem minden szakaszát több-kevesebb alaposítással feltárták és bemutatták.

Az eddig megjelent publikációkból tudjuk, hogy az újszerű teológiai nézeteket valló és nagyfelkészültségű evangélikus lelkész 1818-tól 3 évtizeden át – leszámítva az 1833 és 1835 közötti 2 esztendő – Felsőlvőn teljesített szolgálatot. E 30 év alatt Wimmer – aki miközben nem csak jól megtanult magyarul, hanem ízig-vérig magyarrá is vált – lelképásztori teendőinek ellátása mellett eminens feladatának tekintette a színvonalas iskolai oktatás és a nevelés feltételeinek megteremtését, amelynek részeként ő alapította meg Felsőlvőn az 1845-ben rendeltetésének átadott, később pedig gimnáziummal és reáliskolával kibővült Evangélikus Tanítóképző Intézetet, és komoly szerepe volt abban, hogy a zömében német ajkúak és túlnyomórészt evangélikusok lakta Felsőlvő község – Magyarországon másodikként – 1840. december 12-én örökváltsági szerződést tudott kötni földesurával, Batthyány Gusztáv (1803–1883) gróffal. Jónéhány, elsősorban a fiatalságnak szánt vallási tárgyú munka megjelentetése mellett nagy jelentőséggel bírt a több országot érintő, nagyszabású bibliaterjesztő te-

¹ Jelen közlemény a szerző egy korábban német nyelven publikált közleményének rövidített, kiegészített és javított változata. Lásd: Tilcsik, György: Drei unbekannte Briefe von Graf István Széchenyi und Erzherzogin Maria Dorothea an Gottlieb August Wimmer im Burgenländischen Landesarchiv. In: Fokus Burgenland – Spektrum Landeskunde. Festschrift für Roland Widder. Hrsg. Jakob Perschy, Karin Sperl. Eisenstadt, 2015. 499–515 p. (Burgenländische Forschungen. Sonderband; 28.) Az eredeti szöveg lerövidítését az indokolta, hogy az a publikáció adatgyűjtése és megjelenése óta elvégzett kutatások eredményei inkább azt valószínűsítik, hogy az abban Széchenyi Istvának tulajdonított levelet vélhetőleg mégsem a gróf, hanem egy más, jelenleg még azonosításra váró személy írta Wimmernek.

³³ Tentamen publicum ex architectura civili et hydrotechnia, quod in Lyceo Regio Sabariensi e praelectionibus Francisci Kresznerics ... Anno 1802. die 23. Martii. Sabariae, Siess, [1802]. 22 p. és Tentamen publicum ex mathesi pura, et geometria practica, quod in Lyceo Regio Sabariensi e praelectionibus Francisci Kresznerics ... Anno 1802. Die 17. Mensis Augusti. Sabariae, Siess, [1802]. 23 p.

³⁴ Az ügyhöz ld. Dobri Mária: Kresznerics Ferenc, 1866–1832. = Vasi Szemle, 1993. 4. sz. 511–538. p.

³⁵ Bitnitz Lajos pap, nyelvész. 1812-től a líceum tanára, 1819-ben ő kezdte el tanítani a magyar nyelvet fizetség nélkül. Az ösztönzésre létrejött Magyar Társaságról ld. Dobri Mária: A Szombathelyi Magyar Társaság a királyi bölcséleti líceumban. 1823–1836. In: Iskola és társadalom. A Zalaegerszegen 1996. szeptember 5–6-án rendezett konferencia előadásai. Szerk. Sasfi Csaba. Zalaegerszeg, 1997. 187–194. p. (Zalai gyűjtemény; 41.)

vékenysége, és ugyancsak számottevő volt földrajztudományi munkássága is.

Életének meghatározó és annak későbbi eseményeit is lényegesen befolyásoló időszaka volt 1848/1849. Wimmer az első független felelős magyar kormány felkérésére két alkalommal, 1848 májusában, majd augusztusában Londonba utazott, hogy kiterjedt személyes kapcsolatokat latba vetve igen fontos diplomáciai megbízásokat teljesítsen, 1848 októberében aktív szerepet vállalt a Vas vármegyei népfelkelés szervezésében és irányításában. Részben emiatt, részben pedig két londoni útja miatt Bécsben Wimmer Kossuth Lajos (1802–1894) egyik igen fontos bizalmasának tartották, és amikor 1848 decemberének végén a császári csapatok Vas vármegye területére léptek, azonnal megindult a keresés az államellenes tevékenységgel és felségárulással vádolt lelkész után, akinek végül rendkívül kalandos módon és nem kis szerencsével sikerült előbb az országból, majd pedig Ausztriából is elmenekülnie. Rövid ideig Svájcban, azt követően Franciaországban tartózkodott, majd a magyar kormány megbízásából 1849 júliusában Berlinbe utazott, mégpedig azzal a feladattal, hogy a porosz királyi udvarhoz fűződő kapcsolatokat kihasználva, találkozzon a szintúgy evangélikus vallású IV. Frigyes Vilmos királlyal (1795–1861, ur.: 1840–1861), és elérje, hogy az uralkodó a magyar ügy mellé álljon. Wimmer azonban minden igyekezete ellenére sem tudott sikert elérni, és 1849 szeptemberében távozni kényszerült Berlinből.

Előbb Angliába ment, majd onnan 1849 decemberében New Yorkba utazott, 1850 augusztusában pedig visszatért Európába. Brémában telepedett le, és ott folytatta papi hivatását. Több-szöri eredménytelen próbálkozás után 1863-ban, az akkor már betegeskedő

Wimmer engedélyt kapott, hogy Bécsbe utazzon egy esetleges amnesztia megszerzése reményében. Április közepén azonban már nagybetegen érkezett meg szülővárosába, ahol 1863. május 12-én meghalt. 2 nappal később a matzleinsdorfi (ma: Bécs V. kerülete) evangélikus temetőben helyezték örök nyugalomra.²

² Az egykori felsőlövői evangélikus lelkész munkásságáról eddig három összefoglaló, Wimmer egész életét bemutatni kívánó kötet jelent meg:

Kurz, Samuel: Gottlieb August Wimmer weil. evang. Pfarrer A. C. in Oberschützen. Bp., 1895. (továbbiakban: Kurz, 1895.) 77 p.; Magyar Győző: Wimmer Gottlieb Ágost, Felsőlvő nagy papja. Bp., 1910. (továbbiakban: Magyar, 1910.) 64 p.; Zimmermann, Bernhard Hans: Gottlieb August Wimmer, 1791–1863. Ein Wiener mit ländlicher Wirkung. Wien, 1965. (továbbiakban: Zimmermann, 1965.) 56 p.

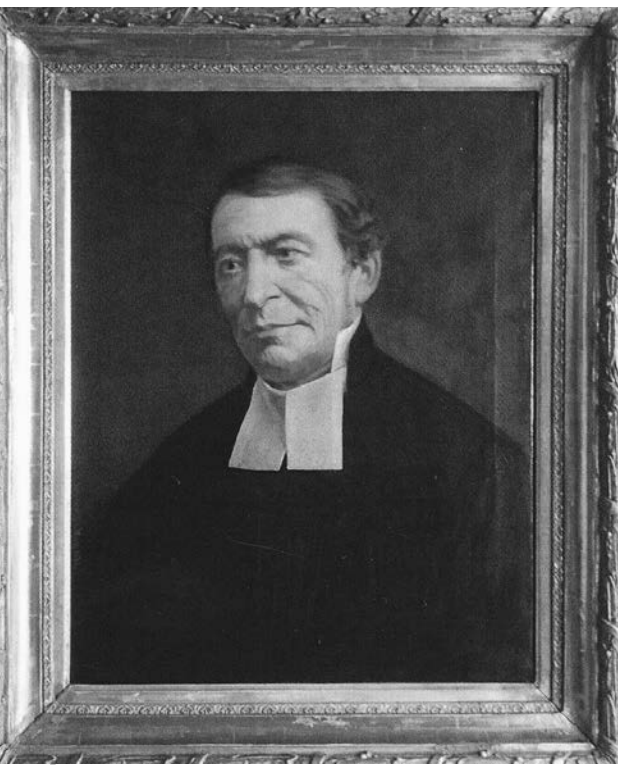
E kötetek mellett életének és tevékenységének egyes szakaszairól az eddig napvilágot látott nagyszámú – és a teljes életrajzokhoz hasonlóan, egymástól erősen eltérő színvonalú – publikációból lásd:

[Ebenspanger János]: A felsőlövői á. h. ev. nyilvános tanintézetek (tanítóképezde, gymnasium, reáliskola és nevelőintézet) ötven éves fennállása alkalmából, kiadott 1894/95. évi örömrésztője. Jubel-Programm der öffentlichen ev. Schulanstalten zu Oberschützen (Seminar, Gymnasium, Realschule u. Pensionat) für das Schuljahr 1894/95 und zum 50-jährigen Jubiläum der Schulanstalten. Felsőlvő, [1895.] 113 p.; Ebenspanger, Johannes: Die 50-jährige Geschichte der evangelischen Schulanstalten zu Oberschützen. Oberwart, 1895. (továbbiakban: Ebenspanger, 1895.) 160 p.; Frauneder, Helmut: Die Entwicklung der evangelischen Schulanstalten zu Oberschützen von den Anfängen bis zum Ausgleich. In: Österreichische Bildungs- und Schulgeschichte von der Aufklärung bis zum Liberalismus. Red. Gerda Mraz. Eisenstadt, 1974. 149–164. p. (Jahrbuch für österreichische Kulturgeschichte; IV.); Uő: Die „Armenlehrseminar“ und Wimmers Pädagogik. In: Symposium Gottlieb August Wimmer und die Länder der Stephanskron. Oberschützen, 2004. 34–46. p. (Oberschützter Museumsblätter (továbbiakban: OMb.); 1.); Uő: Gottlieb August Wimmer (1791–1863) – biographische Übersicht. In: Pfarrer G. A. Wimmer (1791–1863) zum 150. Todestag. Oberschützen, 2014. (továbbiakban: Wimmer zum 150. Todestag, 2014.) 3–5. p. (OMb.; 9.);

Az igen jelentős egyházi szakírói tevékenységet kifejtő, ugyanakkor kiterjedt levelezést folytató Wimmer szemé-

Göner, Rudolf: Gottlieb August Wimmer – Ein burgenländischer Philantrop. = Burgenländische Heimatblätter, (továbbiakban: BHb.), 1964. Heft 4. 171–177. p.; Gross, Werner: Wimmer als Geograph. In: Symposium Gottlieb August Wimmer und die Länder der Stephanskron. Oberschützen, 2004. (továbbiakban: Gross, 2004.) 47–54. p. (OMb.; 1.); Kainz, Alfred: G. A. Wimmer und der Obstbau, 1. In: Wimmer zum 150. Todestag, 2014. 47–50. p. (OMb.; 9.); Linberger, Stephan: Geschichte der öffentlichen evangelischen Schulanstalten zu Oberschützen von ihrer Gründung bis zum ersten fünfundsingzigjährigen Jubelfeste. In: Programm zu dem fünfundsingzigjährigen Jubelfeste der öffentlichen evangelischen Schulanstalten in Oberschützen und zugleich Jahresbericht über das Schuljahr 1869–1870, womit zu dem Jubelfeste am 10. Juli und den öffentlichen Prüfungen am 11. und 12. Juli ergebenst einladet in Namen sämtlicher Lehrer Stephan Linberger Director. Wien, 1870. 1–35. p.; Marosi, Alois: G. A. Wimmer und der Obstbau, 2. In: Wimmer zum 150. Todestag, 2014. 51–59. p. (OMb.; 9.); Probst, Franz: A felsőlövői evangélikus tanintézetek és szerepük a 19. század tankönyvirodalmában. In: A pannon térség iskola- és művelődésügye 1918-ig, különös tekintettel a felsőbb oktatásra. Nemzetközi Kultúrtörténeti Szimpózium „Mogersdorf” 1976. Kőszegen. Szombathely, 1978. 87–100. p.; Uő: Ein Beitrag der Evangelischen Schulanstalten von Oberschützen zur Pädagogik und Schulbuchliteratur des 19. Jahrhunderts. In: Nemzetközi Kultúrtörténeti Szimpózium „Mogersdorf” 1976. Kőszegen. A pannon térség iskola- és művelődésügye 1918-ig, különös tekintettel a felsőbb oktatásra. Szombathely, 1978. 101–116. p.; Reingrabner, Gustav: Gottlieb August Wimmer und das religiöse Schrifttum. In: Wimmer zum 150. Todestag, 2014. 6–46. p. (OMb.; 9.); Simon V. Péter: Wimmer Ágoston 1848-as londoni küldetése. In: A Szombathelyi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. 1. Szerk. Orosz Sándor. Szombathely, 1978. 217–226. p.; Tilcsik György: Der Urbärgelbertationsvertrag der Gemeinde Oberschützen. In: BHb., 1987. 4. sz. 145–156. p.; Uő: Kossuth Lajos levele Wimmer Ágoston 1848. évi második londoni küldetéséről. = Vasi Honismereti Közlemények, 1991. 2. sz. 77–83. p.; Uő: Adalékok Wimmer Ágoston 1848. évi tevékenységéhez. In: Előadások Vas megye történetéről. 2. Szerk. Uő. Szombathely, 1993. 185–198. p. (Vas megyei levéltári füzetek; 6.); Uő: Quellen und Angaben zur Tätigkeit von Gottlieb August Wimmer im Herbst 1848. In: Forscher – Gestalter – Vermittler. Festschrift Gerald Schlag. Hrsg. Wolfgang Gürtler, Gerhard J. Winkler. Eisenstadt, 2001.

405–425. p. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland; 105.); Uő: Gottlieb August Wimmer und die ungarische Revolution von 1848/1849. In: Symposium Gottlieb August Wimmer und die Länder der Stephanskron. Oberschützen, 2004. 17–33. p. (OMb.; 1.); Uő: Adatok a magyar diplomácia 1849 későnyarán tett utolsó erőfeszítéseire. Teleki László 1849. augusztus 16-án, Párizsban kelt levele Gottlieb August Wimmerhez. = Soproni Szemle, 2008. 2. sz. 194–206. p.; Uő: Adatok a Felsőlvő Evangélikus Tanintézetek Elemi Mintaiskolájának 1848 előtti működéséhez. Az iskola 1847 februárjában kiadott tájékoztatója. In: Universitas – Historia. Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére. Szerk. Draskóczy István, Varga Júlia, Zsidi Vilmos. Bp., 2018. 415–437. p. (Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai; 15.); Tepperberg, Christoph: Die Flucht Gottlieb August Wimmers im Winter 1848/49. = BHb., 1982. Heft 1. sz. 13–20. p.; Uő: Auf der Flucht. Das „Itinerar“ Gottlieb August Wimmers, 1848–1863. (továbbiakban: Tepperberg, 2014.) In: Wimmer zum 150. Todestag, 2014. 60–65. p. (OMb.; 9.); Zimmermann, Bernhard Hans: Gottlieb August Wimmer. Ein Bahnbrecher der Bibelverbreitung in Südosteuropa. In: Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen und im neuen Österreich, 1937. Hrsg. Karl Völker. Wien – Leipzig, 1937. (továbbiakban: Zimmermann, 1937.) 125–150. p.; Uő: Ludwig Kossuth und Gottlieb August Wimmer. In: Südostdeutsche Forschungen, 1939. 738–747. p.; Uő: Ludwig Kossuth und Gottlieb August Wimmer. In: Südostdeutsche Forschungen, 1939. Hrsg. Fritz Valjavec. München, 1939. 738–747. p.; Uő: Gottlieb August Wimmers Reformtätigkeit in der Pfarre Oberschützen. In: Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte der Protestantismus im ehemaligen Österreich, 1940. Hrsg. Paul Dedic. Wien – Leipzig, 1940. (továbbiakban: Zimmermann, 1940.) 159–179. p.; Uő: Gottlieb August Wimmers und diplomatische Wirksamkeit. Beiträge zur ungarischen Revolution und Emigration. In: Mitteilungen des Österreichischen Institut für Geschichtsforschung, 1941. 1–2. Red. Wilhelm Bauer, Otto Brunner. Innsbruck, 1941. (továbbiakban: Zimmermann, 1941.) 147–185. p.; Uő: Gottlieb August Wimmers Wirksamkeit in Bremen. In: Zeitschrift der Gesellschaft für niedersächsische Kirchengeschichte, 1941. Hrsg. Philipp Meyer. Göttingen, 1941. 174–194. p.; Uő: Gottlieb August Wimmer (1791–1863). In: BHb., 1963. Heft 4. 163–178. p.

Wimmer Gottlieb Ágoston (1793–1863)

(Wimmer zum 150. Todestag, 2014. Borító részlete. (OMB.; 9.))

lyes iratainak sorsa nem ismeretes, anynyi azonban biztos, hogy teljes irathagyatékának valószínűleg csupán egy, ám rendkívül értékes része a Burgenlandi Tartományi Levéltár őrizetébe került,³ és feltűnő, hogy az abban fellelhető adatokat az eddigi kutatások csupán részlegesen hasznosították.

Az alábbiakban az említett iratok között megtalálható, két, németnyelvű, Wimmer Ágostonhoz intézett levél szövegének fordítását adjuk közre, mégpedig abban a reményben, hogy a levelek megszületéséhez, valamint a bennük megtalálha-

tó, illetőleg azokhoz kapcsolódó adatok és összefüggések bemutatása hozzájárul az egykori felsőlövői evangélikus lelkész életének és tevékenységének jobb és pontosabb megismeréséhez, miközben tényyszerűen igazolja azt a közhelyszámamba menő, de kétségtől igaz megállapítást, miszerint a levéltárak nagyon sok olyan, még ismeretlen iratot őriznek, amelyekben lévő adatok lényegesen bővíteni és árnyalni tudják korábbi ismereteinket.

E levelek érdekessége és külön értéke, hogy azokat Mária Dorottya főhercegnő (1797–1855), József nádor (1776–1847) harmadik felesége sajátkezűleg írta Wimmernek, és azok egyikében Mária Dorottya Széchenyi Istvánról (1791–1860) is fontos és érdekes információkat közölt a felsőlövői lelkéssel.⁴

Wimmer 1818-ban kezdte meg lelkesi szolgálatát Felsőlvőn. A határozott, öntudatos és nagyfelkészültségű evangélikus pap hamar népszerű lett a falu lakossága körében, ám a település előjárói ezt nem nézték jó szemmel. Részen szokimondó habitusa, részben teológiai felfogása és nézetei miatt többször is támadást, majd az 1830-as évek elején pert is indítottak ellene, melynek következtében 1833 októberében távozni kényszerült Felsőlvőről. A Pozsony vármegyében lévő, és a Pozsonytól (német neve: Pressburg, ma: Bratislava, Szlovákia) alig 25-km-re fekvő, szabad királyi városba, Modorba (német neve: Modern, ma: Modra, Szlovákia) költözött, és itt élt 1835 októberéig, amikor is felsőlövői hívei kérésére visszatért a szeretett Vas vármegyei faluba.⁵

⁴ Miután mindkét levél általunk készített fordítását e publikáció végén teljes egészében közöljük, és ott megadjuk azok pontos levéltári jelzetét, az azokból származó adatokra az alábbiakban külön nem hivatkozunk.

⁵ Kurz, 1895. 32–35. p.; Magyar, 1910. 21–22., 24–29. p.; Zimmermann, 1937. 126. p.; Zimmermann, 1940. 169–171. p.; Zimmermann, 1965. 18–19. p.

MÁRIA DOROTTYA FŐHERCEGNŐ 1841. JÚNIUS 29-ÉN ÉS 1841. AUGUSZTUS 29-ÉN WIMMER GOTTLIEB ÁGOSTONHOZ ÍRT LEVELEI

A nagy munkabírásu Wimmer számára a Modorban töltött 2 esztendő korántsem volt elfecsérelt időszak, és lelkipásztori teendőinek ellátása mellett intenzíven folytatta a már az 1830-as évek elején megkezdett földrajzi munkásságát.⁶ Ugyanakkor miután modori évei alatt Pozsonyban kisebb-nagyobb szünetekkel, de lényegében folyamatosan ülésezett az 1832/1836. évi országgyűlés, ez nyilvánvalóan számos lehetőséget és alkalmat kínált számára, hogy több, a reformkor magyar politikai elitjéhez tartozó személlyel megismerkedhessen. Ezek egyike József főherceg nádor harmadik felesége, Mária Dorottya főhercegnő volt. József főherceg, akit 1796-ban választottak Magyarországnádrává, 1819-ben vette nőül az evangélikus vallású württembéri hercegnőt. A Budán élő nádor és neje nyíltan rokonszenvezett az ország polgárosítását célzó magyar törekvésekkel és az azokat megfogalmazó személyekkel, amelyet a bécsi udvar egyáltalán nem nézett jó szemmel. Megismerkedésüket követően a mélyen vallásos Mária

⁶ Gross, 2004. 47–48. p.; Wimmer, Gottlieb August: Die Enthüllung des Erdkreises oder allgemeine Geschichte der geographischen Entdeckungsreisen zu Wasser und zu Lande für alle Stände. Bd. 1. Allgemeine Geschichte der geographischen Entdeckungen zu Wasser und zu Lande, von den dunkelsten Rückerinnerungen, bis auf unsere Zeit. Wien, 1834. VIII, 408 p.; Bd. 2. Geschichte der geographischen Entdeckungsreisen in Afrika. Wien, 1834. VIII, 510 p.; Bd. 3. Geschichte der geographischen Entdeckungsreisen in Asia. Wien, 1834. VIII, 388 p.; Bd. 4. Geschichte der geographischen Entdeckungsreisen in Amerika. Wien, 1834. VI, 421 p.; Bd. 5. Geschichte der geographischen Entdeckungsreisen im grossen Oceane. Wien, 1834. IV, 328 p.

Mária Dorottya főhercegnő (1797–1855)

Anton Einsle (1801–1871) festménye
(https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/02/Archduchess_Maria_Dorothea.jpg)

Dorottya hamar felfigyelt Wimmerre, és nagy érdeklődést mutatott a lelkész teológiai nézetei és munkássága iránt. Gyorsan kölcsönös rokonszenv alakult ki közöttük, és így azután Wimmer számíthatott a főhercegnő, és az ő révén a nádor segítségére akkor, amikor 1835-ben visszahívták Felsőlvőre, de ahhoz egyházi előjáróinak engedélye is szükséges volt.⁷

⁷ Kertész Botond: Evangélium és szabadság. Bp., 2005. 157. p.; Kish, G. Alexander: The Origins of the Baptist Movement Among the Hungarians. A History of the Baptists in the Kingdom of Hungary From 1846 to 1893. Leiden–Boston, 2012. (továbbiakban: Kish, 2012.) 21. p. (Brill's Series in Church History; 54.); Oehler, K. Eberhard: Maria Dorothea von Württemberg. Ein Leben für Ungarn. Metzingen, 2003. (továbbiakban: Oehler, 2003.) 74–75. p.;

Mária Dorottyának számottevő szerepe volt abban, hogy Wimmernek a Londonban székelő Brit és Külföldi Bibliatársasággal már korábban is meglévő kapcsolatai az 1830-as évek végétől mind szorosabbá váltak, aminek révén kiteljesedhetett a felsőlövői lelkész nagyszabású, és sok bel- és külföldi utazással járó bibliaterjesztő tevékenysége. 1840-ben belépett a társaságba, és csakhamar felkérték, hogy legyen a Monarchia országaiban a Brit és Külföldi Bibliatársaság megbízottja.⁸ Wimmer többször is felkereste a főhercegnőt Budán vagy a nádori család nyári birtokán, a Budától alig több, mint 40 km-re nyugatra, a Fejér vármegyében fekvő Alcsúton (ma: Alcsútdoboz),⁹ és tagja lett annak, a Mária Dorotya körül kialakult, lutheránus és református lelkészekből – közéjük tartozott Bauhofer János György (1806–1864), az első budavári evangélikus lelkész, akit e tisztségre Mária Dorotya 1844-ben hívott meg, továbbá Székács József (1809–1876), aki 1836-tól a pesti evangélikus magyar egyház első papja volt, és Török Pál (1808–1883), akit 1839-ben választottak meg a pesti református egyház élére – álló körnek, amely lelki és szellemi társa, egyben támogatója volt a pietista felfogásáról, filantróp gondolkodásmódjáról és nem utolsósorban magyarbarátságaról ismert főhercegnőnek.¹⁰

Itt kell elmondanunk, hogy Mária Dorotya az 1825/1827. évi országgyűlés ideje alatt Pozsonyban ismerkedett meg Széchenyi Istvánnal, és nagyon hamar kölcsönös szimpátia alakult ki közöttük. A főhercegnő férjével egyetemben támogatva a gróf nagyszabású terveit, továbbá több alkalommal is adott Széchenyinek különböző könyveket, amelyek egyes részeit gyakran megvitatták egymással. E találkozások és megbeszélések nyomán a mindkét részről meglévő rokonszenv bizalommal mélyült, melynek következtében Széchenyi sokszor kereste fel Budán Mária Dorottyát, mely találkozók során többször is hosszabb diskurzusokat folytattak.¹¹

Széchenyi István naplójából és egy 1841. június 29-én Deák Ferenchez (1803–1876) írt leveléből tudjuk, hogy a gróf egyrészt az Al-Dunán folyó munkák megtekintésére június 14-én útra kelt József nádor kíséretének tagjaként az előző nap tért vissza Orsováról (ma: Orșova, Románia) Pestre, másrészt pedig azt tervezte, hogy ott csak néhány napig marad, mivel Sopron és Vas vármegyékbe készült, mely körutazás legfontosabb része a Sopron-Vasi Szeder-egylettel kapcsolatos megbeszélésen és az egyesület alakuló ülésén való részvétele volt.¹²

A gróf a Pestre érkezését követő napon, június 29-én tett látogatást Mária

Dorotyanál, akitől egy Wimmernek címzett levelet kapott, mégpedig az a meghagyással, hogy azt ő – már-mint Széchenyi – személyesen adja át a felsőlövői lelkésznek.¹³ E levelét Mária Dorotya annak deklarálásával kezdte, hogy azt a nála tartózkodó Széchenyi István kérésre írta Wimmernek: „Széchenyi gróf megkért, hogy küldjek vele Önnek néhány sort.” Feltűnő, hogy a gróf e napról készült naplóbejegyzése szerint azonban a levél megszületése nem egészen így történt: „2 óra a fl[ő]h[erceg]nőnél. Ő egy Wimmernek szóló levelet ad át nekem.”¹⁴ Ugyancsak ellentmond a főhercegnő előbbi kijelentésének, hogy a levél jelentős, sőt túlnyomó része Széchenyi Istvánról szól.

A gróf ekkor életének egyik nagyon zaklatott időszakát élte. 1841. január 2-től ugyanis Kossuth Lajos szerkesztésében egy új lap, a Pesti Hírlap látott napvilágot, amely gondolati, tartalmi, stílusbeli és formai tekintetben is alapvető változásokat hozott az addig megjelent magyarországi újságokhoz és lapokhoz képest. Széchenyi – aki már korábban meglátta és felfedezte Kossuthban az „igazi” politikai ellenfelet – a kezdetektől határozott és heves ellenszenvvel fogadta a lapot, az abban publikált gondolatokat, valamint javasolt módszereket, és a liberális ellenzék több meghatározó személyisége, így Deák Ferenc, Eötvös József (1813–1871) és Batthyány Lajos (1807–1849) kérése és figyelmeztetése ellenére is úgy döntött, hogy egy hosszabb röpiratot készít Kossuth és a Pesti Hírlap ellen. 1841 februárjában kezdett az íráshoz, és munkája végül könyvvé terebélyesedett, amely 1841. június 23-án „Kelet népe”

címmel látott napvilágot.¹⁵ Itt és most nem vállalkozhatunk a Kossuth és Széchenyi közötti vita akárcsak vázlatos ismertetésére,¹⁶ csupán felhívjuk a figyelmet arra, hogy Széchenyi munkája csak néhány nappal a főhercegnő és a gróf találkozója, illetőleg Mária Dorotya Wimmerhez intézett levelének keletkezése előtt hagyta el a nyomdát, mely időszakban a gróf gondolatai nyilvánvalóan a „Kelet népe” fogadtatása körül jártak. Erre utal a naplójába 1841. június 28-án tett azon bejegyzés is, miszerint a könyv megjelenése után hamar nagyon kelendőnek bizonyult.¹⁷

E néhány tény előrebocsátása azért is szükséges volt, mert azok nélkül nehezen vagy egyáltalán nem volna pontosan érthető sem Mária Dorotya levelének tartalma, sem pedig annak zaklatott hangvétele, amelyek ugyancsak arra mutatnak, hogy a főhercegnő saját elhatározásából, és nem pedig Széchenyi biztatására írta e levelet. A Mária Dorotya és Széchenyi István közötti, és utóbbi fennidézett naplóbejegyzése szerint 2 óra időtartamú megbeszélésen a gróf és Kossuth közötti jelentős nézetkülönbségekről, illetőleg a „Kelet né-

Payr Sándor: Wimmer Ágoston két levele Mária Dorotya nádorasszonyhoz. = Theológiai Szemle, 1929. 4-6. sz. (továbbiakban: Payr, 1929.) 325. p.; Zimmermann, 1965. 19-20. p.

⁸ Kish, 2012. 22-24. p.; Zimmermann, 1965. 26-30. p.; Wimmer Ágoston bibliakiadó és -terjesztő tevékenységéről lásd: Zimmermann, 1937. 125-150. p.

⁹ Payr, 1929. 325. p.; Zimmermann, 1937. 133. p.

¹⁰ Oehler, 2003. 67-68., 72-74., 80-84., 89. p.; Payr Sándor: Mária Dorotya nádorasszony. Egykorú napló és eredeti levelek tükrében. Bp., 1908. (továbbiakban: Payr, 1908.) 13-26. p.; Mária Dorotya. Az utolsó magyar nádorné élete képekben. Összeáll., elősz. Fa-

biny Tibor. Bp., 1997. (továbbiakban: Fabiny, 1997.) 9-10. p.

¹¹ Fabiny, 1997. 11-12. p.; Oehler, 2003. 61-63., 89. p.; Payr, 1908. 16. p.; Payr Sándor: Széchenyi vallásos lelkülete. Sopron, 1926. 49-55. p.

¹² Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez, 1808-1860. 1. köt. Összeáll. Bártfai Szabó László. Bp., 1943. 382. p.; „Ezt köztünk! Isten áldja!” Széchenyi István válogatott levelei. Szerk. Kovács Henriett et al. Bp., 2014. 311. p.; Gróf Széchenyi István naplói. 5. köt. Szerk., bev. Viszota Gyula. Bp., 1937. (továbbiakban: Viszota, 1937.) 478-482. p. (Gróf Széchenyi István összes munkái; 14.)

¹⁵ Lackó Mihály: Széchenyi és Kossuth vitája. Bp., 1977. 303 p. (Magyar História); Szabad György: Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében. Bp., 1977. 48-54. p.; Varga János: Keresztútban a Pesti Hírlap. Az ellenzéki és a közeputas liberalizmus elválása 1841-42-ben. Bp., 1983. 161 p.

¹⁶ A vitára az előző jegyzetben hivatkozott munkákon kívül még lásd: A Kelet Népe. Szerk., bev. Ferenczi Zoltán. Bp., 1925. 684 p. (Gróf Széchenyi István összes munkái; 5.); Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. 1-2. köt. Szerk., bev. Viszota Gyula. Bp., 1927-1930. 846, CDLX, 1211 p. (Gróf Széchenyi István összes munkái; 6.); Szabad György: Deák Ferenc és a reformkori Kossuth-Széchenyi vita In: Tanulmányok Deák Ferencről. Szerk. Degré Alajos. Zalaegerszeg, 1976. 247-277. p. (Zalai Gyűjtemény; 5.)

¹⁷ Viszota, 1937. 482. p.

¹³ Viszota, 1937. 482. p. A naplóból származó idézetek a szerző saját fordításai.

¹⁴ Viszota, 1937. 482. p.

pé”-ben megfogalmazott gondolatokról eshetett elsősorban szó. Mária Dorottya – aki, mint említettük, támogatta Széchenyi nagyszabású terveit – a levélben azokat önmagukban is hasznosaknak nevezte, bár megjegyezte, hogy megvalósításuk sok időt igényel. A főhercegnő úgy ítélte meg, hogy a gróf – és itt a „Kelet népe”-re is gondolhatott – az igazságot keresi, és arra kérte Wimmert, hogy álljon mellé és támogassa őt, amelyhez az Úrtól a gróftól felrázni, apátiájából kimozdítani képes erőt kért a felsőlövői lelkész számára. Mária Dorottya pontosan és precízen jellemezte Széchenyit, amikor azt írta, hogy szinte állandó kétségektől és bizonytalanságoktól szenved az általa megfogalmazott társadalmi és gazdasági helyzetkép, valamint az annak megváltoztatására tett javaslatok és módszerek helyességét illetően. Mária Dorottya azt is jól látta és tudta, hogy a gróf folyamatos, olykor önmarcangoló kételkedése közepette nem talált megfelelő szellemi partnert, akivel mindezekről érdemben beszélgetni és vitatkozni tudott volna. A főhercegnő egyrészt közölte Wimmerrel, hogy a gróf a nála évente egy-két alkalommal tett látogatása során mindig ezekről, az őt kínzó súlyos kételyekről beszél, másrészt lényegében felszólította a lelkészt, hogy legyen lelki és szellemi támasza a grófnak ezek leküzdésében, és miután beszélgetésük során Széchenyi hozta szóba Wimmer személyét, Mária Dorottya úgy vélte és azt remélte, hogy méltó intellektuális társává tud lenni a grófnak abban, hogy az úrrá legyen önnön fájdalmas gyötrelmein és kínzó kétségein, illetőleg, hogy a várt segítség elfogadását Széchenyi valóban komolyan gondolja. Mária Dorottya mindezekhez sok spirituális bölcsességet kívánt a lelkésznek.

A levél ezt követő részében Mária Dorottya két, minden valószínűség szerint általa korábban Wimmertől kért könyvre kérdezett rá, amelyek egyikét már megkapta és azt meg is kívánta tartani, másikat pedig még várta, mivel az még nem érkezett meg hozzá: „Megtarthatom a »Neff« példányát? Mikor érkeznek Richter házi bibliái?” Közülük az első Felix Neff (1798–1829), svájci evangélikus misszionárius „Unterredungen mit Kindern über Sünde und Erlösung” címmel, 1838-ban Hamburgban megjelent munkája,¹⁸ de az is lehet, hogy annak 1841-ben Kőszegen, a Reichard nyomdában napvilágot látott magyar nyelvű változata,¹⁹ a második pedig Johann Heinrich Richter (1799–1847) német evangélikus teológus, tanár és misszionárius „Erklärte Haus-Bibel, oder Auslegung der ganzen heiligen Schrift Alten und Neuen Testaments” című, hatkötetes, 1834 és 1840 között, Barmenben (ma: Wuppertal, Németország), Bochumban és Schwelmben kiadott nagyszabású műve volt.²⁰

¹⁸ Neff, Felix: Unterredungen mit Kindern über Sünde und Erlösung. Hamburg, 1838. 143 p.

¹⁹ Neff, Felix: Beszélgetések bűnről és megváltásról. Kőszeg, 1841. 68 p.

Megjegyezzük, hogy a könyv magyar nyelvű változatának címe – miután abból valamilyen okból kimaradt a „gyermekkel” szó – nem teljesen azonos az eredeti kötet címével. Ugyancsak felhívjuk a figyelmet, hogy Neff munkája 1844-ben Kőszegen, szintúgy a Reichard nyomdában – az eredeti címmel – német nyelven is megjelent. Lásd: Neff, Felix: Unterredungen mit Kindern über Sünde und Erlösung. Kőszeg, 1844. 90 p.

²⁰ Richter, Johann Heinrich: Erklärte Haus-Bibel oder Auslegung der ganzen heiligen Schrift alten und neuen Testaments. Bd. 1. Barmen-Schwelm, 1834. 908 p.; 2. Verm. und verb. Aufl. (Bőv. és jav. kiad.) Barmen-Schwelm, 1836. 944, 64 p.; Bd. 2. Barmen-Schwelm, 1835. 954 p.; Bd. 3. Barmen-Schwelm, 1836. 783 p.; Bd. 4. Barmen-Schwelm, 1836. 1170 p.; Bd. 5. Barmen-Bochum-Schwelm, 1839. 966 p.; Bd. 6. Barmen-Bochum-Schwelm, 1840. 1152 p.; Richter teológiai és misszionáriusi munkásságáról lásd: Deutsche Biographische Enzyklopädie der

E két munka és az a tény, hogy azokkal a főhercegnő könyvtárát kívánta gyarapítani, egyértelműen jelzi, hogy Mária Dorottya amellel, hogy figyelemmel kísérte az Európa-szerte megjelenő egyetemes lutheránus szakirodalmat, abból a maga számára valamilyen okból különösen fontos darabokat igyekezett is – ezúttal bizalmasa, Wimmer Gottlieb Ágoston révén és segítségével – beszerezni.

Az e szakaszt követő mondat a késői olvasó számára a levél talán legmeglepőbb része, hiszen ebben Mária Dorottya arra szólította fel Wimmert, hogy tépje szét, azaz semmisítse meg a levelet, mivel az egy nevet – ami Széchenyi Istváné volt – tartalmaz. Az óvatosság és az attól való félelem, hogy a Wimmernek küldött levél illetéktelen kezekbe kerülhet, nem volt véletlen, hiszen József nádort és feleségét is éberen figyelte a bécsi udvar titkosrendőrsége.²¹ Az már egy másik kérdés, hogy szerencsére a felsőlövői lelkész nem fogadta meg a tanácsot, és nem semmisítette meg a levelet.

Mária Dorottya levelének befejező részében ismét csak Széchenyit hozta szóba, és aláírásként használt monogramja előtt a grófról a következő óhaját vetette papírra: „Ó, mire lenne ő képes, ha egy szellem lenne!” A „post scriptum”-ban pedig a gróf és Wimmer azonos gondolkodás- és látásmódjára utalva, közölte a lelkésszel, hogy Széchenyi kedveli Angliát, ő – mármint Mária Dorottya – pedig elmondta neki, hogy Wimmer is hasonlóképpen érez, majd pedig zárásaként megjegyezte, hogy a gróf nagyon sok információval rendelkezik róla: „Ő sokat tudott Önről!”

Theologie und der Kirchen. Bd. 2. Hrsg. Bernd Moeller, Bruno Jahn. München, 2005. 1119. p.

²¹ Soós István: József főherceg-nádor titkos rendőri megfigyelése, 1805–1812. In: Szakszolgálat Magyarországon, avagy tanulmányok a titkos hírszerzés és adatgyűjtés világából, 1785–2011. Szerk. Csóka Ferenc. Bp., 2012. 11–30. p.; Zimmermann, 1941. 171. p.

E levél „utóéletéhez” szorosan hozzátartozik, hogy azt Széchenyi az előbb már említett, Sopron és Vas vármegyékben tett utazásakor magával vitte. Ennek során 1841. július 21-én Pinkafőrről (német neve: Pinkafeld, ma: Pinkafeld, Ausztria) érkezett Tarcsára (német neve: Tatzmannsdorf, ma: Bad Tatzmannsdorf, Ausztria), és ott több, mint 3 héttel Mária Dorottya levelének kelte után adta azt át Felsőlövő bírájának, hogy továbbítsa Wimmerhez. E napról többek között a következőket jegyezte fel a gróf naplójába: „21-én Tarcsára a pinkafői plébánosossal.²² Intoleráns Wimmerrel. Tarcsán. Polster felsőlövői bíró²³ – átadom neki a [fő]h[ercegnő] W[immer]nek írt levelét.”²⁴ Nem tudjuk, hogy Széchenyi nem szándékozott vagy esetleg a lelkész távolléte miatt nem tudott vele személyesen találkozni, és ezért választotta vagy kényszerült választani a levél címzetthez történő eljuttatásnak ezt a közvetett módját.

Sajnos, az sem ismeretes, hogy Wimmer végül mikor vehette kézbe a levelet, de tény, hogy nem fogadta meg Mária Dorottya figyelmeztetését, és elolvasása után nem tépte szét azt. Ugyancsak nincs biztos adatunk arról, hogy válaszolt-e, és ha igen, akkor mit és mikor. Ugyanakkor a főhercegnő alább közreadott második levele alapján gyanítható, hogy a válaszlevélben vagy egy, azt követően külön ebből a célból küldött másik levélben, esetleg

²² Széchenyi naplójában név nélkül említett „Pfarrer von Pinkafeld” Veinhofer József (1778–1859) katolikus plébános volt. Payr, 1929. 326., 330. p.; Schematismus venerabilis cleri dioecesis Sabariensis pro anno MDCCCXLVI. Sabaria, 1846. 7., 41., 44. p.; A szombathelyi egyházmegye története. 3. köt. Történelmi névtár. Összeáll. Géfin Gyula. Szombathely, 1935. 447–448. p.

²³ A felsőlövői bíró teljes neve Polster György János volt. Ebenspanger. 1895. 8. p.

²⁴ Viszota, 1937. 488. p.

más módon, de arról tájékoztatta Mária Dorottyát, hogy 1841 augusztusának végén Pestre utazik, és eltölt ott néhány napot.

A főhercegnő ezért 1841. augusztus 29-én Alcsútról egy rövid levelet írt a felsőlövői lelkésznek, amely lényegében nem más, mint egy személyes találkozóra szóló invitáció. Mária Dorottya ennek elején utalt arra, hogy miután tudomása van Wimmer közeljövőben várható, Pesten történő tartózkodásáról, arra kérte a lelkészt, hogy ígéretének megfelelően, keresse fel őt. A főhercegnő közölte, hogy szeptember 1-én nagyjából délig lesz Budán elérhető, és kérte Wimmert, hogy amennyiben a délelőtti alkalmas lenne számára, akkor látogassa meg őt, és egyúttal jelezte, hogy szeptember 1-én reggel 8 órakor érkezik meg Budára. Ezután egyrészt megjegyezte, hogy nagyon örül, hogy Wimmer személyében egy olyan emberrel találkozhat, akinek erős a hite, másrészt ehhez némi keserűséggel a következőket fűzte hozzá: „Ó, ezt teszi a szükség! Naponta este együtt imádkozom összes asszonyommal.”

A levél érdekessége, hogy azt Mária Dorottya, jóllehet természetesen Wimmer Gottlieb Ágostonnak címezte, de Würtzler Vilmoshoz (1807–1890), a pesti „Városi Gyógyszertár a Szentháromságához” – német nevén „Stadtapotheke zur heiligen Dreifaltigkeit” – tulajdonosához küldette el, akitől azt a felsőlövői lelkész átvette. Minden valószínűség szerint a főhercegnő 1841 augusztusa előtt is küldött már levelet e pesti patikába a felsőlövői lelkésznek, amiből következik, hogy ez, a Mária Dorottya és Wimmer közötti levelezési út ekkor már „bejártott”-nak számított. Az pedig biztosnak mondható, hogy a szintén evangélikus vallású Würtzler egyikük vagy mindkettőjük bizalmasa volt.

Sajnos nem tudjuk, hogy Wimmer mikor vette át e levelet, és azt sem, hogy találkozott-e 1841. szeptember 1-én a főhercegnővel, annyi azonban bizonyos, hogy kapcsolatuk továbbra is szoros és bensőséges maradt, ami minden bizonynyal jelentős mértékben játszott közre abban, hogy Mária Dorottya 1842-ben jelentős összegű adománnyal járult hozzá a lelkész egyik legfontosabb alkotását és egyben szívügyét jelentő evangélikus tanintézet 1845-ben történt felállításához.²⁵

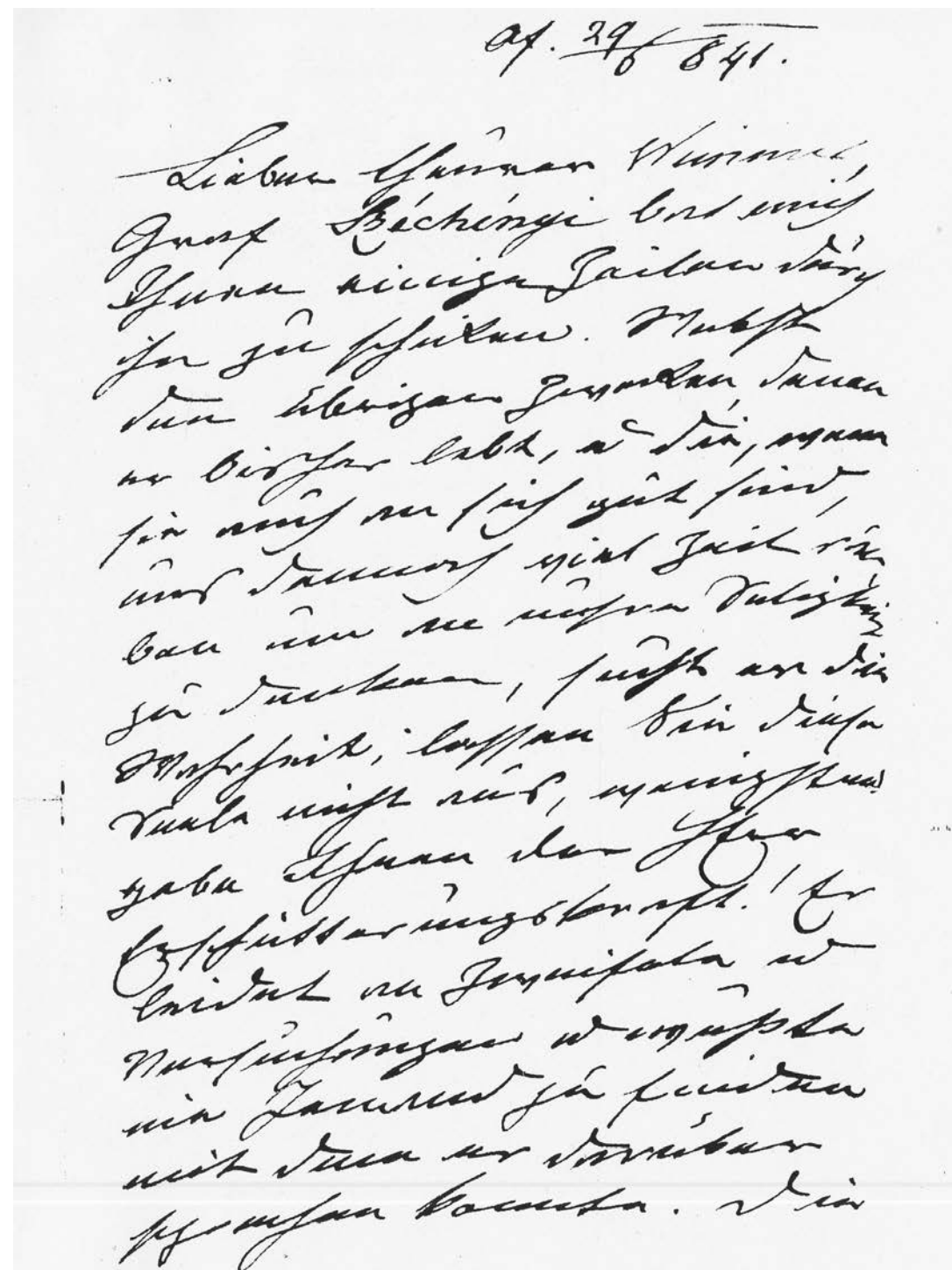
Mindkettőjük életében gyökeres változást hoztak az 1840-es évek utolsó harmadában lejátszódott események. A Mária Dorottyát ugyanis férje 1847. január 13-án bekövetkezett halála után nem sokkal Bécsbe száműzték, ami azt jelentette, hogy távoznia kellett szeretett országából, Wimmer pedig 1848 decemberének végén – miután 1848-ban kifejtett tevékenysége miatt ellene a bécsi udvar hajtóvadászatot indított – szintén elhagyni kényszerült Magyarországot. Mária Dorottyát internálását követően, 1847-ben Wimmer többször is felkereste a császárvárosban.²⁶ A főhercegnő és a felsőlövői lelkész – bár előbbi 1847 áprilisa és 1848 júniusa kötött négy alkalommal is megfordult Budán²⁷ – a bécsi látogatásokat követően többé ugyan már nem találkoztak, de levelezés révén – mai ismereteink szerint – 1851-ig biztosan kapcsolatban maradtak egymással.²⁸

²⁵ Oehler, 2003. 75. p.; Payr, 1908. 14–15. p.; Payr, 1929. 325. p. Érdekességként jegyezzük meg, hogy Oehler 2000 forint, Payr pedig a korábbi munkájában több mint 2000 forint, a későbbiben pedig 2500 forint összegű adományt említ.

²⁶ Payr, 1908. 24–26. p.; Payr, 1929. 325. p.; Zimmermann, 1941. 171. p.

²⁷ Oehler, 2003. 102–103., 106. p.; Payr, 1908. 28–29. p.

²⁸ Payr, 1908. 30. p.; Payr, 1929. 326–333. p.; Zimmermann, 1941. 171., 180. p.

Részlet Mária Dorottya főhercegnő Budán, 1841. június 29-én Wimmer Gottlieb Ágostonhoz írt leveléből (BLA NW BaGAW)

A FORRÁSOK²⁹

1.

Buda, 1841. június 29.

MÁRIA DOROTTYA
FŐHERCEGNŐ LEVELE
WIMMER GOTTLIEB ÁGOSTONHOZ

Buda, 1841. június 29.

Kedves, drága Wimmer!

Széchenyi³⁰ gróf megkért, hogy küldjek vele Önnek néhány sort. A többi céllal együtt, amelyeknek ő ez idáig élt, és amelyek, ha önmagukban jók is, mégis sok időt rabolnak el attól, hogy üdvösségünkre gondoljunk, ő az igazságot kereste. Ne engedje el ezt a lelket, csak az Úr adjon Önnek erőt, hogy felrázza Őt! Ő kétségektől és kísértésektől szenved, és sohasem tudott találni senkit, akivel azokról beszélhetett volna. Évente két vagy egy alkalommal, amikor eljön hozzám, mindig erről a gyötrelről beszél. Remélem, mivel ő ma kezdett Önről beszélni, Ön fel fog nőni hozzá. Isten adja, hogy ő ezt őszintén gondolja! Kívánok Önnek sok spirituális bölcsességet!

Megtarthatom a „Neff” példányát? Mikor érkeznek Richter házi bibliái?

Tépjé össze ezt a levelet, mert egy nevet tartalmaz!

Ó, mire lenne ő képes, ha egy szellem lenne!

M[ária] D[orottya]

²⁹ A két levél lefordított szövegét a mai központosítási gyakorlathoz igazodva adjuk közre. A rövidítési jeleket feloldottuk, és a szükségessé vált szókiegészítéseket elvégeztük, ám – miután ezeknek nincs különösebb jelentőségük – azokat nem tettük szögletes zárójelbe, a levélek írójának monogramjait kivéve. Az első levélben a levélíró két szót aláhúzással nyomtatékosított, amely megkülönböztetést a szövegben meghagytunk.

³⁰ A „legnagyobb magyar” vezetékeve itt tévesen szerepel, mivel azt a gróf – eltérően édesapjától, Széchenyi Ferencről (1754–1820) – „Széchenyi”-nek írta.

Ő szereti Angliát és minden nagyszerű dolgot. Mondtam neki, hogy Ön is szereti Angliát. Ő sokat tudott Önről.

Eredeti, sajátkezű tisztázat.
BLA NW Briefe an Gottlieb August Wimmer
(Wimmer Gottlieb Ágostonnak írt levelek)
(továbbiakban: BaGAW).

2.

Alcsút, 1841. augusztus 29.

MÁRIA DOROTTYA
FŐHERCEGNŐ LEVELE
WIMMER GOTTLIEB ÁGOSTONHOZ

Alcsút, 1841. augusztus 29.

Kedves, drága testvér az Urban!

Mivel Ön ezekben a napokban Pestre érkezik, sietek Önt megkérni: ígéretének megfelelően, jöjjön ide! Szerdán, szeptember 1^{én} jövök Budára, de csak délig maradok. Amennyiben az Ön számára délelőtt lehetséges, úgy látogasson meg! Reggel 8 órakor érkezem meg. Nagyon örülök olyasvalakit látni, akinek erős a hite. Ő, ezt teszi a szükség! Naponta este együtt imádkozom összes asszonyommal.

M[ária] D[orottya]

[A külfeten:]

Wimmer lelkész úrnak

PestenWürzler³¹ városi patikus úrnál leadandó.

Eredeti, sajátkezű tisztázat.
BLA NW BaGAW.

³¹ A név helyesen Würtzler. Az 1688 óta működő gyógyszerár Pest belvárosi részében, az egykori Városház tér és a Kígyó utca sarkán, a mai Haris köz területén állt. A pozsonyi születésű és evangélikus vallású Würtzler Vilmos a bécsi egyetem elvégzése után előbb Sopronban, majd Bécsben dolgozott, és 1838-ban vásárolta meg a pesti Szentháromságához Gyógyszertárat, amelynek 1853-ig volt a tulajdonosa. Würtzler életére Budapest Főváros Levéltárában őrzött, csekély mennyiségű iratanyaga mellett lásd: *Hidvégi Violetta: Egy elfelejtett pesti gyógyszerész.* = Magyar Nemzet, 1982. jún. 16. 8. p.

A MAGYAR NYUGATI VASÚTTÓL A VASÚTI CSOMÓPONTIG

SÁRVÁR VASÚTI FEJLŐDÉSE 1867–1913 KÖZÖTT

■ Nagy Miklós

BEVEZETÉS

Száz vasutat, ezeret!
Csináljatok, csináljátok!
Hadd fussák be a világot,
Mint a testet az erek.

Ezek a föld erei,
Bennök árad a műveltség,
Ezek által ömlenek szét
Az életnek nedvei.

Petőfi Sándor: Vasúton
(Pest, 1847. december, részlet)¹

Petőfi Sándor (1823–1849) 1847 decemberében a kor új közlekedési eszközéről írt verse a pest–váci vasútvonalon tett utazás élményeinek hatására született. Talán soha nem tisztázódik, hogy a költőt Vácon élő idős szüleinek látogatása kapcsán, vagy valamely 1847 végén történt váci kirándulás során ihlette meg a vasút, viszont a költeményben ötvöződik annak gyorsasága, a nemzeti haladás sebességéhez fűzött remény és Petőfi szabadságvágya.² Midőn Petőfi

¹ Petőfi költeményei. A szöveggondozás: Kiss József. Bp., 1989. 905. p. (A magyar líra klaszszikusai)

² Jakus Lajos: Petőfi és szülei Vácon. In: Irodalom és művészetek birodalma. 2012. május 12. <http://csicsada-irodalom-birodalom.blogspot.hu/2012/05/jakus-lajos-petofi-es-szulei-vacon.html>. (Megtekintve: 2017. július 12.)

Sándor vasúton szerzett tapasztalatai költeményé formálódtak, a kor vasúti tervei között már megjelent a Vas vármegyét, benne Sárvárt érintő vonalvezetési elképzelés. A Sopron–Bécsújhelyi Vasúttársaság terveiben ugyanis szerepelt a Sopron és Nagykanizsa közötti vasútvonal Sárváron át történő megépítése. Vas vármegye közgyűlése azonban az összegyűjtött adatok alapján 1847. november 8-án a sárvári helyett a kőszegi és a szombathelyi vonalvezetést támogatta. A vasúttársaság 1847. december 5-én tartott rendkívüli közgyűlése szintén a Kőszegen és Szombathelyen áthaladó vonalvezetés mellett döntött. Sárvár nyilván nem vehette fel a versenyt Kőszeg és Szombathely gazdasági erejével, fölényével, kereskedelmi adottságaival, helyzetével.³

Néhány hónappal a Petőfi-vers születése után az idő részben felülírta a Sopron–Bécsújhelyi Vasúttársaság elképzelését. Széchenyi István (1791–1860) 1848. január 25-én terjesztette a pozsonyi országgyűlés elé az általa ve-

³ Tilcsik György: Szombathely kereskedelmi szerepe és jelentősége a reformkorban. = Korall, 2003. 11–12. sz. (továbbiakban: Tilcsik, 2003.) 125–132. p.

zetett munkacsoport elképzeléseit „Javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéséről” címmel. A tervezetben a megjelölt négy fő vasútvonalat négy mellék-vonal egészítette ki. Az egyik mellék-vonal Sopronból kiindulva Csepreg és Szombathely irányában futva Nagykanizsánál kapcsolódott volna a Pest és Fiume (ma: Rijeka, Horvátország) között tervezett 2. számú fővonalhoz. Földrajzi helyzetéből adódóan e vasútvonal egyaránt szolgálta volna Nyugat-Magyarország áruinak tengeri úton való kivitelét és a bécsi piac gyors elérését. Az előzmények ismeretében ugyan feltűnő Kőszeg kihagyása a jövő tervezéséből,⁴ az viszont már nem meglepő, hogy a javaslat eleve nem számolt azzal, hogy az 1846-ban 1543 lakosnak otthont adó Sárvár mezővárost⁵ érintse a vasút.

Az 1847 és 1848 folyamán a Nyugat-Dunántúlra vonatkozó vasúti elképzelések – beleértve gazdasági indokait – kismértékben már előrevetítették a dualizmus kori Sárvár vasúthoz jutásának körülményeit, lehetőségeit, és ennek elérésért folytatott küzdelmeit.

A MAGYAR NYUGATI VASÚT ÉS SÁRVÁR

A kiegyezést követően vasútépítési láz tört ki, aminek eredményeképpen 1873-ig 4100 km vasútvonal épült.⁶

Az 1867. évi XIII. törvény értelmében az állam kölcsönt biztosított a közlekedési hálózat kiépítésére. Mikó Imre (1805–1876) közmunka és közlekedésügyi miniszter elképzelésében 25 vasútvonallal kívánta az egységes nemzeti piac kiépülését segíteni. A költségvetésből mindössze három fővonalat lehetett megépíteni, a többi társulatok készítették el. A kormány törvényi úton biztonságot adott a döntően külföldi befektetőknek.⁷ Társulat létesítette a Magyar Nyugati Vasutat, amelynek segítségével Sárvár bekapcsolódott az ország vasúthálózatába.

Vas megye Gazdasági Egyesülete 1865-ben lépéseket tett egy Győr és Graz közötti vasútvonal megépítésére. Győr a város európai jelentőségű közvetítő gabonakereskedelmének megőrzése és növelése érdekében 1866-ban vetette fel a győr–grazi vasút megépítésének a tervét. A tervezett vonal Graznál csatlakozott volna a bécs–tri-eszti vasúthoz. A komparatív előnyök elve alapján az iparosodottabb Stájerország és a mezőgazdasági adottságú Kisalföld termékeit kívánták kicserélni a vasút segítségével. Grazban is kedvező fogadtatásra talált a kezdeményezés, magyar kormány pedig 1867-ben helyet biztosított az országos vasúti tervekben a győr–grazi vonalnak.⁸

1867. június elején kiszivárgott, hogy a győr–pápa–molnári–grazi vasutat felvették az országos vasúthálózatba. A Közmunka és Közlekedési Minisztérium 1867. augusztus 20-i leiratával nyilvánosságra hozta hálózati tervét,

⁷ Majdán, 1987. 77–79. p.; Majdán, 2014. 57. p.

⁸ Sárly István: Nyugat-Dunántúl fő vasútvonalainak kiépülése és hatása a társadalmi, gazdasági viszonyokra. In: A közlekedési összeköttetések fejlődése Pannónia térségében 1918-ig. Ured. Vanek Siftar, Janko Kuster. Maribor, 1977. 250–252. p. (Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf; 9.)

és minden megyét véleménynyilvánításra szólított fel.⁹

Vas vármegyére vonatkozóan fél év leforgása alatt háromféle vonalvezetési elképzelés rajzolódott ki. Győr vármegye tervei szerint Sárvárt nem érintette volna a vasút, ugyanis a legrövidebb utat, a Győr–Pápa–Nagyszőlős–Jánosháza–Molnári (ma Püspökmolnári) vonalvezetést támogatta. Veszprém vármegye szintén Vas vármegye keleti szélén áthaladó vasútvonal megvalósítását támogatta. Vas megye Gazdasági Egyesülete viszont olyan vonalvezetési elképzelést támogatott, amely nem kerülte el Sárvárt, amint a Vas megyei Lapok 1867. november 12-én megjelent számában olvasható: „Szőnyegre került a m. kir. közlekedési minisztériumnak győr–sárvár–molnári vasút-vonal ügyében leérkezett intézménye, melyet gazdasági egyletünk nem csak nagy örömmel fogadott, de sőt elhatározá a tervbe vett vasút-vonal létesítést a legmelegebben véleményezi.”¹⁰ Sárvár – az ország más településeihez hasonlóan – fejlődését látta biztosítva, ha vasutat kap. A mezővárosi „... közönség ezen egész vasút építése kérdését Sárvárra nézve életkérdésnek lenni, megismerni.” – olvasható a város jegyzőkönyvében (1868. február 11.).¹¹ Sárvár Város Tanácsa 1867. december 26-án határozatot hozott, amely szerint Pápához hasonlóan Sárvárnak is folyamodni kell, hogy „Sárvári városhoz közel építtes-

sen a vonal: folyamodványhoz indokok említettessenek”.¹²

Vas megye is a Rába-völgyben futó Győr–Pápa–Sárvár–Molnári–Graz vonalvezetést támogatta. Született azonban egy negyedik vonalvezetési elképzelés is. Vas vármegye vasúti bizottmánya¹³ 1868. január 8-án tartott ülésén egy választmányt küldött ki azzal a megbízással, „... miszerint a szükséges lépéseket tegye meg, nehogy megyénk a győr–grázi vonal jótékonyaságától elessék, egyelőre pedig e vonalnak irányát megyénk érdekeiben helyesen jelölje ki.”¹⁴ A választmány nyomvonalként a Kiscell–Sárvár–Szombathely–Körmend irányt javasolta, s felvetődött egy a győr–grazi vasúthoz csatlakozó Szombathely–Kőszeg szárnyvonal építése is.¹⁵ A következő hónapokban a vármegye és Szombathely mindent elkövetett annak érdekében, hogy a tervezett győr–grazi vasútvonal érintse Szombathelyt.¹⁶

A következő időszak Sárváron sem tétlenséggel telt. A vármegye vasúti bizottmánya 1868. január 8-án tartott közgyűlésén elhatározta, hogy a képviselőházhoz a győr–pápa–molnári–grazi vasútvonal tárgyában felterjesztést intéz. A felterjesztés átnyújtására bizottságot választottak, hogy élőszóba is meggyőzzék a képviselőházat „... a tervben lévő vasútvonalnak nemzetgazdászati sürgölte, úgy országos mint megyei szükségességéről...”. A gróf Batthyány Ferenc elnökle alatt megválasz-

⁹ Kövér István: A Magyar Nyugati Mozdonyvasút. In: Százéves a vasútigazgatás Szombathelyen. 2. köt. Vasútvonal történetek. Főszerk. Kövér István. Szombathely, 1995. (továbbiakban: Kövér, 1995a.) 62. p.

¹⁰ Vas megye gazdasági egylete. = Vas megyei Lapok (továbbiakban: VL), 1867. nov. 12. 2. p.

¹¹ Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL VaML) Sárvár mezőváros iratai (továbbiakban: Sárvár mv. ir.) Tanácsülési jegyzőkönyvek (továbbiakban: tan. jkv.) 1868–1869. 1868. február 11.

¹² MNL VaML Sárvár mv. ir. tan. jkv. 1867. december 26.

¹³ Kövér, 1995a. 62–63. p.

¹⁴ Néhány szó a győr–grázi vasútvonal érdekében. = VL, 1868. jan. 29. 3. p.

¹⁵ Kövér, 1995a. 63. p.

¹⁶ Melega Miklós: A modern város születése. Szombathely infrastrukturális fejlődése a dualizmus korában. Szombathely, 2012. (továbbiakban: Melega, 2012.) 45. p. (Archivum Comitatus Castriferrei; 5.)

tott bizottságnak tagja volt Sárvár város képviselője is.¹⁷ A sárvári tanács 1868. január 23-án ismét állást foglalt a vasút ügyében, viszont a tisztújítás miatt a részvények aláírását elhalasztották.¹⁸ Miközben Sárváron a részvények jegyzésére készültek Szombathely vívta a maga harcát annak érdekében, hogy az új vasútvonalba bekapcsolódhasson. Néhány nap múlva, 1868. január 25-én „... Szombathely város közönsége ... közgyűléséből egy választmányt nevezett ki, mely egy emlékirat elkészítésével bízott meg”. Az emlékirat tárgyát képezte „... kifejtése s megállapítása azon érveknek, melyek a tervelt győr-grácsi vasútvonalnak Kis-Czell – Sárvár, Szombathelyen való átvezetését és célszerűségét s hasznos voltát kimutassa...”. Tulok János (1825–?) városbíró elnökségével pedig küldöttséget alakítottak, melynek feladata lett a vasútvonal elfogadtatása kormánnyal és a törvényhozó hatalommal.¹⁹ Takács Lajos (1814–1891) alispán a szombathelyi városháza tanácstermében 1868. február 7-re értekezletet hívott össze, hogy a győr–grazi vasutat Szombathely felé vezessék. Az értekezleten elhatározták Szombathely, Kőszeg és Körmend várososok és vidékük részére három aláírási ívet nyitnak 200 db 200 Ft-os részvényjegyzés céljából. A határozat b) pontjából kiderül, hogy „... Sárvárrott már a győr–grázi vasutvonal érdemében egy számos tagból álló consortium alakult, – a kibocsájtott aláírási íven tetemes részvény aláírásokat gyűjtött – jónak látja az értekezlet, miszerint a Sárvárrott folyó február hava 12-én tartandó értekezletre oly célból, hogy a szombathelyi a sárvári con-

sortiummal egyesíttessék – egy bizottmány nevezessék ki”.²⁰

A részvények vállalása és aláírása érdekében Sárváron 1868. február 11-én rendkívüli közgyűlést hívtak össze Ernecz Zsigmond polgármester elnökletével a közbirtokosság részére. A városháza nagyterme megtelt. „Tárgyalásra elő adván czimzett polgármester úr a tervezetben lévő Győr–Pápa–Kis–Czell–Sárvár–Molnári–Körmend és Szt. Gotthárd irányában Grázba vezetendő vasútvonal kiépítéséhez 200 Ftos részvények aláírására a T. Megyei Első Alispány úr által a Városi Elöljárósághoz kiküldött nyomtatvány alakban érkezett felhívását ...” – olvasható a tanácsülési jegyzőkönyvben. Az alispáni felhívás felolvasása után meghatározták a jegyzésre kerülő részvények mennyiségét figyelembe véve város erőforrásait. A jegyzőkönyvi határozat először kitért arra a várakozásra, hogy a tervezett vasútvonal kedvező hatást fog gyakorolni a város kereskedelmi felemelkedésére, s figyelmeztetett arra a veszélyre, amit e téren más tervek a vasútvonalnak „egész Veszprém Megye határszélig történhető félrevezetésével” előidézhetnek. A jelenlévők érezhették a pillanat jövőt meghatározó fontosságát, ugyanis a tanácsülési jegyzőkönyvben a következő sorok olvashatók az eseményről: „... a közönség ezen egész vasút építése kérdését Sárvárra nézve életkérdésnek lenni, megismeri. – Nehogy tehát az előrehaladó nemzet – vagy ezen község későbbi generációja a jelen kort fukarsággal – mostani Sárvári lakosságot hanyagságról, közömbösségről vádolhassa, inkább, hogy mintegy nemzeti kötelességében – rendeltetésének és hivatkozásának – ezen kis –, de helyzeténél fogva szép reményű virágzásnak örvendhető Város is megfelelően, erejéhez mérve – kö-

zös megegyezéssel – félretéve minden más érdekeket – határozatilag 50. azaz: ötven részvényeket – darabját 200. ftjával (forintjával) o.é. (osztrák értékben) számítva fogadott el, összesen 10.000 Ftot (forintot).”²¹

A „város közpénztárából” vállalt 50 db részvényen felül egyes polgárok 60 db részvényt írtak alá,²² hozzájárulva az építkezés költségeihez. A sárvári konzorcium pedig elzárkózott a szombathelyi konzorciummal való egyesüléstől, attól a félelemtől vezetve, hogy ha Szombathely terve nem sikerül, a város elveszíti a vasút lehetőségét.²³ E félelem mögött valószínűleg a vonalvezetés eldöntetlensége miatti bizonytalanság állhatott.²⁴ A győr–grazi vasút Szombathelyen való áthaladásáért ugyanis ekkor még folyt a küzdelem.²⁵ Sárvár helyzetének bizonytalanságát jól mutatják a körülmények. A miniszter 8616/68. F.sz. leiratával egyaránt elrendelte a pápa–sárvári és a pápa–szőlősi vonal felmérését, és a mutakozó előnyöktől tette függővé az engedélyezést. Takács Lajos alispánnak, mint a győr–pápa–sárvár–molnári–grazi vasút létesítésére kiküldött bizottmány elnökének e vonal előmunkálataira engedélyt adott. Jánosháza is próbálta védeni érdekeit. A Somló birtokosai pedig a vasutat egyenesen a Somló alatt Molnáriig szerették volna vezetni. Kérvényüket a képviselőház 1868. július 2-án tárgyalta.²⁶

A részvények jegyzése után megyei küldöttség utazott a kormányhoz Pestre, hogy emlékiratot nyújtson át a Kiscell–Sárvár–Szombathely–Körmend–Szentgotthárd vasútvonal támogatására. A Vas megyei küldöttségben a Sárvár városát képviselők elnöke Ernecz Zsigmond polgármester volt.²⁷

Sárvart és Vas vármegyét erős gazdasági érdekek fűzték a vasút megépítéséhez. A korabeli adatok mind azt bizonyítják, hogy Sárvár, Kiscell és vidéke nagyobb gazdasági erővel rendelkezett, mint Jánosháza és környéke. A megye Győrhez intézett átirata szerint Sárvár és Kiscell jelentős kereskedelmi forgalmat bonyolított le tíz országos vásáran, s hetente három heti vásáron, ahol 300.000 mázsa gabonát közvetítettek. A rivális Jánosháza vásárain ennek a mennyiségnek csak negyede kelt el. Az adózásban is felülmúlta Sárvár és Kiscell vidéke Jánosházáét, mert az előbbi vonal települései 104.711 forintot, addig Jánosháza vonalának települései mindössze 23.881 forintot fizettek adó gyanánt.²⁸

Vas vármegye a termékeit korábban Bécsbe és vidékére exportálta, de a Duna mentén haladó Bécs–Győr vasútvonal megépítésével e piacról kiszorult. A kereskedelemben emiatt Stájerország került előtérbe. A megyéből a mezőgazdasági cikkeket (gabona, gyümölcs, bor, sajt, juh, sertés, ló, szarvasmarha), bőrt, fát, cserépedényeket vittek ki a szomszédos tartományba, s onnét vasárú, só, gyári iparcikk, Triesztből gyarmatárú érkezett. Belföldön Zala, Veszprém és az alföldi vármegyék, Horvát- és

²¹ MNL VaML Sárvár mv. ir. tan. jkv. 1868. február 11.; Naszádos, 2000. 306. p.

²² MNL VaML Sárvár mv. ir. tan. jkv. 1868. április 13.

²³ Kövér, 1995a. 68. p.

²⁴ A vasútvonalakra vonatkozó elképzelések rövid, korabeli összefoglalójára: Felhívás társulati csatlakozásra, a győr–grázi vasútvonalnak Szombathelyen való csomópontosítása érdemében. = VL, 1868. márc. 4. 1–2. p.

²⁵ Melega, 2012. 45. p.

²⁶ Kövér, 1995a. 64–69. p.

²⁷ MNL VaML Sárvár mv. ir. tan. jkv. 1868. március 29.

²⁸ Sárly István: Százéves a győr–szombathelyi vasút. = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ) 1971. 2. sz. (továbbiakban: Sárly, 1971.). 285–286. p.

¹⁷ Megyei hírek, s különféle. = VL, 1868. jan. 22. 3. p.

¹⁸ MNL VaML Sárvár mv. ir. tan. jkv. 1868. január 23.; Naszádos István: Gazdaság- és társadalomtörténet. In: Söptei, 2000. (továbbiakban: Naszádos, 2000.) 306. p.

¹⁹ Megyei hírek. = VL, 1868. febr. 5. 3. p.

²⁰ Tanácskozmányi jegyzőkönyv. = VL, 1868. febr. 12. 2. p.

Szlavónország számítottak Vas vármegye fő kereskedelmi a partnereinek.²⁹

Sárvár jelentős kereskedelmet bonyolított le 1867-ben: 160.000 mázsa gabonát, 20.000 mázsa repcét, 1500 mázsa gyapjút, s jelentős mennyiségű épületfát, deszkát hozott forgalomba. Behozatala 30.000 mázsa fűszerből, vasból, 12.000 mázsa sóból, dohányból, kelméből állt. Vármáján 60.000 marha haladt át. Székhelye volt Habsburg-Estei Ferenc (1819–1875) 16.000 holdas uradalmának.³⁰ Szombathelynek Vas megye a múltban jelentős városi központjához, Kőszeghez a 19. század második negyedében sikerült felzárkózni, amit elsősorban a tömegárak (élőállat, gabona, épületfa, építőanyagok stb.) kereskedelmének köszönhetett. Példaként említhető a gabonakereskedelme. Az 1868-ból származó adatok szerint 5 országos és 104 hetivásárának a gabonaforgalma 8–9000 mázsát tett ki. A vasúti forgalma ezt is felülmulta 1.200.000 mázsa gabona szállítással. A reformkorban kibontakozó tendenciát a vasútépítések felerősítették.³¹

A törvénytervezetet a szombathelyi születésű Hollán Ernő (1824–1900) államtitkár terjesztette a képviselőház elé. A törvényjavaslatban 1868 decembere és 1869 júliusa között az lett a változás, hogy a vasútvonalat Sárvárról Szombathelyre vezették.³² A szombathelyi vonalvezetést olyan személyek pártfogolták, mint Horváth Boldizsár (1822–1898),

Hollán Ernő, Széll Kálmán (1843–1915) és Deák Ferenc (1803–1876).³³ Ferenc József (1830–1916) 1869. július 14-én szentesítette Andrássy Gyula ellenjegyzésével az 1869. évi V. tc-t, azaz a Magyar Nyugati Vasút engedélyokmányát. Az építését és üzemeltetését a Magyar Általános Hitelbank által szervezett társulás nyerte el, amihez csatlakozott egy bécsi bank (Weikersheim M. H. és társa) a gyanafalvi határtól Grazig húzódó vonalszakasz megépítésre. Az engedélyokmány értelmében a fővonal Székesfehérvárról indult, Veszprémen át, Kiscellát, Sárvárt, Szombathelyt, Körmendet érintve Szentgót-hárdon át Grazban végződött. A Győrből kiinduló szárnyvonalat Pápán át vették és Kiscellánál csatlakozott a fővonalhoz (1.§). Sárváron állomást kellett létesíteni (5.§ d), valamint a Rábán vasúti fahíd épült (5.§ a). Sárvár a vasútvonal kiépítésével egyidőben az országos távíró hálózatba is bekapcsolódott.³⁴

Sárvár tehát a nyertesek közé tartozott, és a vasúthálózat részévé vált. Szombathely – és Vas vármegye – elérte célját, hiszen a városban keresztezte egymást az 1865-ben megnyitott Déli Vasút és a Magyar Nyugati Vasút, így korabeli kifejezéssel élve a „győr-gráci vasútvonalnak Szombathelyen való csomópontosítása” megtörtént.³⁵ Kőszeg viszont vesztesek közé tartozott, hiszen kimaradt az új vasútvonalból.

Mikó Imre közmunka – és közlekedésügyi miniszter 1870. január 11-én értesítette az érdekelt megyéket, köztük Vas vármegyét, hogy kezdetét ve-

szi a vasútépítés. A közigazgatási bejárás Győr és Szombathely között 1870. február 4-én elkezdődött. A Vas megyei Lapok január 30-án tette közzé, hogy a bejárást végző bizottság 1870. február 10-én jelenik meg Sárváron.³⁶ A kivitelezési munkák 1870 elején kezdődtek Győr és Szombathely között. 1870 májusának elejére Kiscellig végeztek az építkezéssel. A gondot a Rába okozta. Áradása akadályozta a munkát, Sárvárnál pedig kettő hidat kellett építeni, a régi meder feletti Kis-Rába-hidat és az új meder feletti Nagy-Rába-hidat. Átadásukra 1870 szeptemberében került sor. A sárvári vasúti fahidak terhelési próbáját 1871. június 30-án tartották, amelyen megjelent az uradalom tulajdonosa, Habsburg-Estei V. Ferenc modenai főherceg is. A próbát zene mellett tartott nagy mulatság követte.³⁷

A győr-szombathelyi vasút 1871. október 1-jén nyílt meg minden különösebb ünnepséget nélkülözve, ugyanis a Magyar Nyugati Vasútigazgatóság tanácsa úgy döntött, hogy az erre a célra szánt pénzt szétosztják a vonal által érintett főhelyek szegényei között. Sárvár Város Tanácsa azonban a megnyitó előtti napon a város részéről zenéből és „mozsarakkal történendő ágyúztatásból” álló ünnepélyről határozott a vasút megnyitása alkalmából.³⁸

Sárvár történetében 1871 fordulópontnak számított. A községek rendezéséről szóló 1871. évi XVIII. törvénycikk alapján a mezőváros nagyközségként tagolódott be a magyar közigazgatás rendszerében. A rendezett tanácsú városi rangot nem is érte el, viszont 1871-ben

főszolgabírói székhelyé vált,³⁹ és I. rendű vasúti fővonal révén bekapcsolódott a vasút közlekedés- és szállítási hálózatába. Elérhetővé váltak a nagyközség és vidéke számára a stájer piacok.⁴⁰

A Szatmár erdőben 1883 és 1884 folyamán a Kis- és a Nagy-Rábát áthidaló vasúti fahidakat átépítették kőpilléren nyugvó vasszerkezetű hidakra, hogy a megnövekedett forgalomhoz szükséges új mozdonyok közlekedhessenek rajtuk. A munkát a Klein testvérek, A. Schmall és E. Gertner építési vállalkozók végezték.⁴¹ Néhány évvel később a magyar államot képviselő közmunka- és közlekedésügyi és a pénzügyi miniszterek, másrésről a Magyar Nyugati Vasút Részvénytársaság között 1888. december 23-án megkötött szerződés alapján a vasúttársaság magyarországi vonalai 1889. január 1-én betagozódtak a Magyar Államvasutak (MÁV) szervezetébe. A szerződést „Az első magyar-gácsországi és a magyar-nyugati vasutak magyar vonalainak megváltásáról” szóló 1889. évi XIV. törvénycikk hagyta jóvá és cikkelyezte be.⁴²

KÍSÉRLET A VASÚTI CSOMÓPONTTÁ VÁLÁSRA (1889–1890)

Az 1867-ben kezdődő vasútépítési láznak az 1873-as válság vetett véget, az újabb vasút-építési konjunktúrára pedig

²⁹ Fényes Elek: Magyarország ismertetése statisztikai, földrajzi s történelmi szempontból. 1. köt./2. szakasz, Dunántúli kerület. Pest, 1866. 142. p.

³⁰ Sály, 1971. 285–286. p.

³¹ Beluszky Pál: Kárpát-medence országárszeinek, régióinak rövid jellemzése. In: Magyarország történeti földrajza. Szerk. Beluszky Pál. 2. köt. Bp.–Pécs, 2008. (továbbiakban: Beluszky, 2008.) 381. p. (Dialóg Campus tankönyvek). (Studia regionum). (Studia geographica). (Területi és települési kutatások; 27.); Sály, 1971. 287. p.

³² Kövér, 1995a. 72. p.

³³ Vasút-ügyünk. = VL, 1889. márc. 31. 1. p.; Melega, 2012. 58–59. p.

³⁴ Majdán, 1987. 86. p.; Magyar törvénytár. 1869–1871. évi törvénycikkek. Szerk. Márkus Dezső. Bp., 1896. 8–15. p.

³⁵ Melega, 2012. 45. p.; Felhívás társulati csatlakozásra, a győr-gráci vasútvonalnak Szombathelyen való csomópontosítása érdekében. = VL, 1868. márc. 4. 1–2. p.

³⁶ Kövér, 1995a. 75. p.; Hírek s különféle a megyéből. = VL, 1870. jan. 30. 3. p.

³⁷ Kövér, 1995a. 78–79. p.

³⁸ A Magyar nyugati vasút megnyitására: Sály, 1971. 290. p.; MNL VaML Sárvár mv. ir. tan. jkv. 1871. szeptember 30.

³⁹ 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről: <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5484>; Nagy Miklós: Sárvár dualizmus kori gazdasági fejlődése, 1867–1914. Szakdolgozat. Janus Pannonius Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Pécs, 1999. (továbbiakban: Nagy, 1999.) 14. p.

⁴⁰ Majdán, 2014. 57., 61. p.; Térkép: Lazányi János: Magyarország vasúthálózata 1920-ban. = Trianoni Szemle, 2010. 2. sz.

⁴¹ Kövér, 1995a. 79. p.

⁴² Magyar törvénytár. 1889–1891. évi törvénycikkek. Szerk. Márkus Dezső. Bp., 1897. 42., 78. p.

az 1880-as évekig várni kellett.⁴³ A vasútvonalak mentén fekvő települések közül 1850–1890 között azok fejlődtek gyorsabban, amelyek a vasúthálózat csomópontjaivá váltak. Közéjük tartozott Szombathely. A csomóponti helyzetéből adódóan növelni tudta vonzását, központi szerepét és lakóinak a számát.⁴⁴ Szombathely korabeli viszonyait jól összefoglalja Beluszky Pál (1936–) jellemzése: „... Szombathelyt érintette a Bécs–Sopron–Szombathely–Nagykanizsán keresztül az adriai kikötővárosokba vezető vonal és a Budapest–Graz közötti vasút s több mellékvonal. Ehhez járult a megyeszékhelyek növekvő jelentősége, így Szombathely dinamikus növekvő, több regionális szerepkörre szert tevő, modern nyitott városává vált a Kisalföldnek.”⁴⁵ Sárvarnak a vasútépítési konjunktúra éveiben mindössze egyetlen alkalommal, 1889-ben és 1890-ben adódott konkrét lehetősége, hogy vasúti csomóponttá válhasson a pozsony–szombathelyi vasút révén.

A kezdeményezés Pozsonyból indult ki, és a Vág-völgyi vasút folytatásának szánták. Célja a város forgalmának emelése mellett az Ausztria területén a Triestbe vezető vasúti forgalom Magyarországra terelése volt Fiume végponttal. Az elgondolás egyezett az állami vonalvezetési elképzelésekkel. A vasút által érintett megyék – közöttük Vas vármegye – továbbá Pozsony és Szombathely városa 1885-ben végrehajtó-bizottságot hoztak létre. Az előmunkálatok elkezdődtek, de megakadtak. Ennek egyik okát a Szombathely környé-

ki községek tiltakozása képezte, mert földjeiken haladt volna át a vasút. A bizottság pedig költségtakarékosság miatt több ponton változtatott az eredeti vonalvezetési elképzelésen. Sárvart a változtatásokból az érintette, hogy a megépíteni kívánt új vonal Csornától Mihályi, Répceszemere és Répcelak irányba haladva a legrövidebb utat megkeresve Sárvarnál csatlakozott volna az államvasutak Szombathelyre vezető vonalába.⁴⁶ A tervezett vasút sárvári csatlakozásával, az 1889 elején kivitelezésének végéhez közeledő Boba–Jánosháza–Sümegegy helyi érdekű vasútvonallal, s közvetlenül az építkezés előtt álló Csáktornya–Zalaszentiván–Ukk helyi érdekű vasúttal kialakult volna olyan vasútvonalak sora, amelyek Szombathely teljes elkerülésével érik el Fiumét.⁴⁷

Miért támadtak nagy aggodalmak az 1889 elején ismerté vált tervek miatt a vasi megyeszékhelyen? Szombathely az új vasúttól kereskedelme élénkülést, vasútforgalmi helyzetének erősödését remélte, a Fiume elérésével pedig nemzetközileg kiemelt vasúti csomóponttá válhatott volna. Répcelak környéki területekkel akarta vonzáskörzetét növelni, Vas vármegye pedig a pozsonyi nemzetközi marhavásárral új piacokat kívánt szerezni. Az új vonalvezetéssel mindezek az eredmények veszni látszottak.⁴⁸ Nem véletlen, hogy a szombathelyi polgármester az ügyben már 1889 februárjának első napjaiban értekezletet hívott

össze, s megindult küzdelem a vasútvonal szombathelyi végpontjáért.⁴⁹

Ebben a helyzetben Sárvár megpróbálta megragadni a váratlanul ölébe hulló lehetőséget. Sárvaron a Városháza nagytermében 1889. február 17-én értekezletet tartottak Ajkay Gyula (1844–1913) főszolgabíró elnökletével.⁵⁰ Az itt született határozat alapján a sárvári küldöttség 1889. február 18-án felkereste Radó Kálmánt (1844–1899), aki nemcsak a vármegye főispánja volt, hanem a pozsony–szombathelyi vasút végrehajtó-bizottságának elnöki tisztét is betöltötte. Főispánként az egyik alkotása e vasútvonal kiépítése volt. Nyilván megfelelő személyiségnek mutatkozott a sárváriak számára, mert több szállal kötődött a nagyközséghez és vidékéhez. Példaként említhető, hogy Radó Kálmán 1876-tól a sárvári járás főszolgabírói tisztét töltötte be, kettő alkalommal (1868, 1872) választották a sárvári választókerület országgyűlési képviselőjének.⁵¹ Radó Kálmán főispán szavai valószínűleg nem nyugtatták meg a sárvári küldöttséget: „Röviden elmondá a tervelt vasut történetét és határozottan kijelenté, hogy mióta a közpályán működik, soha nem helyezte előtérben a saját önérdekét, de megvallja nyíltan és őszintén, hogy ez esetben egyik fő törekvése az volt, hogy Répce-Lak okvetlen a vasútvonal mellé essék. Az is határozott akarat volt, hogy a pozsonyi vasut a vármegye

székhelyén menjen be a m. nyugati vasutba, de hát ezen tervet a magas miniszterium nem fogadja el. Hogy már most Sárvár vagy Pór-Porpác legyen-e a végpont, az az illető érdekeltek áldozatkészségétől is függ.”⁵²

Mit érthetett Radó Kálmán az önérdék alatt? A főispán Répcelakon 1700 hold összterületű uradalmat birtokolt, benne a simmenthali fajta szarvasmarhatenyésztéssel. Nyilván a pozsonyi marhavásár vasúti elérésével új piacokat talált volna a jó gazdasági érzékkel rendelkező főispán uradalma számára. Önmagában ez még nem veszélyeztetett volna Sárvár vasúthoz jutási lehetőségét, ugyanis a sárvári uradalom, amelynek intézője is küldöttség tagja volt, tehenészetével szintén érdekelt lehetett a pozsonyi állatvásáron.⁵³ Az inkább befolyásolta a történéseket, hogy a megyeszékhely – nyilván Radó Kálmán személyétől függetlenül – vasútfejlesztés területén mindig számíthatott a vármegyére érdekeik egybeesése miatt. A megyeszékhely érdekében léptek fel olyan személyek is, mint Széll Kálmán és Horváth Boldizsár is.⁵⁴

A sárvári csatlakozást nem támogatta a pozsony–szombathelyi vasút végrehajtó-bizottsága sem. A bizottság 1889. szeptember 18-án Pozsonyban tartott ülésén Varasdy Károly (1846–1897) szombathelyi országgyűlési képviselő indítványára Szombathelyt jelölte meg végpontnak. Ennek meghírusulása esetében Porpác mellett döntöttek Sárvár ellenében. Varasdy egyik

⁴⁹ Vasúti mozgalom. = VL, 1889. febr. 10. 3. p.; Melega, 2012. 46. p.

⁵⁰ Sárvarról írják nekünk. = VL, 1889. márc. 3. 3. p. A sárvári küldöttség tagjai voltak: Köberl János esperes-plébános, Nagy Péter kir. jegyző, Strauch Béni, a sárvári uradalom intézője, Gayer Antal, Barabás György, dr. Strelinger Hermán, Ritter Lajos, Schnabel Gusztáv, Pum József városbíró stb.

⁵¹ Szentmártoni Radó Kálmán. 1844–1899. = Vasvármegye (továbbiakban: Vvm.), 1899. júl. 6. 2. p.

⁵² Sárvarról írják nekünk. = VL, 1889. márc. 3. 3. p.

⁵³ A répcelaki és sárvári uradalomra vonatkozó adatok: Németh József – Reiszig Ede – Vende Aladár: Vasvármegye mezőgazdasága. In: Vasvármegye. Balogh Gyula et al. Szerk. Borovszky Samu, Sziklay János. Bp., 1898. (továbbiakban: Balogh, 1898.) 423., 425. p. (Magyarország vármegyéi és városai; 3.)

⁵⁴ Melega, 2012. 45. p.

⁴³ Katus László: A modern Magyarország születése. Magyarország története, 1711–1914. 3. jav., átd. kiad. Pécs, 2012. 434–435. p.

⁴⁴ Majdán János: A vasúti csomópontok településfejlesztő hatása a Dunántúlon. In: Mezőváros-kisváros. A Hajnal István Kör kezdteli konferenciája, 1990. június 23–25. Szerk. Mikó Zsuzsanna. Debrecen, 1995. 198. p. (Rendi társadalom – Polgári társadalom; 4.)

⁴⁵ Beluszky, 2008. 381. p.

⁴⁶ Pammer László: A pozsony–porpáci HÉV. In: Százéves a vasútigazgatás Szombathelyen. 2. köt., Vasútvonal történetek. Főszerk. Kövér István. Szombathely, 1995. (továbbiakban: Százéves, 1995.) 310. p.; Pozsony–Szombathely. = VL, 1889. febr. 17. 1–3. p.

⁴⁷ Kövér István: A boba–jánosháza–sümegegyi HÉV. In: Százéves, 1995. 269. p.; Uő: A csáktornya–zalaszentiván–ukki HÉV. In: Százéves, 1995. 283. p.

⁴⁸ Melega, 2012. 46. p.

indoka szombathelyi végpont mellett az volt, hogy a sárvári vonalvezetés a vármegye egy-két járásának forgalmát tudná közvetíteni, a megye nyugati járásainak termékei, állatállománya viszont egy sárvári csatlakozás esetében a szombathely-pinkafői vasút útján a Déli Vasút által Bécs felé irányulna. Az illetékes minisztériumnak azonban aggályai voltak a Déli Vasúttal kapcsolatban, és a szombathelyi becsatlakozást nem fogadták el. A Varasdy Károly által elmondottakhoz hozzá kell tenni, hogy a Déli Vasút és a MÁV versenytársak voltak eltérő szállítási érdekekkel. A MÁV vonalai a magyar tengeri kikötőbe, Fiuméba irányultak, addig a Déli Vasút az ausztriai Trieszt kikötőjébe szállított, többek között hazánk területéről.⁵⁵ Sárvár nagyközség tehát nem az egyenlő felek küzdelmébe kapcsolódott be a vasúti csomópontért folyó harca során.

Sárváron 1889. február 20-án újabb, nagy érdeklődéssel kísért értekezletet tartottak a településtől északra fekvő községek részvételével. A résztvevők egyhangúan nyilatkoztak, hogy a tervezett vasút végpontja Sárvár legyen. „Emlékirat”-ot olvastak fel, majd végrehajtó-bizottságot választottak. Elhatározták, hogy küldöttség menjen Baross Gábor (1848–1892) miniszterhez, ahogy a gyűlésen nevezték a Pozsony-Répcelak-Sárvár vasútvonal érdekében. A küldöttséget 1889. február 23-án fogadta Baross Gábor. Átnyújtották a miniszternek az „*emlékirattal felszerelt folyamodványt*”, aki megígérte, hogy tanulmány tárgyává teszi. A közlekedési miniszter elmondta a küldöttségnek, hogy kezdetben Sárvárt jelölte vég-

pontnak.⁵⁶ Ennél többet nem értek el. Természetesen Szombathely is megtette a maga lépéseit. A város szintén megkereste Radó Kálmánt, hogy az ügy érdekében a kormánynál vesse latba befolyást. A szombathelyi küldöttséget sárvári delegáció után egy nappal szintén fogadta Baross Gábor, aki nem ellenezte a porpáci becsatlakozást, de előtte szakértőkkel kívánta megvizsgáltatni. Megígérte, hogy minden tőle telhetőt megtesz, hogy Szombathely érdekei ne csorbuljanak.⁵⁷ A részvények jegyzése 1889 márciusában Szombathelyen és Sárváron egyaránt folyt közel megegyező eredménnyel.⁵⁸ Az év végén még mindig függőben volt a vasúti végpont Porpác és Sárvár viszonylatában,⁵⁹ ezért a nagyközségben változatlanul élénk érdeklődés vette körül a vasutat. 1889 végéig Sárvár nagyközség 10.000 forint, a Sárvári Első Takarékpénztár 15.000 forint, a Sárvár Vidéki Takarékpénztár 5000 forint összegű részvényt jegyzett. Kőberl János esperes-plébános elnöklete alatt még 1889. december 31-én is ülést tartott a pozsony-sárvári vasút végrehajtó-bizottsága nagyszámú helybéli és vidéki résztvevővel. Az esperes-plébános felolvasta Lajos bajor királyi herceg (1845–1921) udvarnagjának Münchenből érkezett levelét, amelyben jelzésre került, hogy a herceg részéről csak akkor történik meg 20.000 forint értékű részvény jegyzése, ha a vasút beágazása Sárvárnál lesz. Magánszemélyek még 1890. január 1-jén is 3000 forint

⁵⁶ Sárvárról írják nekünk. = VL, 1889. márc. 3. p.

⁵⁷ Melega, 2012. 46. p.; Helyi érdekek. A pozsony-szombathelyi vasút. = VL, 1889. febr. 28. 1., 3. p.

⁵⁸ Pozsony-Szombathely. = VL, 1889. márc. 10. 1. p.

⁵⁹ Vasút-ügy. = VL, 1889 dec. 12. 1. p.

értékben jegyezték részvényeket Kőberl Jánosnál (1842–1916).⁶⁰

Az ügy végére az 1890. június 24-én szentesített pozsony-szombathelyi helyi érdekű vasút engedélyezéséről szóló 1890. évi XXXIII. törvénycikk 1.§-a tett pontot. Az idézett jogszabályi szakasz értelmében a Pozsonyból kiinduló vasút Porpácnál csatlakozott az államvasutak kiscell-szombathelyi vonalába.⁶¹ Az új vasútvonal kivitelezésére a Localbahn Actien Gesellschaft cég kapott engedélyt. A 123 km hosszú helyi érdekű gőzmozdonyvasutat 1891. november 9-én adták át forgalomnak oly módon, hogy üzletkezelését a MÁV látta el. Az ukkcsáktornyai, a boba-jánosháza-sümegi, a sümeg-tapolcai, a kispfalud-szentiváni és a pozsony-szombathelyi helyi érdekű vasutak 1891-ben egyesültek a Dunántúli Helyi érdekű Vasút Részvénytársaságba. A társaság igazgatóságának az első teljes névsora 1893-ból maradt fenn, ekkor Radó Kálmán, Vas vármegye főispánja töltötte be az alelnöki tiszteletet.⁶²

Ha mérlegre tesszük a történeteket, megállapítható, hogy Sárvár kevés eséllyel indult a vonalvezetési elképzelés változásával ölébe hulló lehetőség elérésére. Nem egyenlő félként versenyzett a nagyobb gazdasági erővel, kapcsolati tőkével, és a vármegye támogatását maga

mögött tudó Szombathely ellenében. Nem befolyásolhatta az országos szintű döntéshozatalt, erre még a megyeszékhely sem volt képes. Sárvár élt a rendelkezésre álló eszközökkel, s ezeket felhasználva igyekezett eredményt elérni. A vasúti csomópontért folytatott küzdelmet elveszítette, és a hazai ipari forradalom hajnalán szembenézett annak gazdasági következményeivel.

A VASÚT HATÁSA SÁRVÁRRA

A sárvári lakosság számára 1871-től a vasút egyik első tapasztalható hatása a távolságok időbeli lerövidülése lehetett. Fényes Elek (1807–1876) két évtizeddel korábbi, 1851-ből származó adata szerint Sárvár és Szombathely között 3,5 óra volt a távolság. E napjainkban meglepő haladási sebesség okára a Vas megye Gazdasági Egyesülete által 1867-ben megfogalmazott gondolatok adnak magyarázatot: „... most csiga lassúságu elfogatokon elmélkedünk a Czell, Pápa, s Győr közti országot unalmasságain...”. A vasút 1871-ben történt átadásával a korábbi közlekedési lehetőségekhez viszonyítva például a Sárvár és Szombathely közötti távolság időben harmadára csökkent, majd a vasút technikai fejlődésével ez tovább apadt.

Év/ Adatok	Indulás Szombathelyről (óra)	Érkezés Sárvárra (óra)	Menetidő (óra, perc)
1871	Vegyesvonat: 8.30	9.40	1 óra 10 perc
	Személyvonat: 17.37	18.31	54 perc
1889	22.55	23.30	35 perc

1. sz. táblázat
Sárvár – Szombathely távolság vasúton
 (Kövér, 1995a. 107.p.; Magyar Nyugati Vasút.
 Vasúti menetrend. = VL, 1889. jún. 9. 7. p.)

Az új közlekedési eszköznek lett egy másik hatása is. Vas megye Gazdasági Egyesülete 1867-ben az akkor még terv-

⁶⁰ A Pozsony-sárvári, illetve a Pozsony-szombathelyi vasút ... = VL, 1890. jan. 5. 3. p.

⁶¹ Magyar törvénytár. 1889–1891. évi törvények. Szerk. Márkus Dezső. Bp., 1897. 380. p.

⁶² Tisza István: A magyar állami, magán- és helyi érdekű vasúttársaságok fejlődése 1876–1900 között. In: Magyar vasúttörténet. 2. köt. 1876-tól a századfordulóig. Politikai, társadalomgazdasági és vasútépítési tanulmányok. Főszerk. Kovács László. Bp., 1996. 86. p.; Farkas Tamás: A zalaegerszegi vasút jelentősége működésének első évtizedeiben, 1890–1914. In: Emlékkötet Mindszenty József tiszteletére. Muzeológiai tanulmányok Zala megyéről. Szerk. Orha Zoltán, Simmer Livia. Zalaegerszeg, 2013. 149., 153. p. (Zalai Múzeum; 21.)

be vett vasúttal kapcsolatban remélte: „... a mozdony gyorsan röpitene bennünket azon vidék felé, merre eddig, közlekedési eszközeink hiányos volta miatt, nem igen gravitáltunk ...”. A Magyar Nyugati Vasúttal nemcsak a végpontok (Graz, Győr Székesfehérvár) és a vonal mentén fekvő települések váltak elérhetővé, hanem a csatlakozások révén olyan városok, mint az Osztrák-Magyar Monarchia két központja: Budapest és Bécs; Ausztriában Bécsújhely és a Lajta menti Bruck, hazánkban Sopron és Nagykanizsa. A sárvári és környékbeli emberek számára az idő beszűkült, a tér pedig kitágult a vasúti személyszállítás igénybevételével.⁶³

Az újdonságok közé tartozott a postai küldemények vasúti szállítása. A Magyar Nyugati Vasút 1871–1874 között 9 db féknélküli postakocsit szerzett be a grazi Weitzer-gyártól. A vasúti mozgóposta miatt sárvári postahivatal 1872-ben már napi négyszer indított járatot az 1 km-re eső vasútállomásra. A postakocsi a vonat érkezése előtt 20 perccel indult a vasúthoz. Ez 1876-ban napi kétszeri kocsi- és kétszeri gyalogjáratra módosult.⁶⁴

A vasúthoz kapcsolódott egy városon belül működő közlekedési infrastruktúra is. A vasútról leszálló utasokat magánvállalkozók által működtetett társas kocsik szállították a vasútállomás – Krausz-féle kávéház – Korona vendéglő (Nádasdy-vár keleti oldala) – Herpenyő

csárda (Hegyközség) útvonalon. A rendelkezésre álló társas kocsik száma azonban nem mindig felelt meg az irántuk megmutatkozó keresletnek.⁶⁵

A sárvári vasútállomáshoz kapcsolódott egy a célnak megfelelni nem képes közúti infrastruktúra. A község által fenntartott utak közül 1871 után a legfontosabb a vasútállomásra vezető lett, amely szilárd útburkolat hiányában és a nagy forgalom miatt folyamatos karbantartást igényelt. A javítást a nagyközség vöröskavicsozással oldotta meg.⁶⁶ A probléma megoldására a 1897-ben tervbe vették a Vasút utca lekövezését,⁶⁷ 1910-ben pedig útburkoló bazalttal kívánták lefedni.⁶⁸ A sárvári utak a nagy forgalom miatt ősszel és tavasszal felázva járhatatlannak váltak.⁶⁹

A következő terület, ahol a vasút kifejtette a hatását az a gazdaság volt. Sárvár dualizmus kori történetében a városi jelleg kialakulását segítő gazdasági fejlődést célszerű két szakaszra bontani: 1867–1890 között az iparosodás előtti, és 1890–1914 között az iparosuló Sárvár gazdasági életére.⁷⁰

A sárvári vasútállomás forgalmáról 1895. évről maradtak fenn adatok,⁷¹ amelyek az iparosodás küszöbén álló település és a vasút kapcsolatáról nyújtanak képet.

⁶⁵ A települési személyszállítással: Sárvárról. = VL, 1892. febr. 25. 4. p.; *Bajontai Imre*: Sárvár és a vasút (1.) = Sárvári Hírlap, 1996. márc. 8. (továbbiakban: *Bajontai*, 1996.) 9. p.

⁶⁶ MNL VaML Sárvár nagyközség iratai. Képviselő-testületi jegyzőkönyvek (továbbiakban: Sárvár kt. jkv. 1884. február 9.

⁶⁷ MNL VaML Sárvár kt. jkv. 1897. május 8.

⁶⁸ MNL VaML Sárvár kt. jkv. 1910. január 27.

⁶⁹ MNL VaML Sárvár kt. jkv. 1906. április 11.

⁷⁰ Nagy, 1999. 19. p.

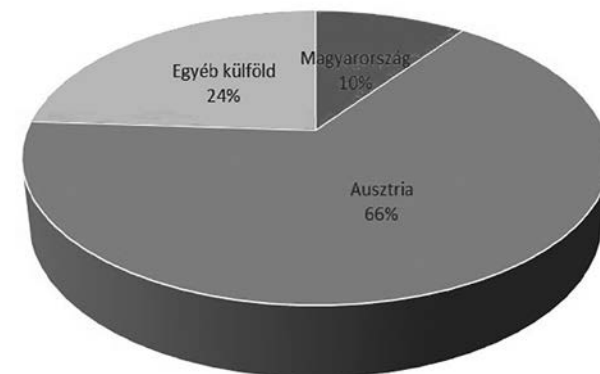
⁷¹ A vasútállomás forgalmára vonatkozó adatokat a következő forrásból idéztem: *Edvi Illés Sándor*: A Magyar Királyi Államvasutak és az üzemükben lévő helyi érdekű vasutak áruforgalmi viszonyai. Kereskedelmi monográfia. 2. köt. Bp., 1896. (továbbiakban: *Edvi Illés*, 1896.) 424., 429., 433. p.

A sárvári állomás üzletköréhez 21 település tartozott, és jól karbantartott utak vezettek hozzá. A legtávolabbi Gyertyános (ma Bejgyertyános) 14,6 km-re feküdt a vasútállomástól. A környéken hat nagyobb uradalom birtokai terültek el. A legnagyobb, Habsburg-Estei Mária Terézia Dorottya (1849–1919) királyi hercegnő Sárvár központú, 10.004 hold területű birtoka nyolc település határában foglalt helyet. Nagyságát tekintve Nagy Sándor nagy- és kissitkei uradalma követte (4240 hold). Gróf Batthyány Lajos ikervári és sótonyi uradalma 3231 holdat, Káldy Gyuláné káldi uradalma 1448 holdat ölelt fel. Az alsópatyi Patzenhofer és Rottermann uradalom (1303 hold) és Batthyány Ödön (1827–1914) herceg miskei uradalma (1122 hold) voltak a legkisebb méretűek.

A vasútra feladott tömegárúk között 1895-ben meghatározóvá vált az év folyamán termelését megkezdő cukorgyár által előállított 100.000 mázsa cukor, valamint a mellékterméknek tekinthető 300.000 mázsa répaszelet, 50.000 mázsa méziszap és 10.000 mázsa szörpálj és osmosevz. A cukorgyártáshoz köthető, kizárólag hazai helyszínrre szállított fő- és melléktermékek 460.000 mázsát tettek ki. Ehhez képest eltörpül a többi mezőgazdasági termék (gabonafélék, cukorrépa, bab, szalma, répamag) 136.700 mázsával. A sárvári uradalom által előállított friss teavaj mindössze 80 mázsával szerepelt a feladott áruk között, s kizárólag az osztrák piacra, Hennesdorfba került. A Sárvár határában termelt burkolatkövet (6000 mázsa terméskő) elsősorban Szombathelyre szállították. Az vasúton elszállított 2130 db állat közel fele szarvasmarha volt (51,6%, 1100 db), a többi sertés (47,0%, 1000 db) és ló (1,4%, 30 db). Az állatokat – a lovak kivételével – nem magyarországi célál-

lomásokra szállították, hanem 80,0%-át (700 szarvasmarha, 1000 sertés) Ausztriába, 20%-át egyéb külföldi rendeltetési helyre (400 szarvasmarha) vitték.

Külön ki kell térni a fenti termékek közül a gabonára. Az 1870-es években Vas megye gabonájának a szomszédos osztrák tartományokba való szállítása a vasutak segítségével könnyebbé vált.⁷² Sárvár pedig a vidék gabonapiaca volt, ahonnan más Vas vármegyei gabonapiacokhoz hasonlóan Alsó- és Felső-Ausztriába, Stájerországba, Svájcba, Németországba közvetítették a gabonát.⁷³ Az 1895-ben a sárvári állomásról elszállított termények közül a cukorrépát (70.000 mázsa) nem számítva a gabonafélék szerepeltek legnagyobb mennyiségben. A jelzett évben 18.700 mázsa búzát és rozst, valamint 38.000 mázsa árpát adtak fel a vasútra, és kétharmaduk Ausztriában talált vevőre.

1. sz. diagram
A sárvári vasútállomáson
1895-ben feladott gabonafélék aránya
rendeltetési hely szerint
(Edvi Illés, 1896. 433. p.)

⁷² Horváth Ferenc: Vas megye közgazdasági viszonyai a dualizmus korában, 1860–1918. 1. rész. = VSZ, 1980. 1. sz. 79., 81. p.

⁷³ Deutsch Tivadar – Kormos Pál – Szabó Endre: Az ipar, kereskedelem és hitelügy Vasvármegyében. In: Balogh, 1898. 467. p.; Edvi Illés, 1896. 433. p.

A Pozsony–Szombathely vonal porpáci csatlakozásával számtalan hátrány érte Sárvárt a személy- és a teherforgalom területén. A nagyközség a vidék természetes központja kívánt lenni. A számára kedvezőtlen csatlakozás miatt csökkent a vonzaskörzete, ugyanis elveszítette a korábban gazdaságilag vonzaskörzetéhez tartozó Sárvár-Felsővidék falvait. További veszteséget jelentett, hogy a kiscell–parndorfi vasút megépülése (1897) után elesett az ostffyasszonyfai és a jánosházi teherfogalomtól. Ostffyasszonyfa vidéke például 1897 után Sárvár helyett a kenyeri állomásra szállította gabonáját.⁷⁴

Történelmietlen kérdés lenne felvetni, milyen következményekkel járt volna, ha Sárvár vasúti csomóponttá válása sikerül 1891-ben. Az viszont lemérhető, hogy milyen hatást fejtett ki a helyi gazdaság fejlődésére az 1871-től rendelkezésre álló vasútvonal, amelyet a következő példák mutatnak be.

A Vas megyében tervezett cukorgyár Sárváron valósult meg. Az 1893. október 30-án Galba Lajos elnökletével tartott értekezleten gróf Batthyány Lajos felvetésére döntött el a helyszín a megyeszékhely ellenében. A Deutsch Ignác és Fiai cég és a Vas megyei érdekeltiség között Budapesten, 1893. november 5-én folytatott tárgyaláson az alapító cég az egyik előfeltételként a szombathely–rumi helyi érdekű vasút kiépítését szabta meg oly módon, hogy annak forgalomba-hozatala az 1895. évi répa-szállítási idény kezdete előtt már megtörténjen. A vasút gyorsabb építése érdekében az alapító cég kötelezte magát

arra, hogy 10.000 forint értékben jegyezze a szombathely–rumi vasút törzsrészszerződéséből. A Vas megyei érdekeltiség pedig ígéretet tett arra, hogy Kereskedelmi Minisztériumnál lépéseket tesz arra, hogy Vas megyei cukorgyár az államvasutak vonalán a hatvani gyárral azonos viteldíjakat élvezzen. Emellett maga a gyár 1894–1895 közötti felépítése során 4440,2 m hosszú iparvágányt fektettek le.⁷⁵ Miért volt olyan fontos a vasút, hogy egy cukorgyár-alapítás infrastruktúrális feltételét képezte?

A gyár működésének kezdetei rávilágítanak a vasúti szállítás fontosságára. A sárvári gyár 1895. szeptember 1-vel kezdte meg működését. Az első évben 346.000 mázsa cukorrépát dolgozott fel. A vasútállomásra egyébként 650.000 mázsa cukorrépát szállítottak. A cukorrépa a pápa–szombathelyi, a boba–csáktornyai, a szombathely–pinkafői és a szombathely–rumi vasútvonalak állomásairól érkezett. A mészkövet Sümegről, a szén pedig Dombrából (ma: Doubrava, Csehország) hozták. Az alapanyag beszállítása mellett a termékek elszállítása is vasúton történt. A gyár 9500 mázsa nyerscukrot szállított Fiuméba. Az istállózó állattenyésztésben felhasznált répaszeletet a termelőhelyekre, a környékre mézszapot, cukorszörpöt Győrbe szállították szintén vasúton.⁷⁶ A sárvári cukorgyár nemcsak belföldi fogyasztásra termelt, hanem termékét exportálta. A sárvári gyár működése kezdetén Olaszországba szállított, majd 1902–1903-ban már Indiába, Japánba és Angliába vitte ki a cukrot. Az 1. világháború kezdetéig

ezekbe az országokba exportált.⁷⁷ A viszonyai között nemcsak a hazai szállítás, de az exporttevékenység vasút nélkül elképzelhetetlen volt.

Az 1897 fordulópontnak számított Sárváron. Az ikervári vízierőműnek köszönhetően 1897. január 31-én kezdetét vette a villanyvilágítás. Ezzel párhuzamosan az új technikai vívmány 1897 elején életre hívta a vasútállomás közelébe az Ella Elektromos Műalmot. A műmalom termékeit nemcsak a cég főraktáraiban (Sárváron Gayer Pál, Vármelléken Krausz József kereskedése) lehetett megvásárolni, hanem vidéki liszt- és fűszerkereskedésekben. A búzalisztet Ausztriába és Csehországba exportálta műmalom, sőt az udvarba is szállított.⁷⁸ Nem áll messze a valóságtól, ha az export mögött a vasúti szálítást sejtjük az utókor. A műmalom közvetlen szomszédsága a vasúttal pedig önmagáért beszélt.

Az Ella Elektromos Műmalom 1904-ben beszüntette tevékenységét, s helyét átadta a Magyar Chardonnet Rt. tulajdonában 1905-től működő selyemgyárnak. Működéséhez minden adva volt Sárváron: megvették a szükséges ingatlanokat, az elektromos energia Ikervárról érkezett, a vizet a Rábából nyerték, a szennyvizét a közeli Szaput-patakba engedhették. Nem utolsósorban a pályaudvar közvetlen közelében épült az iparvágánnyal rendelkező gyár, és a vasút lehetővé tette számára a nyersanyag szállítását és a termékek értékesítést. A nyersanyagról szólva a Chardonnet-féle eljárásnál a

pamutot salétromsav és kénsav elegyével alakították cellulóz-nitráttá. Helyben ezek az alapanyagok nem állhattak rendelkezésre. A műselyemgyár vasúti áruszállításban elfoglalt helyéről kései, korszakunkon túlmutató adatok maradtak fenn. Eszerint 1924-ben összesen 4559 kocsirakomány volt a sárvári vasútállomás forgalma, aminek 26,2%-át (1194 kocsirakomány) az egyéb áruk, 10,7%-át (489 kocsirakomány) pedig a darabáruk tették ki. E kettő forgalmi tételben jelentékeny hányaddal szerepelt a műselyemgyár.⁷⁹

A nagyközségben 1905-ben létesült a Krausz József (1860–1937) által alapított Sárvári Első Vajkiviteli Vállalat. Az alapanyag beszállítása a vidékről lovas kocsival valósult meg. A dualizmus idején ez a vállalat igénybe vette a vasutat termékei célba juttatására, amire dr. Nagy Károly visszaemlékezése világít rá. Dr. Nagy Károly 1909–1912 között dolgozott a sárvári postán. Visszaemlékezésében a következő információk olvashatók: „Lajos bajor király uradalmának és Krausz kereskedőnek a sajtgyárai ontották a sajtot, (kb. 3-400 csomag). Sajtüzben tartották az egész helyiséget mindaddig, míg ki nem vitték őket a mozgópostához.” Mozdópostát elsősorban a vasúti szálítást jelentette.⁸⁰

⁷⁴ Vármelléki: Levél a szerkesztőséghez, a vas megyei vasútépítési tervekről, sárvári vonatkozásban. = Sárvár Vidéki és Kemenesaljai Hírlap (továbbiakban: SVKH), 1899. jan. 29. 1. p.; Sárvár Hírlap (továbbiakban: SH), 1904. máj. 15. 3. p.

⁷⁵ Naszádos István: A sárvári cukorgyár története, 1895–1970. Sárvár, 1970. (továbbiakban: Naszádos, 1970.) 9–12. p.; Naszádos, 2000. 308. p.
⁷⁶ Edvi Illés, 1896. 429., 433. p.; Naszádos, 2000. 308. p.

⁷⁷ Naszádos, 1970. 35. p.

⁷⁸ Az Ella Elektromos Műmalomra vonatkozó adatokat a következő forrásokból idéztem: Elektromos közvilágítás Sárvárótt. = Vvm., 1897. febr. 11. 5. p.; Hirdetmény. = Vvm., 1897. febr. 21. 16. p.; Reklám. = SVKH, 1899. jan. 29. 6. p.; A kereskedelmi miniszter vármegyénkben. = Vvm., 1900. máj. 3. 2. p.

⁷⁹ A selyemgyárra: Károly László: Az első magyarországi műselyemgyár története. Várpalota, 1974. 6–8. p. (A Magyar Vegytudományi Múzeum kiadványai; 10.); Nagy, 1999. 63–64. p.; Szeibert János: Sárvár monográfiája. Szombathely, 1926. (továbbiakban: Szeibert, 1926.) 71. p., MNL VaML Sárvári Műselyemgyár iratai. Műszaki rajzok, 1904–1940. Térképek: Helyszínrajz Sárvár állomással szemben tervezett selyemgyárban vezetendő iparvágányról. A térkép keltezése: Kis Czell, 1914. június 16. A későbbi térkép címe: Helyszínrajz a sárvári műselyemgyár kiterő vágányról. Keltezés: Sárvár, 1912. november 22.

⁸⁰ Sárvári Első Vajkiviteli Vállalat: Szibler Gábor: A Krausz-család története és szerepe Sárvár életében. = Honismereti Híradó

A lakossági fogyasztás, kisipar, kiskereskedelem, mezőgazdaság		Építőipar		Cukorgyártás	
Áru	Mennyiség, behozatalon belüli arány	Áru	Mennyiség, behozatalon belüli arány	Áru	Mennyiség, behozatalon belüli arány
vas, iparcikk, szesz, só, cukor, kőolaj, szövetek, déligyümölcs, szén, pirszén repcepogácsa, műtrágya, répamag	52.850 mázsa 6,7%	tégla	10.000 mázsa (1,3%)	cukorrépa, mészkeő, szén	730.000 mázsa 92,0%

2. sz. táblázat

A sárvári vasútállomásra 1895-ben érkező főbb tömegárak csoportosítása felhasználás szerint⁸¹

(Edvi Illés. 1896. 433. p.)

A mezőgazdaság sem nélkülözhet-e a vasutat. A talajerő pótlására a 19. század végétől használtak műtrágyát. Sárvára 1895-ben hazai és ausztriai gyárakból 1100 mázsa műtrágya érkezett.⁸² Lajos bajor királyi herceg uradalmának újmajori gazdaságában vaj – és sajtgyár működött. Sárvárt a 20. század elején az itt készített vajról és sajtról ismerték. Híres terméke volt a Romatour sajt. A hazai forgalmazás mellett kivitelre is szállítottak vajat és sajtot. Az újmajori tejtermékek eljutottak olyan európai városokban, mint Bécs, München, Drezda, Augsburg, Karlsbad, stb. A vaj és a sajt 1901-ben az uradalom által létesített lóvasúttal kerülhetett a vasútállomásra.⁸³

A fent ismertetett tények tükrében érdemes megvizsgálni, hogy milyen hatást fejtett ki a vasúti áruforgalomra a

nagyipar megjelenése. Vas megyének kétségkívül a Szombathely vált a vasúti központjává. Az állomás nagyságának tekintetében a kiscelli vasútállomás követte, hanem a sárvári vasútállomás.⁸⁴

A Sárvára érkező áruk közül a só (Máramarossziget), a cukor (Szerencs, Vulkapordány), a tégla (Devecser) és a mészkeő (Sümeg) érkezett kizárólag hazánk területéről. A kőolaj Fiuméből érkezett. A vas (Graz), az iparcikkek (Bécs), szövetek (Brünn), déligyümölcs (Trieszt) az Osztrák Császárság országának állomásairól érkezett. A többi tömegáru vegyesen származott hazánkból, a Monarchia osztrák területeiről, valamint külföldről (szesz, repcepogácsa, műtrágya, szén, répamag). A pirszén kizárólag Porosz-Sziléziából, tehát az Osztrák-Magyar Monarchia határain kívülről kerül behozatalra. A fogyasztási cikkek mennyisége nem jelentős a sárvári állomás forgalmában, ahogy a Sárváron és vidékén működő gazdaság igényei sem. A sárvári vasúti fogalomra rányomta a bélyegét az 1895-ben még az egyetlen nagyipari üzemként működő cukorgyár nyersanyagigénye. Ezen megállapítás súlyát tovább fokozza az a tény, hogy a cukor-

⁸⁴ Sziklay János – Zoltán György: A közlekedésügy Vasvármegyében. In: Balogh, 1898. 443. p.

gyár építése során 2.006.609 db téglát vásároltak a devecseri téglagyártól.⁸⁵ Felvetődik, hogy az 1895. évi forgalmi adatok között szereplő, Devecserből érkező 10.000 mázsa tégla jelentős hányadát is az üzem építésére rendelték.

Elsősorban a gyáriparnak köszönhetően Sárvár lakossága a 20. század elején erőteljes növekedésnek indult. A dunántúli városok 1870 és 1920 közötti népességszámát vizsgálva, az egykori mezőváros a nevezett időszakban 116,7%-os népesség-növekedésével a 12. legnagyobb lélekszám-gyarapodást könyvelhette el. E téren Vas megyében mindössze Szombathely (5. hely, 226,8%) és Celldömölk (8. hely, 150,1%) előzte meg.⁸⁶ A nagyközség népességnövekedése három forrásból származott: a természetes szaporodásból, a szomszédos községek egyesítéséből (1902: Tizenháromváros, Vármellék, 1912: Péntekfalva, Sár) és a településre történő beköltözésből. Az iparosodás (1890) előtt Sárvár vándorlási egyenlege negatív volt, mivel a helyi gazdaság nem tudott elegendő munkát biztosítani növekvő lélekszámú lakosság számára. E kedvezőtlen folyamat 1890 után megfordult. Példaként említhető, hogy 1901–1910 között Sárvára 909 fő, Péntekfaluba 38 fő, Sára 24 fő költözött be. A környező községek-ből zajló beköltözési folyamat elindítója kétségkívül – az 1871-ben megnyíló vasútnak is köszönhetően – az 1895-től teret nyelő gyáripár volt. A lakosság számának emelkedése kedvező hatást gyakorolt a természetes szaporodásra, vala-

⁸⁵ Naszádos, 2000. 308. p.

⁸⁶ Csapó Tamás: A Dunántúl népességének változása 1870–1920 között. In: A Dunántúl és a Kisalföld történeti földrajza. A Budapesten és Pécsen 2002. november 25–26-án megtartott tudományos konferencia előadásai. Szerk. Frisnyák Sándor, Tóth József. Pécs–Nyíregyháza, 2003. (továbbiakban: Csapó, 2003.) 268. p.

mint hozzájárult a kisipar és a kiskereskedelem fellendüléséhez.⁸⁷

SÁRVÁR VASÚTI CSOMÓPONTTÁ VÁLÁSA (1913)

A pozsony-szombathelyi vasút porpáci csatlakozása (1891) után három és fél évtizeddel (1926) Szeibert János (1903–1983), Sárvár monográfiája című művében a következőképpen értékelte a nagyközségre hátrányos eseményt: „Sárvár számára kedvezőtlen volt a csornai vonalnak Porpác felé terelése, amely tekintélyes forgalomtól fosztotta meg. ... Sárvár a későbbi fejlődés folyamán mindjobban fogja érezni ... hátrányait.”⁸⁸ Sárvárnak tehát új vasútvonalra volt szüksége, ha megakarta őrizni piaci forgalmát és központi szerepkörét.

A nagyközségben 1890 után több vasútvonal megépítésének gondolata született meg. A rum-sárvár-büki vasút tervét a vármegye nem támogatta, viszont a németlővő-sárvár-büki vasút megépítésére 1896-ban már 34.000 forintot szavazott meg. Hegyfalun keresztül akarták megépíteni, mert itt összpontosult a cukorrépa-termelés. A századvég gazdasági és pénzügyi depressziója miatt azonban a munkálatok 1899-ben elakadtak.⁸⁹

Egy évtized elmúltával, mint Sopron–Vas–Zalai HÉV néven éledt újra a gondolat. Sárvár nagyközség képviselő-testülete gróf Batthyány Lajos valószínű belső és titkos tanácsos, ikervári földbirtokos előadásának hatására Kálddal és Csepreggel együtt a Kereskedelmi Minisztériumhoz fordult a vasútvonal engedélyeztetése tárgyában. A kiépítendő vasút nyomvo-

⁸⁷ Nagy, 1999. 10–16., 68. p.

⁸⁸ Szeibert, 1926. 71. p.

⁸⁹ Kövér István: 42. sz. A Zalabér–Sárvár–Bük-Kőszegi HÉV. In: Százéves, 1995. (továbbiakban: Kövér, 1995b.) 546–547. p.

naláról 1908. december 23-án döntöttek a sárvári képviselő-testület ülésén. A kereskedelmi miniszter 97753-III.908. sz. rendelete szerint a tervezett vasút Türről indult volna, és a Sárvártól délre fekvő községeket érintve, majd a nagyközségen áthaladva az attól északra fekvő községek érintésével Hegyfalug vezeték volna. Hegyfalutól Bük, ill. Csepreg és Locsmánd érintésével haladt volna a vasút, és Felsőpulyánál tervezték a végét a sopron-kőszegi vonalba való becsatlakozással. Az idézett rendelet megadta a vonalra az előmunkálat engedélyét. Az engedélyesek végrehajtó-bizottsága 1909. január 13-án Szombathelyen jött létre. Elnökévé Herbst Gézá, Vas vármegye alispánját, tagjaivá Batthyány Lajost és Hajas Antalt, Sopron vármegye alispánját választották. Az 1909. február 4-én Sárváron tartott értekezleten mutatta be a vasutat építő mérnök, Fábián Lajos a nyomvonalat bemutató térképet.⁹⁰

A sárvári képviselő-testület 1909. augusztus 10-én tartott értekezletén részt vett Sárvár díszpolgára és pártfogója gróf Batthyány Lajos, aki javasolta 100.000 korona megszavazását a Türrje-Sárvár-Csepreg helyi érdekű vasút megépítésére. Elismerte, hogy a javasolt kötelezettségvállalás nagy összeg Sárvár háztartására nézve. Miért javasolta Batthyány Lajos ennek tudatában a képviselő-testületnek a hozzájárulás megszavazását? A gróf szerint „... ha valamely községnek, úgy Sárvárnak felette nagy szüksége van az új vasútra. Ez a vasút szerinte Sárvárnak készül, mert csak így lehet pótolni azt a mulasztást ami Sárvárt illetőleg a porpáczi vonal kiépítésével előállott s csak így lehet némileg is elhárítani azt

az erkölcsi és anyagi kárt, amit a porpáczi vonal elvezetése Sárvárnak okozott, ha ez az új vonal Sárvárra bejön.”⁹¹ Szavai hatottak, ugyanis a Képviselő-testület 1909. augusztus 10-én tartott ülésén 100.000 koronát szavazott meg a vasút építési költségeire, amit törlesztéses kölcsönnel kívánt fedezni községi pótdadó útján.⁹² Természetesen nemcsak a nagyközség, hanem a vonal mentén fekvő településeken is folyt a hozzájárulások megszavazása. A kereskedelmi miniszter pedig elrendelte a közigazgatási bejárást, ami Sárváron és vidékén 1909. december 14-15-én történt meg. Feladata a vonal vezetésének megállapítása mellett a hidak, átereszek, állomások helyének kijelölése volt.⁹³

Vas vármegye törvényhatósági bizottsága 1910. február 21-én döntött a tervezett türrje-sárvár-felsőpulyai helyi érdekű vasút segélyezéséről. Minden megépített km után 4000 korona segélyt állapított meg, ami a 46 km hosszú Vas megyei szakaszon 184.000 koronát jelentett.⁹⁴

Miért támogatta a vármegye törvényhatósági bizottsága a tervezett vonalat? Az indoklás szerint az új vonal lehetőséget adott arra, hogy a Kemenes-hát erdőségeinek fája könnyen szállítható legyen. Sárvár számára is előnyöket jelentett egy létesülő vonal, mert tranzverzális vasútnak tervezték, s így metszené az ukk-csáktornyai, Sárvárnál a budapest-grazi, Hegyfalunál a szombathely-pozsonyi, Büknél a Déli Vasutat, s csatlakozna a kőszegi-soproni vonalhoz. A nagyközség kereskedelmét és gazdaságát előnyösen befolyásolná az elkészülése. A cukorgyár cukorrépa-termelő területekre számíthatott,

s ami a vasút menti települések mezőgazdaságát intenzívvé tenné. A kampányidőben pedig a vasúton utazhatnának a cukorgyárba dolgozók.⁹⁵

A várható előnyök megmozdították a vasút érdekében az érintett településeket. A nagyközségen kívül Lajos bajor királyi herceg, aki a sárvári, tacsikándi, pusztalánci és szitamjori gazdaságai révén érdekelt volt a vasútépítésben 100.000 korona, a cukorgyár 100.000 korona, a Sárvári Első Takarékpénztár 15.000 korona összegben jegyeztek részvényt. A törzsrészvények 1910. szeptemberéig 1.670.000 korona értékben keltek el, amelyek 18.7%-át (315.000 korona) sárváriak jegyezték.⁹⁶

A Budapesten 1911. április 27-én tartott engedélyezési tárgyaláson dőlt el a vonal tényleges iránya. Eszerint Zalabérről kiindulva Sárváron és Bükön át felsőlászlói beágazással, Kőszeg vasútállomással tervezett vasútról döntöttek. A változásokról a kereskedelmi miniszter 86.758/1.B.1910. sz. rendeletével értesítette az alispánt. Vas vármegye törvényhatósági bizottsága 1911. május 15-én megtárgyalta a miniszteri határozatot, és döntött pénzügyi támogatásáról. A hiányzó tőkét pedig a müncheni Localbahn Actien Gesellschaft biztosította. A végrehajtó-bizottság 1912. június 16-án Szombathelyen tartott értekezletén elhatározta, hogy csatlakozik a Dunántúli HÉV-hez. A Dunántúli HÉV és a Zalabér-Sárvár-Kőszegi vasút egyesülése 1912. október 19-én történt meg. A felek közti szerződés megkötésével a Dunántúli HÉV is átalakult, és elnöke gróf Batthyány Lajos lett. Az egyesülés után néhány nappal kezdetét vette a közigazgatási bejárás,

amely 1912. október 25-26-án érintette Sárvárt, Péntekfalut és Sárt. A tervezési, kisajátítási és építési munkálatokat a Zalabér-Sárvár-Bük-Kőszegi HÉV építési vállalata végezte Fábián Lajos budapesti mérnök vezetésével, amelyek 2012. október 29-én vették kezdetüket. Sárváron Ruszkay István vezetésével kirendeltsége is létesült.⁹⁷

A sárvári vasútállomás az 1871-ben épített állapotában már nem felelt meg a csomóponti szerepnek, ezért sor került bővítésre. Az állomásépületet kelet felé resti résszel bővítették. A vágányok mellé két-két őrtornyot és váltóállító-tornyot emeltek. Mozdonyszín, fűtőház, víztorony létesült. Sor került 30 m²-es vízmedence és vízálomási kút létesítésre. Ezen túl még pályafenntartási raktár is létesült. A sárvári vasútállomás bővítését a MÁV és Dunántúli HÉV végezte. A vonal vontatási feladatainak ellátására 1913. november 8-án megkezdte szolgáltatását a MÁV által szervezett fűtőház-vezetőség. A vonalat a MÁV szerelte fel és rendezte be.⁹⁸

A „dunántúli, zalavölgyi és körmen-d-zalalövő-öriszentpéter-muraszombati (Magyar délnyugati) helyiérdekű vasut részvénytársaságok vasutvonalai engedélyokiratainak egyesítése és a zalalövő-zalaezerszegi, valamint a zalabér-sárvár-bük-kőszegi helyiérdekű vasutak engedélyezése tárgyában” megszületett 1913. évi XXXI. törvénycikk kihirdetésére 1913. augusztus 3-án került sor. Az idézett jogszabály 1.§-a szerint a minisztérium felhatalmazásra került, „... hogy a körmen-d-zalalövő-öriszentpéter-muraszombati helyiérdekű vasút Zalalövő állomásából kiágazólag a dunántúli helyiérdekű

⁹⁰ Szibler Gábor: A Zalabér – Sárvár – Répcevis (– Kőszeg) vasútvonal története a kezdetektől a megszűnésig. = HH, 2011. 1-2. sz. (továbbiakban: Szibler, 2011.) 14-17. p.

⁹¹ MNL VaML Sárvár kt. jkv. 1909. augusztus 10.

⁹² Uo.

⁹³ Szibler, 2011. 19. p.

⁹⁴ Kövér, 1995b. 547. p.

⁹⁵ Kövér, 1995b. 548. p.

⁹⁶ Részvények jegyzése. = Sárvári Járási Hírlap (továbbiakban: SJH), 1910. szept. 11. 2. p.

⁹⁷ Szibler, 2011. 25-27. p.; Kövér, 1995b. 549., 551. p.

⁹⁸ Szibler, 2011. 30. p.; Kövér, 1995b. 552-553. p.

vasut Zalaegerszeg állomásáig, továbbá a dunántúli helyiérdekű vasút Zalabér állomásából kiágazólag a m. kir. államvasutak Ostffyasszonyfa és Sárvár állomásai közt beiktatandó Bajti forgalmi kitérőtől a m. kir. államvasutak bajti-sárvári vonalrészének együttes használatba vételével Sárvárig és innen a dunántúli helyiérdekű vasút Hegyfalva és a cs. és kir. szab. délivaspálya társaság Bük állomásán át a sopron-kőszegi helyiérdekű vasut Felsőlászló állomásáig, végre ezen állomástól a sopron-kőszegi helyiérdekű vasut felsőlászló-kőszegi vonalrészének együttes használatba vételével Kőszeg állomásig vezetendő rendes nyomtávú gőzüzemű helyiérdekű vasutakat ... engedélyezhesse.” A törvény 2. §-a felhatalmazta a minisztériumot, hogy „a dunántúli, a körmen-d-zalalövő-öriszentpéter-muraszombati (Magyar délnyugati) és a zalalövő helyiérdekű vasút részvénytársaságoknak” egy társasággá egyesítésére a szükséges intézkedéseket tegye, és az egyesített részvénytársaság tulajdonában került egyesült vasúthálózat összes vasútvonalaira – beleértve az engedélyezett új vasútvonalakat is – egységes engedélyokiratot állíthasson ki. Érdekességként szeretném megjegyezni, hogy az engedélytartam 1989. évi január hó 1-ig szólt. A kereskedelmiügyi miniszter élve idézett jogszabály 4.§-ában foglalt felhatalmazással⁹⁹ 1913. augusztus 8-án – 59.238/1913. sz. rendeletével – kiadta a Dunántúli HÉV egyesített engedélyokiratát.¹⁰⁰

Az új vasútvonal ünnepélyes megnyitójára 1913. november 7-én már érkeztek a vendégek. A szombathelyi Savaria Szállóban ismerkedési estet tartottak. A Dunántúli HÉV volt a házigazda, amelyet Batthyány Lajos, az Igaz-

gatóság elnöke képviselt. Megjelentek többek közt a vasútban 18 millió koronát befektető német bankárok képviselői is. A sárvári uradalom tulajdonosát, III. Lajos bajor királyt Leonrod Vilmos képviselte. Jelen volt Békássy István, Vas vármegye főispánja is. Harkányi János kereskedelemügyi minisztert Halászy Sándor miniszteri tanácsos képviselte. Másnap – 1913. november 8-án – Kőszegre utaztak, s innen elindult a műrendőri bejárás különvonata Zalabérig. A vasút átadására Sárváron került sor, ahová 16 órakor megérkeztek a vendégek, akiket zenekar fogadott. Móger István városbíró üdvözlő beszédet tartott. Sárváron megtörtént a várva-várt történelmi pillanat: Halászy Sándor a jegyzőkönyv felvétele után aláírásával átadottnak nyilvánította a vasútvonalat, Sárvár pedig vasúti csomóponttá válhatott. A díszbédre a sárvári Korona Szállóban került sor 17 órakor. A küldöttséget ezt követően Szombathelyen Herbst Géza (1864–1938) alispán és Fábíán Lajos vállalkozó mérnök fogadta.¹⁰¹

A forgalom előtt a vasútvonal 1913. november 9-én nyílt meg, amelynek gazdasági és közlekedési fontosságát jól példázzák a következő esetek. A megnyitás előtt a Sárvár és Bük közötti szakaszon a műtanrendőri bejárás és átadás már 1913. szeptember 27-én megtörtént, hogy a cukorrépa-termőterületekről a termés elszállításra kerüljön.¹⁰² Közvetlenül megnyitás után, 1913 novemberében a kereskedelemügyi miniszter engedélyt adott a sárvári uradalom számára, hogy Rábasömjén-nél iparvasút csatlakozhasson. E csatlakozásnak az lehetett az oka, hogy

Lajos bajor király uradalmának sömjéni kerülete egyike volt a fő cukorrépa-termelőknek.¹⁰³ A hivatalos menetrendek elemzése pedig rávilágít arra a körülményre, hogy a vonalat a rövidtávú, 15-20 km-es utazás jellemezte, ill. az ilyen távú közlekedést ösztönözte.¹⁰⁴ Az új vonalat 1914 januárjában felvették a nemzetközi egyezményben részes vasutak közé.¹⁰⁵ Sárvár elérte célját, ami Szeibert János megfogalmazásában „a környező vidéken való vezető szerepének biztosítása és e vidék forgalmának lebonyolítása volt”.¹⁰⁶

Az új vasutak tervezése azonban nem állt meg. Nyilván Sárvár csomóponti szerepét erősítette volna, ha megépül a tervbe vett körmen-d-sárvári vonal, amelynek műszaki és közgazdasági bejárása 1914. április 29-én lezajlott.¹⁰⁷ Ez a vasút már nem valósult meg, ahogyan a Zalabér-Sárvár-Kőszeg vasútvonal gazdasági hatása sem elemezhető a dualizmus korában, ugyanis a vasúthálózat 1914-től már a háború céljait szolgálta. Megrendítő példaként említhető, hogy 1914. november 5-én reggel 140 sebesült érkezett Sárvárra, majd este 10 órakor újra érkezett egy kórházvonat 110 sebesülttel, akik közül 68 főt vasúton, tehát a cukorgyárba vezető iparvágányon azonnal a cukorgyári kórházba szállítottak, 42 súlyos sebesült pedig a városi kórházba került gyógyításra.¹⁰⁸

ÖSSZEGZÉS

Az ismeretek birtokában hogyan vonható meg Sárvár vasúti fejlődése és csomóponttá válásának a mérlege? Sárvár azon települések közé tartozott, amelyek korán (1871) jutottak vasútvonalhoz, ami vonzotta a gazdaság más szereplőit, elsősorban az ipari üzemeket. Ezen települések esetében a vasút hozzájárult a népesség-növekedéshez és a helyi gazdaság fellendüléséhez.¹⁰⁹ Sárvár ezen felül azoknak a településeknek a sorába tartozott, amelyek az országos átlagot meghaladóan képesnek bizonyultak növelni funkcióikat, vonzaskörzetüket.¹¹⁰ Sárvár a viszonylag korai vasúthoz jutásával nem osztozott például Kőszeg sorsába, amelyik 1883-ban kapcsolódott be a vasúthálózatba. A késeinek tekinthető csatlakozás a kereskedelmén még változtatott, de a gazdaság megerősödését már nem eredményezte.¹¹¹ Sárvár a korabeli Magyarországon a kisalföldi ipari régió jelentős iparral rendelkező községei közé tartozott.¹¹² A dualizmus kori területi fejlettségi különbségeket tekintve Sárvár a Kisalföld településeit vizsgálva az

¹⁰⁹ Csapó, 2003. 266., 269. p.

¹¹⁰ Majdán János: A vasúti csomópontok dunántúli falvak és városok népességét növelő hatása. In: A Dunántúl és a Kisalföld történeti földrajza: a Budapesten és Pécsen 2002. november 25-26-án megtartott tudományos konferencia előadásai. Szerk. Frisnyák Sándor, Tóth József. Pécs-Nyíregyháza, 2003. 367. p.

¹¹¹ Öry Ferenc: A trianoni békediktátum hatása Kőszeg gazdasági életére az 1920-as évek első felében. In: Kőszeg, 2000. Egy szabad királyi város jubileumára. Szerk. Bariska István, Söptei Imre. Kőszeg, 2000. 292. p.

¹¹² Beluszky Pál – Nagy Mariann: Az ország gazdasága. In: Magyarország történeti földrajza. 1. köt. Szerk. Beluszky Pál. Bp.-Pécs, 2005. 441. p. (Dialog Campus tankönyvek). (Studia regionum). (Studia geographica). (Területi és települési kutatások; 27.)

¹⁰³ Kövér, 1995b. 551. p.; A sárvári uradalom..., 1907. 22. p.

¹⁰⁴ Szibler, 2011. 39. p.

¹⁰⁵ Kövér, 1995b. 551. p.

¹⁰⁶ Szeibert, 1926. 71. p.

¹⁰⁷ A Körmen-d-sárvári vasútvonalról: Ujszigethy: Vasutügy. = SJH, 1914. febr. 8. 1-2. p.; Az építendő Sárvár-körmen-di vasut. = SJH, 1914. máj. 3. 5. p.

¹⁰⁸ Az Orsz. V. E. sárvári fiókegyletének ... = SJH, 1914. nov. 8. 2. p.

⁹⁹ Az 1913. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Gercsák Károly. Bp., 1914. 231. p.

¹⁰⁰ Kövér, 1995b. 549. p.

¹⁰¹ Kövér, 1995b. 554. p.; Bajontai, 1996. 9. p.; Szibler, 2011. 38. p.

¹⁰² Kövér, 1995b. 553. p.

átlag feletti fejlettséggel rendelkezők közé tartozott 1910-ben.¹¹³ Az elért fejlettségének kétségkívül az egyik lényeges eredőjének és motorjának 1871-es vasúthoz jutása tekinthető.

A kiépülő vasúthálózat és a dualizmus kori városfejlődés közötti összefüggés nyilvánvaló. Amennyiben a vasútnak Sárvár fejlődéséhez való hozzájárulását közel pontosan kívánjuk mérlegelni, akkor az is egyértelmű, hogy nem az egyetlen városfejlesztő tényezőnek számított, ilyen szerepet játszott például a közigazgatás és az elektromos áram is. Sárvár történelmi múlttal rendelkező város, piacközpont volt, ami örökölte a meglévő kézműipart, kereskedelmet. A városi jogállást 1871-ben elvesztő Sárvár nagyközségként működött tovább, azonban ugyanebben az évben két olyan intézménnyel gazdagodott, ami a jövőbe mutatott, a vasúttal és főszolgabírói hivatallal (járási székhely). Ezen túlmenően a dualizmus korában új intézményekkel gyarapodott iskolarendszere, egészségügyi szolgáltatásai bővültek. Hivatalok (1872: járásbíróság, telekkönyvi hivatal, közjegyzőség) és takarékpénztárak kezdték meg működésüket. Sárvár esetében is elmondha-

tó, hogy anomália állt fenn a nagyközségi jogállása és városi funkciói között, ugyanis a hazai városhierarchiába teljes körű kisvárosi funkciókkal tagozódott be. Kétségkívül Sárvár esetében is megállapítható, hogy a vasúthálózatba való bekapcsolódása nemcsak gazdasági fejlődésére hatott ki, hanem ösztönözte a település általános fejlődését. A vasúthálózatban elfoglalt helyzete ugyanakkor 1871–1913 között azonban behatárolta fejlődési lehetőségeit is.¹¹⁴

Sárvár szeretett volna vasúti csomóponttá válni. Első próbálkozása 1889–1890-ben kudarcot vallott. Nem versenyezhetett Szombathely gazdasági erejével és befolyásával, sem az országos szintű tényezőket nem tudta befolyásolni. A kudarcot sérelemként megélő, gazdasági veszteségeket szenvedő nagyközség 1913-ban érte el célját. Vasúti csomóponttá vált, ami alkalmassá tette további gazdasági fejlődésre, vonzaskörzetének növelésére. A Magyar Nyugati Vasúttal ellentétben azonban a vasúti csomópont a hatását a korszakunkban már nem tudta kifejteni tekintettel a következő évben kezdődő 1. világháborúra, ahol a vasúthálózat már a háborús gépezet szolgáltatá kényszerült.

RENDAHAGYÓ KASTÉLYTÖRTÉNET

AZ ÖLBŐI SZENTGYÖRGYI HORVÁTH KASTÉLY

■ Pup Csilla

Virág Zsolt 2004-ben megjelent kastélylexikona az ölbői „(Nádasdy) – Szentgyörgyi Horváth – Festetics – Baichkúria” építészeti jellemzőit így ismerteti:

„Szabadon álló, földszintes, téglalap alaprajzú épület, homlokzatai egyszerű kiképzésűek, egyenes záródású ablakai szalagkeretesek. Főhomlokzata 2+4 osztású, jobb szélén enyhén előrelépő oldalrizalit húzódik. Bal oldali homlokzata 2 tengelyes, jobb oldali oldalhomlokzatán 1 ajtó nyílik. Hátsó homlokzata átalakított, egy eredeti szegmensíves záródású ajtó látható rajta. Belseje kéttraktusos, középfolyosós elrendezésű, a folyosó csehsüveg-boltozatos kiképzést kapott, a termék a régebbi részben csehsüveg-boltozatosak, az újabb részben síkmennyezetes. A kúria alatt kétszakasos, fiókos dongaboltozatú pince húzódik.”¹

Ma a falu közepén (Kossuth utca 3.) álló kúria a templommal együtt a település legrégebbi épülete. Műemléki védelemben soha nem részesült. Védetség alá helyezését a szakhatóság 1966-ban elutasította.² Szerencsétlen módon

a kastély korai történetére vonatkozó levéltári dokumentumok eddig teljesen ismeretlenek voltak, a kastélylexikon is találgatásokra hagyatkozott. Az utóbbi évek kutatómunkája eredményeképpen azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a kúria 19. századi történetére vonatkozó levéltári forrásanyag igenis gazdagnak mondható. Ezért a fentiek ellenére, sőt éppen amiatt is szükségesnek éreztük, hogy a műemlék jellegű épület múltjával kapcsolatban ez idáig feltárt adatokat jelen tanulmány keretében összefoglaljuk. Mivel a kastély építészeti képviseletében jelentős építmény, ezért történetét, rendhagyó módon, az uradalmi gazdaság ölbői központjának szerepébe helyezve mutatjuk be, hiszen a levéltári iratanyagban elsősorban ilyen kontextusban jelenik meg.

A nagyölbői kúria első írásos említése a 18. századból származik. Bél Mátyás (1684–1749) leghíresebb, ma is forrásértékű munkája, a Notitia Hungariae novae historico-geographica (Az új Magyarország történeti-földrajzi ismertetése) Vas vármegye településeit számba véve a Sárvár várához tartozó Nagyölbő községről a következőket

¹¹³ Győri Róbert: Bécs kapujában. Területi fejlettségi különbségek a Kisalföld déli részén a 20. század elején. = Korall. 2006. 24–25. sz. 247. p. „6. ábra Fejlettségi övezetek a Kisalföld déli részén, 1910.”

¹¹⁴ Beluszky Pál – Győri Róbert: Magyar városhálózat a 20. század elején. Bp–Pécs, 2005. 60–65., 205–206., 221. p. (Dialóg Campus szakkönyvek); Nagy, 1999. 1–19. p.

¹ Virág Zsolt: Magyar kastélylexikon. 5. köt. Vas megye kastélyai és kúriái. Bp., 2004. (továbbiakban: Virág, 2004.) 184. p.

² Forráshely-gyűjtemény. Településtörténet, műemlékvédelem. Vas megye. Összeáll. Harrach Erzsébet [et al.]. Bp., 2001. [341]. p.

írja: „20° Váth, et Nagy Eölbö, possessiones Excellentissimi Domini Thomae de Nádasd, una cum Castellis, et residentis, ac vivario ferarum”³ („Vát és Nagy Eölbö: Nádasdy Tamás gróf birtokai, kastélyokkal, rezidenciákkal és vadaskerttel”⁴). Virág Zsolt (1977–) szerint a Bél által 1733-ban említett, nádasdi és fogarásföldi gróf Nádasdy (II.) Tamás-féle kúria, „minden valószínűség szerint azonos lehet a ma is álló kúria régebbi – csehsüveges-boltozatos szobákból álló – részével, amely a pincéjének és szobáinak boltozata alapján ebből a korból származik. ... A Szentgyörgyi Horváth család a XIX. első felében kibővítette a rezidenciát, az új rész helyiségei síkmenyyezetes fedést kaptak.”⁵ Itt jegyezzük meg, hogy a szerző Nádasdy (II.) Tamás (?–1620) helyett valószínűleg Bél kortársára, a Wesselényi-összeesküvésben való részvétele miatt birtokaitól megfosztott és Bécsben, 1671-ben kivégzett Nádasdy (III.) Ferenc (1623–1671) országbíró fiára, Nádasdy (III.) Tamásra (?–1734) gondolhatott. (III.) Tamás gyámságát többi kiskorú testvérével együtt az a trakostyáni gróf Draskovich Miklós (+1687) királyi tanácsos és főajtónálló mester vállalta⁶, aki Nádasdy (III.) Ferenc vejeként, feleségével, Nádasdy Krisztinával együtt 1677. június 8-án visszavásárolta 326.520 forintért a kincstár kezelésébe került sárvári várat, valamint a hozzátartozó Alsó- és Felsővidéket, Alsóvidék részeként

Nagyölbőt és Esztergácsot is.⁷ Nádasdy (III.) Tamás, akinek feleségétől, Draskovich Krisztina grófnőtől nem született utóda, királyi tanácsos, Zala, majd Somogy vármegye főispánja, koronaőr és titkos tanácsos, 1726–1734-ig a Helytartótanács tagja⁸ volt, aki 1727-ben a nagyölbői templomépületet is renováltatta.⁹

A kúria legelső ismert térképi ábrázolása Magyarország első katonai felméréséhez (1782–1785) kapcsolódik. A katonai térkép Nagyölbőt ábrázoló szelvényén a temetőn, a templomon és a jobbagyházakon kívül egyetlen nagyobb méretű épület – maga a kúria – látható, amely Nagyölbőről Kisölbő, Felsőpaty és Sömjén irányába vezető utak (mai Kosuth, Petőfi, Sárvári, illetve Fő utca) kereszteződésének közelében, a felsőpatyi utcával párhuzamosan, az úttól kissé távolabb áll. A térképhez készült országleírásban (Landesbeschreibung) is számba veszik a kastélyt („Schloss”).¹⁰

⁷ Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban: MNL) Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: VaML) A Szentgyörgyi Horváth család iratai, Szentgyörgyi Horváth János levéltára (továbbiakban: Sztgyi Horváth János lvt.) fasc. 38. nr. 58. Draskovich Miklós és Nádasdy Krisztina beiktatása a Sárvár Alsó- és Felsővidéki birtokokba, 1677. június 8., Laxenburg. Hiteles másolat 1799. március 1.; MNL Országos Levéltára (továbbiakban: OL) A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár Libri regii 16. köt. 267–269. p.

⁸ Bessenyei, 2005. 106. p.

⁹ MNL VaML Helytörténeti lexikon. Cédula-gyűjtemény Nagyölbő. Canonica visitatio 1758. szeptember 3, Nagyölbő. Sill Ferenc fordítása (Szombathelyi Püspöki Levéltár Batthyány-féle vis. can. 1758. 523–562. p.)

¹⁰ „3. Nagy Ölbő. (Col. V. Sect. 14.) Vas (Eisenburger) megye. [...] 2. A szilárd épületek. (Hat solide Gebäude.) [2-Épületek]: Herrschaftliches Schloss, nebst dabey stehenden Wüirtschafts Gebäuden, und die Kirche.” Az első katonai felmérés. A Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen, 1782–1785. 8 GB térkép, német nyelvű országleírás, tanulmányok, településnevek. Közrem. Jankó Anna-Mária, Oross András. Bp., 2004. 1 DVD-ROM.

Nagyölbő Magyarország első katonai felmérésének térképén (1782–1785)
(<https://mapire.eu/hu/map/firstsurvey-hungary>)
(Megtekintve: 2019. augusztus 7.)

Az ölbői kúriaépület első részletes leírása 1809-ből áll rendelkezésünkre. Nagyölbő legfőbb birtokosa ekkor már a szentgyörgyi Horváth család¹¹, amely a korszak legvagyonosabb famíliái közé tartozott. A leghíresebb szentgyörgyi Horváth, az Anna-báznak helyet adó füredi Horváth-házat felépítő, a „Legyen a Horváth-kertben Budán” kezdetű melódiával ismertté tett budai Horváth-kertet létrehozó (II.) Zsigmond (1735–1808)¹² valóságos belső udvari tanácsos, cs. és kir. kamarás, a Szent István Rend Lovagja, Békés vármegye főispánja és sógora, Gludovác József (1731–1801) 1791-ben vásárolta meg özvegy gróf Haller Gáborné Grassalkovics Annától (1736–1806)¹³ a hegy-

falui uradalmat, amelynek részét képezte Nagyölbő és Esztergács pusztája is. Az özvegy és néhai férje rövid ideig voltak csak Nagyölbő birtokosai. Még 1770-ben vásárolták meg a Draskovich családtagok kezén öröklődő hegyfalui uradalmat a súlyos adósságokkal küzdő Draskovich János gróftól.¹⁴ Szentgyörgyi Horváth (II.) Zsigmond halálát követően, 1809-ben készült el a szentgyörgyi (ma: Répceszentgyörgy) uradalom és a hozzá kapcsolódó jószágok becsüje.¹⁵ Ez az összeírás a 19. század eleji nagyölbői kuriális fundus¹⁶, a rajta található lakóházak, udvarok, kertek, gazdasági épületek és a település úrbéres viszonyainak megismerése szempontjából egyedülálló forrás. A kúriaépület első (egyetlen) részletes leírását is innen ismerjük. Eszerint van egy kastély, amely még nincs teljesen kiépülve, de falai, tetőzete, lépcsője már meglehetősen rossz állapotban vannak. A kéte-

¹¹ A család történetével és leszármazásával kapcsolatban lásd: Benczik Gyula: Répceszentgyörgy története. Répceszentgyörgy, 1996. 127 p.; MNL VaML Kéziratgyűjtemény U.5. Ugody Péter: Szent-györgyi Horváth, szent-györgyi gróf Hugonnai család leszármazási táblázata. [Bp.], [2001.]; Szluha Márton: Vas vármegye nemes családjai. 1. köt. A-K. Bp., 2011. 601–611. p.

¹² Szentgyörgyi Horváth (II.) Zsigmond (Répceszentgyörgy, 1735. június 24. – Répceszentgyörgy, 1808. november 16.): kamarás, Békés megye főispánja, udvari tanácsos.

¹³ MNL VaML Sztgyi Horváth János lvt. fasc. 43. nr. 80. (1791) A hegyfalui uradalom eladásáról szóló adásvételi szerződés, 1791. január 17., Bécs.

¹⁴ MNL VaML Sztgyi Horváth János lvt. fasc. 39. nr. 156. (1770) A hegyfalui uradalom eladásáról szóló adásvételi szerződés, 1770. június 1., Hegyfalú.

¹⁵ MNL VaML Sztgyi Horváth János lvt. 29. doboz. Jelzet nélkül. Szentgyörgyi Horváth Zsigmond szentgyörgyi uradalmának becsüje. é. n. [1809].

¹⁶ Nemesi tulajdonjogú beltelek.

³ Bél Mátyás: Notitia Hungariae novae historico geographica, ... Comitatum ineditorum. Tom. 2., Comitatus Soproniensis, Castriferrei, Szaladiensis et Vesprimiensis. Bp., 2012. 411. p.

⁴ Bél Mátyás: Vas vármegye leírása. Hetedik közlemény. Ford. Tihanyi Tiborné – Szálka Irma. = Vasi Szemle, 1977. 3. sz. 448. p.

⁵ Virág, 2004. 183. p.

⁶ Bessenyei József: A Nádasdyak. Bp., 2005. (továbbiakban: Bessenyei, 2005.) 106. p.

meletes épület felső szintjén van 6 szoba, 1 kamra és folyosó, az alsó szinten 2 szoba, 1 konyha, kamra és pincelépcső. A kastély kéménye fából készült, tetőzete lágyfa zsindelytető. Az épület értékét 6365 Ft-ban állapították meg az összeíráskor. A kastély udvarában, a nyugat felé lévő kapu mellett 2 cselédház áll. Közülük az egyik 1 szobás, konyhás, kamrás, zsúptetős téglapépület 2 istállóval. A másik cselédház ugyancsak zsúptetős épület 2 szobával, 1 konyhával, 2 kamrával, a ház végében egy rossz állapotú fészerez. A kastélyudvarban van egy zsúptetős ökoristálló, továbbá egy birkaakol is. A kúria udvaraként szolgáló szérűskertben áll egy 9823 Ft és 9 Kr értékűre becsült, zsúptetős, téglából épült új cséplőpajta. A kastélyépület felett van egy zsúpfedeles, téglapépítésű kanászház. A falu nyugati felén áll a földesúr 3 szobás, pincés, 2 kamrás és 1 konyhás, zsúptetős, téglából épült vendégfogadója. A leltár szerint az új erdőispán-ház szintén zsúptetős, 2 szobás, 1 konyhás, kamrás téglapépület istállóval. Mellette áll az erdőőrző 2 szobás, 1 konyhás, kamrás, istállóval kiegészülő lakóháza. Tartozik a birtokhoz egy 1 szobás, kamrás és istállóból álló lakóház is, amelyben zsidó bérlő lakik. A Teget majorban¹⁷ található rossz állapotú, 1 szobás, konyhás, kamrás ház és a düledezett birkaakol is számba veszik az összeírók. A leltárból tudjuk, hogy a földesúr valamennyi kerítése sövénykerítés. Az összeírt építmények között végül még a kukoricagórék is felbecslésre kerülnek. Az épületeken kívül megjegyzendő, hogy a kastély mellett van 2 belső kert két holdra való. A nagyölbői kastély romladozó állapo-

¹⁷ A mai községtől déli irányban fekvő, ma már nem létező, egykori külterületi lakott hely. Vas megye földrajzi nevei. Szerk. Balogh Lajos, Végh József. Szombathely, 1982. 235. p.

tát jól mutatja talán az is, hogy a faluban a legnagyobb értékkel bíró épület az új cséplőpajta, amelynek becsértékét a kúria értékének másfélszeresében állapították meg az értékbecslők ekkor.

(II.) Zsigmond halálát követően más javak mellett Nagyölbőt, Esztergács pusztát és a kisölbői részjóságot legkisebb fia, (II.) Kristóf (1786–1811)¹⁸ örökölte. Az apja halálakor mindössze 21 éves (II.) Kristóf Nagyölbőt választotta lakhelyéül. Az ifjú földesúr nem sokáig élvezhette örökségét. Élete tragikus hirtelenséggel ért véget. 1811. augusztus 15-én „*lakó-helyéből, Nagy-Ölbőről ebéd után kocsizni kiindulván a 'lovak' szerencsétlen elragadtatásában lelkét kiadta*”.¹⁹ Az úgynevezett Méreg úton („*ad sic dictum Mereg ut*”)²⁰ hajtván kocsija talán felborult, és az ifjú nemes úr oly szerencsétlenül eshetett, hogy halálos fejsérülést szenvedett („*in capite lethali vulnere*”).²¹ (II.) Kristóf örökös nélkül hunyt el. Tragikus halála Ölbő kastélytörténetének feltárása szempontjából új fordulatot hozott. Az elhunyt (II.) Kristóf nagyölbői birtokát, a hozzá tartozó Esztergács pusztát és kisölbői részjóságát két testvére, Já-

¹⁸ Szentgyörgyi Horváth (II.) Kristóf (Répceszentgyörgy, 1787. október 1. – Ölbő, 1811. augusztus 15.): kamarás, huszárkapitány a Radetzky-ezredben, Vas és Békés vármegyék táblabírája.

¹⁹ Róka Imre: Vigasztaló beszéd, melyet nagyságos Szent Györgyi Horváth Kristóf úrnak ő császári királyi felsége kamarássának gróf Radetzky N. lovas regimentje százados kapitányának, nemes Vass és Békés vármegyék tábla bírájának hamvai felett nemes Vass vármegyében fekvő Sz. György mező-városában 1811. évi esztendőben Sz. Mihály-hava 12-kén mondott Róka Imre. Bécs, 1811. (továbbiakban: Róka, 1811.) 4. p.

²⁰ MNL OL Mikrofilm anyakönyvek adatbázisa. Ölbő római katolikus (továbbiakban: r. k.) halotti anyakönyv (továbbiakban: hal. akv.) 1811. augusztus 15.; Répceszentgyörgy r. k. hal. akv. 1811. augusztus 15.

²¹ Uo.

nos²² és József²³ örökölte, akik azon osztályt tettek.²⁴ A birtokosztály alapján „*Fel szelről az ó kastély...*” 15824 Ft értékben Jánosnak, „*All szerül az új kastély...*” 20330 Ft értékben Józsefnek jutott. Bár a két kúria építészeti jellemzőiről nem tudunk meg többet, azt biztosan kijelenthetjük, hogy az 1809 és 1811 között eltelt három évben, a halálakor 24. életévét még be sem töltő fiatal (II.) Kristóf a régi kastélyépület megtartása mellett, igényeinek talán jobban megfelelő, új kúriát építtetett Nagyölbőn, ahol így már két kastélyépület is állott. A kúriaépíttető szentgyörgyi Horváth (II.) Kristóf életéről nem sokat tudunk. 1787. október 1-jén született Szentgyörgyön szentgyörgyi Horváth (II.) Zsigmond és Saárdi Somssich Anna (1745–1790) negyedik fiaként. Tanulmányait Győr, Sopron és Szombathely városokban végezte. Először a napóleoni háborúk alatt, 1809-ben, a nemesi felkelő seregnél, majd gróf Radetzky N. lovas regimentjénél huszárkapitányi rangra emelkedett. Az uralkodó, I. Ferenc (1768–1835) kamarási címet adományozott részére.²⁵ Vas vármegye táblabírájának címe mellett apja, (II.) Zsigmond 1804. szeptember 17-én Békés vármegye táblabírájává nevezte ki fiát, aki az esküt még aznap le is tette.²⁶ Tragikus halálát követően tes-

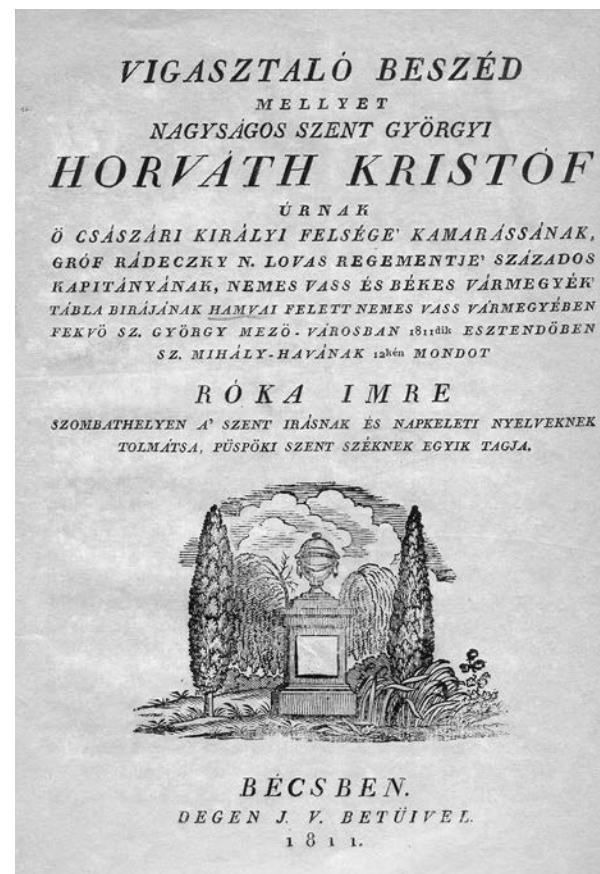
²² Szentgyörgyi Horváth (III.) János (Répceszentgyörgy, 1777. augusztus 22. – Buda, 1841. június 30.): kamarás, királyi táblai ülnök.

²³ Szentgyörgyi Horváth (III.) József (Pozsony, 1780. március 6. – Hegyfalva, 1850. április 7.): császári és királyi kamarás, huszárfőhadnagy.

²⁴ MNL VaML Sztgyi Horváth János lt. fasc. 13. nr. 60. 7. doboz. Szentgyörgyi Horváth János és József nagyölbői osztálya, 1811. december 12., Nagyölbő.

²⁵ Róka, 1811. 3–4. p.

²⁶ Héjja Julianna Erika: Békés vármegye archontológiája és prozopográfiája, 1715–1848. Gyula, 2009. 303. p. (Közlemények Békés megye és környéke történetéből; 11.)

Róka Imre: Vigasztaló beszéd ...
Szent Györgyi Horváth Kristóf ... hamvai felett ...
(Róka, 1811. 1. p.)

tét a család szentgyörgyi kriptájában²⁷, 1811. augusztus 19-én helyezték végső nyugalomra.²⁸ Hamvai felett Róka Imre (1780–1821), a püspöki szentszék tagja, a szombathelyi papi szeminárium keleti nyelv tanára mondott vigasztaló beszédet, 1811. szeptember 12-én,²⁹ és ugyanő egy év múlva már (II.) Kristóf bátyja, az Oroszországban, Kartuzskaja-Bereze körüli csatatéren ütközetben elhunyt szentgyörgyi Horváth (III.) An-

²⁷ Répceszentgyörgy római katolikus templom kriptája.

²⁸ MNL Ölbő hal. akv.; MNL Répceszentgyörgy hal. akv.

²⁹ Róka, 1811. 22. p.

tal (1773–1812)³⁰ báró huszárezredes, a katonai Mária Terézia-rend vitéze temetésén tartott gyászbeszédet ugyanitt.³¹ A (II.) Kristóf által építtetett új kastély, a régi kúria és a település ma is álló egyetlen kastélyépülete egymáshoz való viszonyának meghatározása több ellentmondást vet fel. A jelenleg is álló épületet Virág Zsolt szerint a 19. század első felében bővítették ki. Hogy melyik tulajdonoshoz köthető az épület ezen átalakítása, azt nem tudhatjuk. Az új kúria valamikor 1809 és 1811 között épült fel. A romladozó állapotú kastély értéke 1809-ben 6365 Ft-ra becsültetett, 1811-ben az „ó kastély” értékét már 15824 Ft-ban állapították meg. Az értéknövekedés mögött akár átépítési munkákat is sejthetnénk, akár (II.) Kristóf által, ha nem vesszük figyelembe a Magyarországot érő első nagy inflációt, amelyet az ország a 19. század eleji napóleoni háborúk alatt szenvedett el, de amely háborúk által keltett gabonakonjunktúra több vidéki nemes család jelentős gazdagodását eredményezve az építkezési kedv fellendüléséhez is elvezetett.³² Hogy az új vagy a régi kastélyépület maradt fenn napjainkra, annak eldöntése tehát pusztán írott for-

rásokból, alapos műemléki feltárás híján, nem is lenne egyszerű feladat.

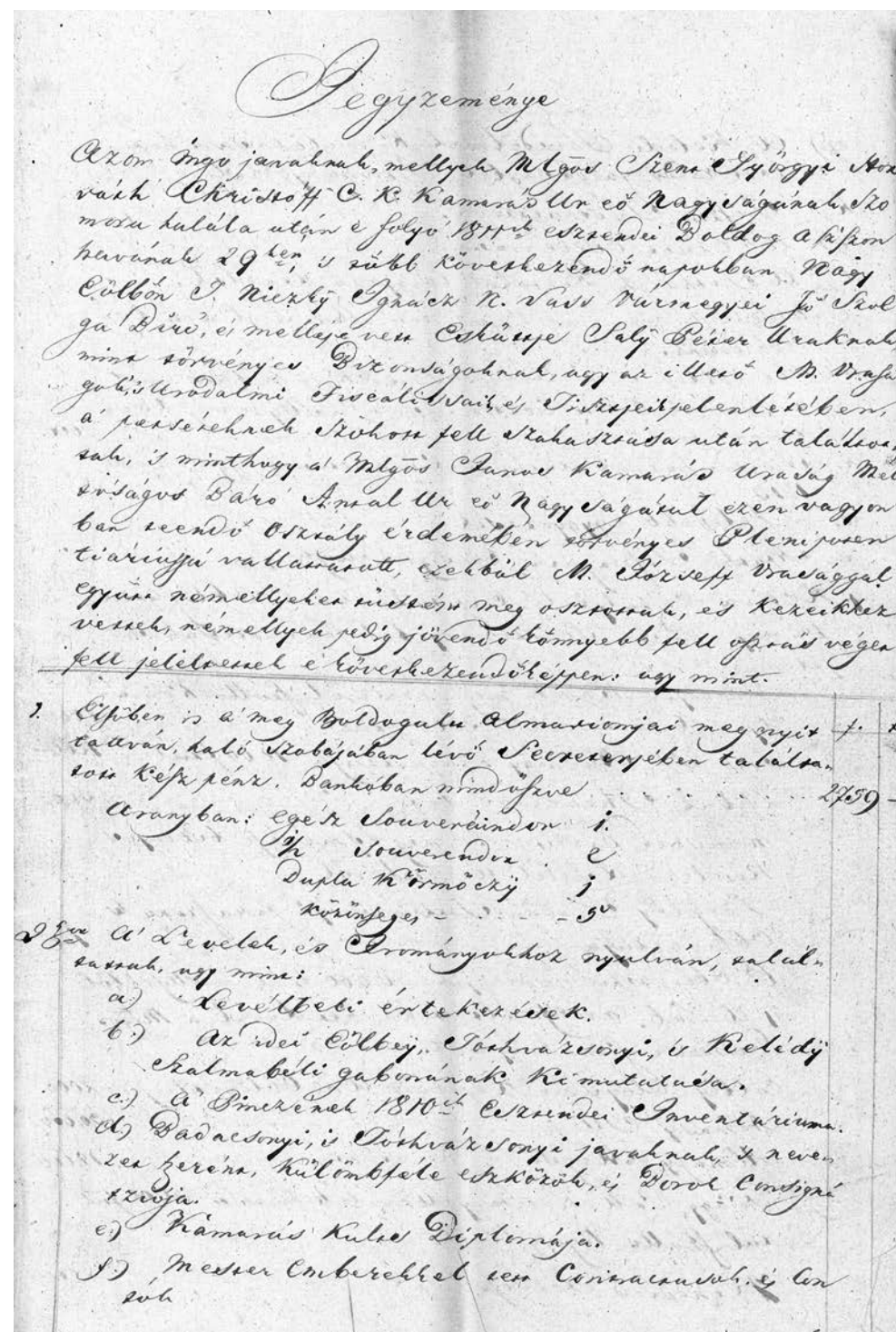
Tudjuk, hogy a két épület egymás közelében állt, ami a testvérek közötti osztozkodáskor különböző intézkedések megtételét vonta maga után. A birto-
kosztályból azt is tudjuk, hogy „az öreg kastélyban” az utca szűk volta miatt – kivált megrakott szekerekkel – nehéz volt a bejárás, ennek könnyítésére az épület előtt lévő káposztás kertből egy három ölnyi szélességű közt az utcához terveztek mérni és a kertet az örökösök közös költségén újra bekeríteni. Ezen utcának, és az itt lévő házaknak nagyobb szimmetriája végett a kanászaházról fogva egészen a stakétas kertig egyenes zsinórmértékben kerítés kerül felállításra hasonlóan közös költségen, így a kanászaház és 40 négyszögölnyre való föld az utcából lesz kihasítva. Az öreg kastély fölött lévő kis épületeknek az „ó kastély” udvarára nyíló ablakai befalazásra kerülnek. A testvéreknek jutott udvarok közös költségen felvont kerttel elzárattnak egymástól, azzal a külön megkötéssel, hogy (III.) József a továbbiakban nem építhet semmi olyan épületet, amely a (III.) Jánosnak (?–1841) jutott kastély kilátását akármi módon elvenné. (III.) János könnyebb bejárása végett a szérűs kert végében kiszabott hordó út (III.) József udvarától közös költséggel hasonlóképpen elválasztásra, a kapu megcsináltatására kerül. A testvérek a hagyaték felosztásakor két félre osztják a granáriumot is. Az épület két részének elválasztása végett használt deszkaanyagot, az új ajtókat és grádicsokat közös költséggel állják az örökösök. Az istálló udvaron lévő trágyagödör is feltöltésre kerül.³³

³⁰ Szentgyörgyi Horváth (III.) Antal (Pozsony, 1773. december 6. – Szienovitz, 1812. szeptember 8): báró, kamarás, huszárezredes. Pilch Jenő: Szentgyörgyi Horváth Antal báró ezredes, a katonai Mária Terézia-rend vitéze. = Hadtörténelmi Közlemények, 1912. 13. köt. 632–635. p.

³¹ Róka Imre: Halotti dítséret, melyet ... szentgyörgyi báró Horváth Antal úrnak ... Ő felsége' dítső nevét viselő magyar lovas ezredje' ezeredesének a dítsőség' mezejéről szíve' elérkezésekor nemes Vass vármegyében Sz. György mező-városban 1812-dik esztendőben Karátsony havának 1-ső napján hirdetett Róka Imre. Szombathely, 1812. 23 p.

³² I. Ferenc (1768–1835) 1811. február 20-án kiadja a devalvációs pátenst, amelyben március 15-től a papírpénzt névértékének ötödére leértékeli.

³³ MNL VaML Sztgyi Horváth János lvt. fasc. 13. nr. 60. 7. doboz. Szentgyörgyi Horváth János és József nagybőbi osztálya, 1811. december 12., Nagybőb.

Szentgyörgyi Horváth (II.) Kristóf ingó javainak jegyzéke, 1811. szeptember 26., Répceszentgyörgy (MNL VaML Sztgyi Horváth János lvt. fasc. 13. nr. 43. 7. doboz)

(II.) Kristóf halálát követően nagyölbői ingó javait három testvére, a fent már említett, alig egy esztendővel (II.) Kristóf után örökös nélkül elhunyt (III.) Antal, valamint (III.) János és (III.) József örökölte. Az 1811. augusztus 29-én és az azt követő napokban az ingóságokról készített jegyzék és osztály adhat egyfajta képet a (II.) Kristóf lakóhelyéül szolgáló nagyölbői kastély berendezési, és szentgyörgyi Horváth (II.) Kristóf személyes használati tárgyairól is.³⁴ Az elhunyt hálósobájában lévő szekreterjét megnyitva abban papírpénzt, aranypénzt és különféle (részletesen felsorolt) iratokat találtak. Ehhez járult egy elegyes iratokat tartalmazó „ferschlag”³⁵ és egy másik is, könyvekkel teli. Ezután került sor az ezüst megszámlálására és összeírására, majd a fehér-, az asztali és ágyi ruhák, továbbá a viselő ruhák (jobbára mind elajándékozásra kerültek az elhalálozott tisztjeinek és cselédjeinek), fegyverek, pipák, házi ékességek számba vétele és felosztása történt meg. Folytatva az összeírást a házi bútorok is három részre lettek elosztva (III.) Antal (1773–1812), (III.) János és (III.) József között. A bútorok számbavételének végzetével a lovak és becesebb kocsik, a nyergek és lószerszámok osztattak szét. Ezt követően a porcelánedények szétosztása történt meg, majd az üvegedények hasonlóképpen három részre mentek. Ugyanezen alkalommal a jövőendő felosztás végett összeírásra került, hogy hol és mennyi gabona (granariumban, pajtás kertben), valamint vágott fa található. Augusztus 31-én lépéseket tettek a lábas jószág, legelsőként a birkaállomány elosztására. Ugyanezen a napon a nagyöl-

³⁴ MNL VaML Sztgyi Horváth János lvt. fasc. 13. nr. 43. 7. doboz Szentgyörgyi Horváth (II.) Kristóf ingó javainak jegyzéke, 1811. szeptember 26., Répceszentgyörgy.

³⁵ Ferschlag = nagyobb láda.

bői nagy és kis pincékben, valamint az alsószelestei pincében található különféle, a szentgyörgyi Horváthok Balaton-mel-leki birtokairól származó borok összeírása is megtörtént. A testvérek közötti osztály számba vette a nagyölbői, kelédi és tótvázsonyi jószágban tartott marhaállományt, és az első két esetben a sertésállományt is. Végül a nagyölbői konyha edényeinek összeírása és felosztása zárja az örökösök számára készített osztály ölbői vonatkozásait, ami a kelédi ingóságok osztályával folytatódik még tovább.

A birtokot megszerző két testvér közül egyik sem élt az általa örökölt kúriában. 1834-ben Szentgyörgyi Horváth (III.) János Szentgyörgyön, (III.) József pedig Hegyfalun lakott, miközben mindkettőjük 16 ½ egész helyes jobbággal, 4 házas, 3 házatlan zsellérrel és 3 ½ hold belső fundussal, 185 hold szántófölddel, 25 hold réttel, 100 hold erdővel, 15 kapás szőlővel és egyéb jövedelmekkel bírt Nagyölbőn.³⁶ 1841-ben (III.) József és (III.) János tulajdonában lévő nagyölbői urasági épületek és gazdasági épületek értékét 7289, illetve 5647 ezüst forintra becsülték.³⁷

Szentgyörgyi Horváth (III.) János 1841-ben bekövetkezett halála után legkisebb fia, (II.) László (1820–1872)³⁸ táblabíró, később vasi alispán (1861) örökölte apja alsószelestei birtokát, Nagyölbő és Esztergács pusztá felét, kisölbői és felsőszilvágyi részjószágá-

³⁶ MNL VaML Vas vármegye Adószedőjének iratai. Nemesi javak összeírásai (továbbiakban: Nemesi javak összeírása), 1834. Nagyölbői nemesi javak összeírása

³⁷ MNL VaML IV. 1. f. 6 csomó Vas Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai (továbbiakban: Közgy. ir.) Arvaügyek 311/1841. Horváth János és József kamarás uraknak javai összeírása és megbecsülése Szentgyörgy, 1841. február 1., illetve Hegyfalun, 1841. január 30.

³⁸ Szentgyörgyi Horváth (II.) László (Baja, 1820. június 9. – Sopron, 1872. július 3.): táblabíró, vasi alispán.

Nagyölbő Magyarország második katonai felmérésének térképén (1819–1869)
(<https://mapire.eu/hu/map/secondsurvey-hungary>)
(Megtekintve: 2019. augusztus 7.)

it, illetőleg a család Vas vármegyén kívüli földterületeit.³⁹ Így neki juthatott apja után a nagyölbői régi kastély is („Fel szelről az ő kastély...”). (II.) Kristóf mellett (II.) László az egyetlen olyan tulajdonos, akiről biztosan elmondhatjuk, hogy a nagyölbői kúriában lakott életvitelszerűen.⁴⁰ Szentgyörgyi Horváth (II.) László kis- és nagyölbői, valamint alsószelestei javairól 1846-ban összeírás és értékbecslés készült, amely mindkét település földesúri tulajdonában lévő lakó- és gazdasági épületeinek értékét asztalos, lakatos, ács és kőműves mesteremberek által megbecsülve állapítja meg.⁴¹ A László-féle kúriaépület 19. század közepi építészeti jellemzőiről hozzáértő szakemberek számára ez a forrás árulhatja el a legtöbbet. Innen tudható az is, hogy (II.) László idejében az épületen kisebb-nagyobb át-

³⁹ MNL VaML Sztgyi Horváth János lvt. fasc. 26. nr. 141. Szentgyörgyi Horváth (III.) János végrendelete, 1841. június 29., Pest.

⁴⁰ A régi kastélyt öröklő (II.) László 1844-ben biztosan Nagyölbőn lakott. MNL VaML Nemesi javak összeírása, 1844. Nagyölbői nemesi javak összeírása.

⁴¹ MNL VaML Közgyűlési iratok. Köz- és kisgyűlési iratok 323/1846. Horváth Lászlónak kis- és nagyölbői, úgy alsószelestei fekvő javai összeírása és megbecslése tárgyában hiteles bizonyítvány, Nagyölbő, 1845. december 21.

alakításokat végezhettek, hiszen egy „ujjonnan épített bejárás”-t⁴² is számba vesznek a 14 öl hosszú és 5 öl széles urasági lakon. Szentgyörgyi Horváth (III.) József 1850-ben halt meg, Ödön (1820–1861)⁴³, volt 1848–49-es országgyűlési képviselő,⁴⁴ és Sándor (1826–1906)⁴⁵ nevű fiaira szálltak nagyölbői földjei. Ők még évekig pereskedtek egymással. Az 1857. évi kataszteri felméréskor csak a Hegyfalun lakó Ödönnek vannak földjei Nagyölbőn, így József után végül az ő tulajdonába került az új kastély („All szerül az új kastély...”) és a nagyölbői birtokrész is. Ödön és testvérei leszámazók nélkül haláloztak el.

Magyarország második katonai felmérésének térképén (1819–1869) és az ország első kataszteri felmérésének (1856–1860) nagyölbői térképszelvényén (1857) már mindkét kúria megtalálható és helyrajzilag pontosan beazonosítható.

⁴² Uo.

⁴³ Szentgyörgyi Horváth Ödön (Pest, 1820. november 19. – Répceszentgyörgy, 1861. augusztus 26.): országgyűlési képviselő.

⁴⁴ Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. Szerk. Pálmány Béla. Bp., 2002. 372–373. p.

⁴⁵ Szentgyörgyi Horváth Sándor (Hegyfalun, 1826. szeptember 22. – Sibyllenort, 1906. augusztus 25.): báró, kamarás.

Nagyölbő Magyarország első kataszteri felmérésének térképén (1857)

(MNL VaML Kat. térk. Nagy Ölbő, 1857)

A kataszteri térképen 1-es házszámmal jelölt lakóház közelében lévő 2-es és 3-as számmal jelölt két épület a két kúriaépület és annak udvara.⁴⁶ A birtokrészleti jegyzőkönyvből tudjuk, hogy a lakóház, továbbá a 2-es házszámú egy-

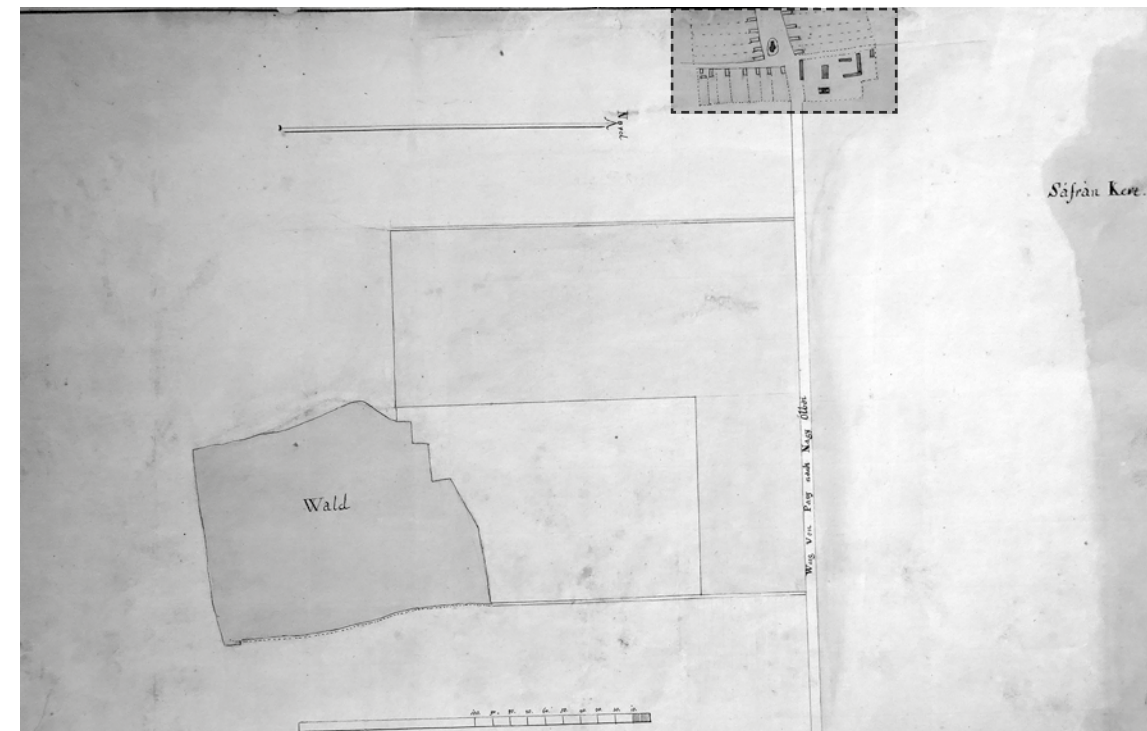
⁴⁶ MNL VaML A Vas Megyei Levéltár térképeinek gyűjteménye. Kataszteri iratok, térképek. Nagy Ölbő birtokrészleti jegyzőkönyve, 1857. „Haus Nro. 1. Wohnhaus” = lakóház; „Haus Nro. 2. Einstöckiges Schloss mit Hof und Stallung” = egy-szintes kastély udvarral és istállóval; Haus Nro. 3. „Schloss mit Hof und Stallung” = kastély udvarral és istállóval.

szintes kastély udvarral és istállóval Horváth (II.) László, a 3-as házszámú másik kastély udvarral és istállóval együtt Horváth Ödön tulajdona. A későbbiek során mindkét épület Festetics Ágoston (1805–1882) grófé.⁴⁷ A két kúria közül ma már csak a László-féle – vélhetőleg többször átalakított, visz-szabontott/kibővített – egykori „ó kas-tély” áll. Hogy az Ödön-féle, későbbi építésű kúria mikor került lebontásra, arra vonatkozóan jelenleg nem áll rendelkezésre adat. Azt tudjuk róla, hogy Ödön idejében, ahogy a későbbiek során is, tiszti laknak használták, mint ahogy László is már csak annak használta sa-játját, miután kiköltözött belőle.⁴⁸

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ MNL VaML A Sárospatai Járásbíróság iratai (továbbiakban: Sárospatai Jb. ir.). Telekkönyvi iratok. Telekkönyvi betétek. Ölbő.

1. sz. telekkönyvi betétlap „Horváth László /de Szt. György/ Alsó Szelestei uradalomhoz tar-tozandó I. Nemesi birtok. Részlet sz. 1. Ház /:cseléd-

A régi kastélyt öröklő (II.) László 1854. június 24-én még Nagyölbőn kötött házasságot második feleségével, Vertu Laurencia-val (?–1917)⁴⁹, majd miután 1855-re elkészül az új alsószelestei kastély, oda költözött át. Mivel a nagyölbői kúria és birtok a szelestei uradalom részét képezte, így annak is a tolnai gróf Festetics család lett 1871-től az új tulajdonosa.⁵⁰ Tólnai gróf Festetics Ágoston császári és királyi kamarás 1879-ben másodszülött fia,

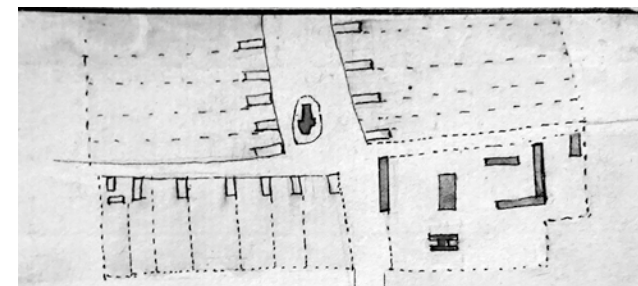
lak./ és major 1 szám alatt; 2. Ház /:tisztalak/ 2 szám alatt.” (Megszűnt. Lásd később 150. sz.)

2. sz. telekkönyvi betétlap „Horváth Edmund /de Szt. György/ Hegyfalusi uradalomhoz tartozandó I. Nemesi birtok. Részlet sz. 3. Ház /:tisztalak/ 3 szám alatt, majornal.” (Megszűnt. Lásd később 150. sz.)

150. sz. telekkönyvi betétlap „Alsó Szelestei uradalomhoz tartozandó I. Nemesi birtok. Hely sz. 1. Ház /:cselédlak/ és major 1 szám alatt; 2. Ház /:tisztalak/ 2 szám alatt; 3. Ház /:tisztalak/ 3 szám alatt, majornal.”

⁴⁹ MNL VaML Vas vármegye felekezeti anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye. Nagyölbő r. k. házassági anyakönyv 12/1854. fsz. A bejegyzésben lakóhelyként Nagyölbő 2. szám szerepel.

⁵⁰ Virág, 2004. 183–184. p.

Keltezés és jelzet nélküli korai ábrázolás a kastély környékéről (MNL VaML Lymbus)

Festetics (I.) Andor (1843–1930) részére a Vas vármegyei Alsószeleste, Nagy- és Kisölbő, Hegyfalú, Pósfá, Szilas, Balhás községben fekvő birtokaiából hitbizományt alakított.⁵¹ Az nagyölbői kúriákat a Festeticsek itteni intézője lakhatta.⁵²

⁵¹ Különfélék. Hitbizomány. = A Hon, 1979. márc. 14. 3. p.

⁵² MNL VaML Sárospatai Jb. ir. Telekkönyvi iratok. Telekkönyvi betétek. Ölbő. 821. sz. telekkönyvi betétlap. „I. Nemesi birtok [...] 2. helyrajz szám ház (tisztalak) 2 sz. alatt, 3. helyrajzi szám ház (tisztalak) 3 sz. alatt majornal”

A kúriaépület a felújítás előtt
(A szerző felvétele, 2012)

Festetics (I. Andor,⁵³ aki 1894–1895 között a Wekerle- és a Bánffy-kormány földművelésügyi minisztere volt és, akinek nevéhez fűződik a szelestei arborétum „alapjainak lerakása”, 1910-ben eladta a szelestei uradalmat varadiai báró Baich Mihálynak (1889–1955).⁵⁴ A báró 2.600.000 koronáért vásárolta meg a birtokot egyik fia részére, aki a 7. huszárok-nál, mint hadnagy szolgált. Az uradalom eladásában szerepet játszott a gróf el-

⁵³ Festetics Andor (Pest, 1843. január 17. – Bőhönye, 1930. augusztus 16.): gróf, politikus, földművelésügyi miniszter (1894–1895)

⁵⁴ Baich Mihály (Sátumic (Krassó-Szörény vármegye), 1889. október 27. – Ölbő, 1955. március 17.): báró, dendrológus, a Szelestei Arborétum továbbfejlesztője és mai formájának kialakítója.

adósodása. A király, tekintettel a Festeticset terhelő óriási adósságra, megengedte a hitbizomány eladását, azzal a feltétellel, hogy az eladási árból a gróf az összes hitelezőjét megfelelő arányban kielégíti.⁵⁵ 1911-ben Baich Mihály és Baich Péter bárók nevében Ölbőn az 1. házszám alatt 2 lakóházat, 3 udvart, 10 gazdasági épületet, a 2. házszám alatt 1 lakóházat és 2 udvart tartanak nyilván a kataszteri iratok,⁵⁶ amelyek egy önálló falurészt, belső majort alkottak. A báró 2068 katasztrális holdnyi ölbői földjének nagyobb részét három helyi lakosnak adta bérbe az 1930-as évek közepén.⁵⁷ Közü-

⁵⁵ Eladták a szelestei birtokot. = Vas megyei Napló, 1910. ápr. 2. 3. p.

⁵⁶ MNL VaML A VI. Kataszteri Helyszínelési Felügyelőség iratai. Kataszteri felmérési iratok. Ölbő község birtokrészleti jegyzőkönyve az 1911. évi részletes felmérése alapján, illetve a „védett birtok” telekkönyvi betétlapja ad még teljes képet a nemesi birtokról. MNL VaML Sárvár Városi Földhivatal iratai. (továbbiakban: Sárvár Városi Földhivatal). Telekkönyvi betétek. Ölbő 7. sz. telekkönyvi betétlap

⁵⁷ Kis Imre 110 kat. hold, Peresznyei Lajos 108 kat. hold, Ungár Miksa 879 kat. hold, kisbérlet 256 kat. hold. Magyarország földbirtokosai és földbérlői (gazdaczimtár). A 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérletek az 1935. évi adatok alapján. Bp., 1937. 325. p.

A kúriaépület a felújítás után
(A szerző felvétele, 2019)

lük Ungár Miksa (1868-?)⁵⁸ nagybérlő már 1925-től bérelte a báró ölbői földjeinek jó részét. 1929-ben kérte Ungár a cégbíróságnál a községben működő mezőgazdasági vállalata és a vele kapcsolatosan iparengedéllyel bíró sajtüzem „Ölbői Bérghazdaság és Viktória Sajtgyár” néven történő cégbejegyzését.⁵⁹ A sajtgyár a kastélyépület pincéjében működött egy ideig,⁶⁰ a második világháború végén a 40 főt foglalkoztató sajtüzemet a német csapatok leszerelték.⁶¹ Egészen 1945-ig az Alsószelesten lakó és az arborétum mai formáját kialakító Baich báró tulajdonában maradtak az ölbői kúriák.⁶² A földreform során a 12 és 7 szobás-

⁵⁸ Ungárra vonatkozóan lásd. Vas megyei fejek. Szerk. Halász Imre. Szombathely, 1930. 344. p., valamint Púp Csilla: Nyilasok Ölbőn. Egy „nyilasfészek” hétköznapijai a 2. világháború előtt, 1934–1939. = Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények, 2017. 2. sz. 51–78. p.

⁵⁹ MNL VaML A Szombathelyi Törvényszék iratai. Cégbírósági iratok E 1430/1929 Ölbői Bérghazdaság és Viktória Sajtgyár. Ungár Miksa ölbői lakos kérvénye vállalatának cégjegyzékbe való felvétele tárgyában, 1929. október 10.

⁶⁰ Virág, 2004. 184. p.

⁶¹ MNL VaML Kéziratgyűjtemény. Ö 2. Ölbő község 1274-től 1975-ig szóló története. [S.l.], [1976]. [22.] p.

⁶² Virág, 2004. 183–184. p.

nak mondott kúriaépületeket elvették a falu utolsó földbirtokosától,⁶³ aki végül Ölbőn hunyt el 1955-ben és az alsószelestei temetőben lett végső nyugalomra helyezve. 1945 júliusában az ölbői majorokról készült leltár az ún. Belső major épületeinek számbavételekor a következőket sorolja: „1 db úriház, melyben van 4 szoba, 1 fürdőszoba, 1 iroda, 1 konyha, 1 éléskamra, 1 folyosó, 1 V. C. Az egész épület alapincézett. Lakható. Jelenleg az 5. hadosztály 2. gy. e. III. zlj. parancsnokság székel

⁶³ MNL VaML Vas Megyei Földhivatal iratai (továbbiakban: Megyei Földhivatal). Általános iratok 1650/1947. Kimutatás az új földreform során Vas vármegyében igénybevett földbirtokokhoz tartozó kastélyokról.

benn”.⁶⁴ Az úriház mellett még 3 lakóházat vesz számba a leltár a majorban. Valószínű, hogy az „1 lakóháznak használt épület: 3 szoba, 1 folyosó, 1 éléskamra, 1 konyha”⁶⁵ lehetett a másik kúriaépület. A majorhoz tartozik még más gazdasági épületek⁶⁶ mellett „1 db szintén lakóháznak használt épület: 3 szoba, 3 konyha, 5 db kamra az előbbiekhez építve”, valamint 1 „lakóház a műhelyeknél: 6 lakószoba, 4 konyha, 5 kamara”.⁶⁷ A Belső major épületei közül a „kiskastély” és a „kastély” a 4885/1946. sz. Megyei Földrendező Tanács határozattal a római katolikus egyházközségnek lett juttatva 1947-ben.⁶⁸ A határozat megvalósulása nem nyomonkövethető az iratokból. 1949-ben a megyei földhivatal az „ölbői kiskastélyt” Horváth Ferencnek, Nagy

⁶⁴ MNL VaML Megyei Földhivatal. Sárvári Járás. Ölbő. 146. doboz. 136/1945. Az Ölbő községhez tartozó Belső, Lőrinc, Cseres, Kányás majorok leltára, 1945. július 30. Ölbő Uo.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Uo. A Belső majorhoz tartozó további gazdasági épületek: Tikszéri majorépülethez tartozó 7 szoba, 7 konyha, 7 kamra; kukoricagóré, baromfiudvar 2 kis épülettel; sertésfiaztató 10 m hosszú, 5 m széles; sertésnevelő és hízlalda 20 m hosszú és 8 m széles; sertésrak fölött gabonarakár; 20 m hosszú, 7 m széles tehénistálló; kocsiszín; hídmérleg; 18 m hosszú, 8 m széles istálló; 10 m hosszú, 7 m széles lóistálló; 42 m hosszú, 11 m széles nagy gabonarakár két emelettel, végében traktorház; volt tejház 3 helyiséggel, 1 gépház motorral és vízpumpával; mezőgazdasági gépek téli raktára 10 m hosszú, 7 m széles; bognár és kovácsműhely raktárakkal, illetve gépek, eszközök: 1 db traktor; 1 db gőzgép lokomobil; 1 db cséplőszekrény; 1 db daráló gép; 4 vetőgép; 1 aratógép; 2 lóherkaszalógép; 4 grubber; 13 db turkálóeke; 1 db répvágó; 2 db lóhúzó gereblye; 1 db járgány; 1 db traktoreke; 1 db kettős eke; 1 db 8 m hosszú létra; 2 db sraoló; 1 db nagy henger; 1 db szöges hanttörő; 1 db ökörpatkoló; 6 db rönkfa

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ MNL VaML Megyei Földhivatal. Sárvári Járás. Ölbő. 146. doboz. 9656/1947. Vasvármegyei Földhivatal határozata az Ölbő községben a megváltott birtokokhoz tartozó épületek felhasználása és juttatása tárgyában, 1947. július 10., Szombathely.

Istvánnak és Varga Kálmánnak juttatta,⁶⁹ akik kérelmüket azzal indokolták, hogy az épületet az egyházközség nem használja és arra szerintük szüksége sincs, ők maguk pedig már a „felszabadulás” óta használják, illetve lakják azt.⁷⁰ Az „ölbői kiskastély”-on itt feltételezhetően az Ödön-féle valamikori „új kastélyt” kell érteniünk, amely ekkor még állt.

A ma is álló kastélyépület 1945 után többféle funkciót töltött be. Voltak benne lakások, működött benne kosárfonoda, kocsma, orvosi rendelő, a mezőgazdasági kft. otthonaként is szolgált egy ideig, de helyet adott az ölbői modellezőklubnak is. A termelőszövetkezeti kezelésben lévő kúria 1986-ban került a községi tanács kezelésébe csereszerződés útján.⁷¹ A leromlott állagú épület felújítására és energetikai korszerűsítésére 2019-ben több mint 33 millió forintnyi Európai Unió pályázati támogatást nyert a helyi önkormányzat, amit tízmillió saját erővel egészített ki a teljes külső-belső megújításhoz. Július 20-án, a település falunapján avatták fel a felújított kúriát, amelyben tervek szerint közösségi helyiségeket és konditermet rendeznek be, és továbbra is itt működik majd a nagy múlttal rendelkező helyi modellező egyesület.⁷²

⁶⁹ MNL VaML Megyei Földhivatal. Általános iratok 11133/1947. Az ölbői körjegyzőség jelentése a kiskastély ügye tárgyában, 1949. szeptember 24., Ölbő.

⁷⁰ MNL VaML Megyei Földhivatal. Általános iratok 11133/1947. Varga Kálmán és Nagy István ölbői lakosok kérelme a kiskastély juttatása tárgyában, 1948. június 6. Ölbő; Uo. Horváth Ferenc és Pados László ölbői lakosok kérelme a kiskastély juttatása tárgyában, 1948. június 7, Ölbő.

⁷¹ MNL VaML Sárvár Városi Földhivatal. Általános iratok 50184/1986. Ölbői Községi Tanács VB és a szelestei Kőrisméti Mgtsz csereszerződése, 1986. július, Ölbő.

⁷² Tersztyánszky Krisztina: A közösséget fogja szolgálni a kastély. = Vas Népe, 2019. júl. 23. 5. p.

A téma kidolgozásához nyújtott segítséget Bencsik Gyulának köszönöm.

Melléklet

SZENTGYÖRGYI HORVÁTH ZSIGMOND SZENTGYÖRGYI URADALMÁNAK BECSÜJE. É. N. [1809]⁷³

Alább írottak ezennel valljuk és bizonyítjuk, hogy az alább ki tett napokon, helyeken, s esztendőben nagyméltóságú Szent Györgyi Horváth Zsigmond császári királyi valóságos kamarás, belső titkos tanácsos, és t[ekinte]tes Békés V[árme]gyei főispán úr ő excellenciájának halálával ami nemű ingó és ingatlan javak maradtak [a] r[épce]szentgyörgyi uradalomban, és hozzá kapcsolt jószágokban ezen te[kin]t[e]tes nemes Vas v[árme]gyében, mindazokat nagyságos Rábabogyoszlói Vajda Antal császári és királyi tanácsos úr és t[ekinte]tes Vass V[árme]gyének első alispánja, úgy is mint fent titulált méltóságos uraság utolsó rendelése végrehajtónak meghívásából m[éltósá]gos úri maradékinak részekre ahhoz értő mesteremberek által meg becsültetvén, e következőképpen írásba foglaltuk, úgymint: [...]⁷⁴

Nagy Öölbei helység Esztergátsi pusztával

Épületek

	Becsültetett különösen fl ⁷⁵	xr ⁷⁶
A) Vagyon egy kastély mely ugyan egészen ki nem épült, de mégis immár mind falaira, fedelére, és grádicsára nézve igen romladozott állapotban vagyon, egyebiránt két emeletű, nevezetesen a felső emeleten vagyon 6 szoba, egy kamara folyosóval együtt, az alsó emeleten két szoba, egy konyha, kamara, és egy pince grádicsa. Kemény fából, fedele lágyfa sindölyből ezen egész épület becsültetett	6062	
a) kőműves által		
b) ács által	45	
c) asztalos által	174	
d) lakatos által	80	
e) üveges által	4	
f) gerencsér által		
[summa]	6365	
B) Ezen kastély udvarában napnyugat felé lévő kapu mellett van két osztályban két cselédház, melynek egyike, jelesen (a) főlshérlől való téglából van rakva, zsüpfedéllel, áll egy szoba, konyha, egy kis kamrából, két istállóból, becsültetett	235	
a) ács által	858	
b) kőműves által	35	
c) zsuppos fedele	4	
d) üveges által	1	30
e) gerencsér által	1133	30
summa		
A második cselédház alszélről talpakra van és zsupp fedélre épülve, van rajta két szoba, egy konyha, két kis kamra, s végében egy rozzant fészker.	120	
a) kőműves által	4	30
b) üveges munkája	1	30
c) gerencsér munkája	175	
d) ács által	301	
C) Ugyan[csak] a kastélyudvarban van ököristálló rész szerint téglából, rész szerint fából talpakra épülve, zsüpfedélre, becsültetett	519	20
a) kőműves által	471	3
b) ács által	200	
c) Paraszt munkája és zsuppolása		
[summa]	1190	20

⁷³ MNL VaML Sztgyi Horváth János lvt. 29. doboz. Jelzet nélkül.

⁷⁴ A táblázatban a 'Becsültetett' oszlop alatt elkülönítettek 'Különösen' és 'Általában' al-oszlopokat, de mivel ez utóbbi teljesen kitöltetlenül maradt, nem közöljük.

⁷⁵ fl (florenus, etc.) forint.

⁷⁶ xr (Kreutzer) fillér.

		Becsültetett különösen	
		fl	xr
D)	Még (is) a kastély udvarában vagyon egy birka akol, mely egészen paraszt munkával készítettett, és becsültetett		
a)	Faragók által	450	
E)	A kastély udvarára szolgáló szériús kertben vagyon egy új cséplő pajta téglából készült falakra, zsindeles karimájú zsúpfedéllel két nagy fiókjaival, az egyik fiókja 15 öles, 3 töltésre készült fazsindeles granarium, ehhez vagyon ragasztva egy 9 öles kőoszlopra rakott zsindeles karimájú zsúpfedéllel, másik fiókja pedig hasonló kő oszlopra készült zsindeles karimájú zsúpfedélű 24 öles szalmabéli gabonás pajta, ezen egész épületek becsültettek		
a)	kőműves által	5342	
b)	ács által	4078	9
c)	lakatos által	103	
d)	zsuppolása tesz	300	
	[summa]	9823	9
F)	A kastélynak fel szélről való részén vagyon kanász ház téglából rakva és zsúppal fedve, becsültetett		
a)	kőműves által	911	20
b)	ács által	315	
c)	asztalos által.	12	
d)	lakatos által		
e)	üveges által.	5	30
f)	gerencsér által	2	
	Zsúpolása tesz	20	
	Disznóakol, és ólak	35	
	[summa]	1300	50
G)	A falunak napnyugati felén áll a m[éltósá]gos uraságnak vendégfogadója, mely áll 3 szobából, egy pincéből, két kamrából és egy konyhából általában téglából épülve, zsuppolásra. Rozzant istállója fa lábakra szalma fedélre, paraszt munkára épülve, az egész vendégfogadó becsültetett		
a)	kőműves által	1546	
b)	ács által	400	
c)	asztalos által	5	
d)	lakatos által	26	
e)	üveges által	25	
f)	gerencsér által		
	zsúp, és egyéb paraszt munkája ⁷⁷	60	
	[summa]	2062	
H)	Az erdőispán háza téglából, zsindeles karimájú zsúp fedéllel újonnan készítettett, áll 2 szobából, 1 konyhából, egy kamrából, és 1 istállóból becsültetett		
a)	kőműves által	584	
b)	ács által	1895	14
c)	asztalos által.	18	
d)	lakatos által	44	
e)	üveges által	15	
f)	gerencsér által	4	
	zsuppolása	50	
	[summa]	2610	14
I)	Ugyan e mellett vagyon alszélről egy erdőőrző ház fa talpakra, zsuppolásra, paraszt munkával újonnan készítettett, van rajta két szoba, kéményes konyha, egy kamara, egy istálló, becsültetett általában faragók által	482	
K)	Még is vagyon egy ház melyben árendás zsidó lakik, talpakra sövény falakból, zsuppolással épülve, áll egy szoba, kamra, és istállóból, ennek munkája becsültetett		
a)	faragók által	80	
b)	üveges által	1	30
c)	lakatos által		
d)	asztalos által		
e)	gerencsér által		
	[summa]	81	30

⁷⁷ Utólag beszúrva!

L)	Az úgynevezett romladozott tegethi birkás ház, talpakra, és szeg lábakra épült, vagyon rajta egy szoba, egy konyha, egy kamra, és egy dűledezett birka akol, becsültetett mindenestül		
a)	faragók által	75	
M)	M[éltósá]gos ura[ság] minden kerítése sövényből lévén általában becsültetett	393	45
N)	Kukoricagórék ács által	60	45

Királyi haszonvételek és árendák

		Becsültetett különösen	
		fl	xr
A)	A vendégfogadás konyhapénz fejében 30 fl fizet esztendőnként, ennek 6 percentuális capitalissa ⁷⁸ tészén	500	
	9 esztendőbeli számadások szerint kimérettetett uraság bora, nevezetesen		
	Akó		
	1800	55	3/4
	1801	88	
	1802	56	2/4
	1803	63	2/4
	1804	82	
	1805	40	3/4
	1806	49	
	1807	82	2/4
	1808	122,75	
	és így kilenc esztendők alatt általában	640	akó.
	Diametraliter ⁷⁹ egy-egy esztendőre számláltatik tehát	71	¾ akó.
	Bor[nak] kiárulása, itt is minden akóra 1 fl nyereséget számlálván tesz esztendőnként		
	a kocsmáltatás haszonbéli vétel tesz esztendőnként	71	
	leszámláltatik azonban a kocsmárosnak engedett 4 hold szántóföldnek haszonvétele fl. 18		
	egy darab rétnak haszonvétele, melyen közönségesen 1 szekér széna terem	fl. 7.12xr	
	kilenc szekér hasogatott fája a	2f 30xr	
	tészen	22 fl 30 xr	
	mindenestül levonatik tehát	47f 47xr	
	és így tiszta nyereség fejében marad	23 18	
	ennek 6 percentualis capitalissa tesz		
B)	Azon háztól, melyben az árendás zsidó lakik, úgy az mézárszék haszonvételeitől, pálinka és sermérestől fizettetik esztendőnként	35	fl
	Le hajul azonban az árendátornak ⁸⁰ engedett szabad fajészás, ⁸¹ melytől, valamint a vendégfogadónál, úgy itt is ki tétetik	22 fl 30 xr.	
	marad...	12 f 30 xr	
	ennek 6 percentualis capitalissa tesz		
C)	M[éltósá]gos földes uraság t[ekinte]tes győri káptalantól a gabonából in natura ki adandó dézsmát árendában bírja, ennek haszonvétele tehát következendőképpen deducáltatik		
	Búza	Rozs	Árpa
	Ker. Kive	Ker. Kive	Ker. Kive
	1800-ban jött be	98 17	101 10
	1801-ben	107 13	114 11
	1802-ben	76 13	63 16
	1803-ban	132	129 2
	1804-ben	110 4	81 9
	1805-ben	112 1	107 16
	1806-ban	103 16	85 17
	1807-ben	102 15	98 14
	1808-ban	88 16	111 14
	Mindösszesen egyben vevén	932 15	894 9
		463 15	64 12

⁷⁸ A 6%-ot kamatozó tőke nagysága.

⁷⁹ Átlagosan.

⁸⁰ Árendátor = bérlő.

⁸¹ Fajészás, faizás: (tűzi)fagyűjtés.

	és így 9 esztendőben tesz 262 keresztet, következésképpen egy esztendőre diametraliter az őszi és tavaszi egy kereszt gabonát szalmával együtt, mivel a jobbágyság termése alábbvalónak tartatik, számlálván a f 3 x 45		
	tesz esztendőbeli jövedelmet 984 f 30 xr; ennek percentualis capitalissa téssen úgy nem különben a bor dézsma lett** 1800–1807 között nincsenek számadatok. 1808-ban 5 akó, 40 icce és így diametraliter 9 esztendő után jön egy esztendőre, akóját a f 5 számlálván tesz Borból bejött dézsmának proventusa tesz egy-egy esztendőben ennek pedig 6 percentualis capitalissa	16408	40
D)	4 szer hegyvámából jött be ⁸² és így 9 esztendőre diametraliter egy esztendőre akóját itt is 5 ft-a tévén ad a hegyvám esztendőbeli készpénz-jövedelme ennek 6 percentualis capitalissa téssen		
E)	Az urbarialis praestatiók és datiák ⁸³ Van ezen helységben, nagy Eölbön 33 egész urbarialis sessio ⁸⁴ és 8 házas zsellér, ezek tartoznak szolgálni a) 3576 gyalog napot a 10 xr b) tartoznak beadni egy borjút c) tartoznak ismét adni 33 icce vajat d) detto ⁸⁵ detto 66 kappant e) 66 csibét f) 396 tojást ezeknek urbarialis ára à x48 téssen 9ced váltság 33 sessiótól tesz.... 47 jobbággy rész szerint zsellérházaktól való házi census ⁸⁶ tesz hosszú fuvar fejében 33 sessiótól kitétetik 33 karácsonyi ölfának vétele a és így az urbarialis datiak és praestatiók esztendőnként ennek 6 percentualis capitalissa téssen	596 xr 1 30 26 24 132 47 5 30 xr 20 11 879 24 xr	13656 40
F)	Van a kastély mellett két darabban két belső kert két holdra való, ezt első classis-béli szántó földekhez tévén a becsü árúk ki tétetik Benne levő aprólékos gyümölcsfák becsültettek <u>Majorságbéli Nagy Eölbe szántóföldek</u> <u>Majorságbéli rétek</u> <u>Nagy Eölbe majorságbéli szőlők</u> Az allodiális ⁸⁷ szőlők, melyeken semmi épület nincsen az ide sub n[ume]ro rekesztett becsü szerint <u>Nagy Eölbe erdők</u> a) Több esztendőbeli számadások szerint közönségesen tartatik 16 vonó ökök ezeknek legeltetését 1 xra vévén ad <u>Legeltetés</u> Nagy eölbe, és esztergátsi határban lévő legeltetésnek haszna következő képpen vétetett fel a) Több esztendőbeli számadások szerint közönségesen tartatik 16 vonó ökök, ezeknek legeltetését 1 xra vévén ad. b) Több esztendőbeni, kivált egynehány esztendővel előbb folytatott számadások szerint legeltetett közönségesen 200 birka, ennek nyári legeltetését a x10 fel vévén tesz c) Az sörtvélyes sereg öreg, és aprajával több esztendőbeli számadások szerint tesz diametraliter 140 darabot, ezeket is általában a 10 xr számlálván tesz a legeltetésbéli haszon tesz melynek 6 procentualis capitalissa tesz	 <	

⁸² Az 1800–1808 közötti adatok hiányoznak.

⁸³ Urbéres szolgáltatások és járadékok.

⁸⁴ Urbéres telek (jobbággytelek).

⁸⁵ Detto = ugyanaz.

⁸⁶ Házadó.

⁸⁷ Majorsághoz tartozó.

Kiss Eölbe portio

	Becsültetett különösen	
	fl	xr
A) 1ször Vagyon itten az uraság[na]k egy major háza általában talpakra 's kő kéményre, zsuppos fedélre vagyon építve, melyben vagyon egy első szoba, kőkéményes konyha, egy kis kamra, és egy kis istálló, még is ezen háznak udvarában vagyon egy pajta szalma fedéllel, talpakra, és egy fiókkal becsültetett általában a) kőműves által 160 b) faragók által c) üveges által d) gerencsér által ezen háznak sövény kerítése általában 40 30		
B) 2szor Van ezen háznak végében egy gyümölcsös kert, melynek téressége domestica dimensuratio ⁸⁸ szerint tesz ... holdot, kaszálójával, gyümölcsfaival együtt becsültetett; ezt első classisbéli ⁸⁹ szántóföldekhez felvévén tesz 400		
C) 3szor Kiss Eölbe rékjei az uraságnak becsültettek sub Nro M[é]l[tósá]gos Szent Györgyi uraság Kiss Eölbe erdeje rész szerint requisitio ⁹⁰ előtt, rész szerint pedig acquisitio ⁹¹ után le vágattattak, itten erdőbeli tekintetben nem vétethetnek, mivel most csak közönséges legelőnek deserválnak. ⁹²		
D) 4szer A pascuum ⁹³ iránt is hasonló a tekintet, mert a Szent Györgyi uraság se szarvasmarha, sem birka sereggel a major épületben különösen nem tartatván, hanem a nagyeeölbe birkasereg az uraságnak tetszése szerint általeresztetvén, különös tekintetbe nem vétetik.		

Szentgyörgyi Horváth János és József nagyölbői osztálya, 1811. december 12.⁹⁴

Alul is megírt két osztozó testvér atyafiak Sz[ent] Györgyi Horváth Nep. János és József, adjuk tudtára mindeneknek akiknek illik, hogy minekutána megboldogult Christóf öcsénknek közüliünk magtalanul történő kiszólitásával annak reánk háramlott ingatlan javaira nézvést úgy egyeztünk volna meg egymással, hogy ennek tótvázsonyi rész portiója minden hozzá tartozandókkal, agyagliki és badacsonyi szőlők, s kőszegi házzal együtt kedves Antal bátyánknak, nagyölbői ezen T[ekintetes] N[emes] Vas vármegyében lévő helység pedig a hozzá tartozandó esztergácsi pusztával s kisölbői részjószággal egyetemben, nekiünk kettőnknek jusson, ezekben e következő atyafiságos osztályt tettünk magunk között, úgymint:

I. Az itt nagyölbői helységnek curialis⁹⁵ belső fundussait⁹⁶ a mint a felmérő által hitelesen kétfelé mérettettek fel vévén, s azokból mind ki terjedésekre, mind a rajtuk fekvő különösen az ehhez értő mesteremberek által meg becsült épületek érdemeire nézvést két egyenlő részeket formálván, sors vonás szerint ezekből jutott:

⁸⁸ Saját (nem hatósági) mérés.

⁸⁹ -osztályú.

⁹⁰ Követelés.

⁹¹ Megszerzés.

⁹² Minősülnek.

⁹³ Legelő.

⁹⁴ MNL VaML Sztgyi Horváth János lvt. 7. doboz. fasc. 13. nr. 60.

⁹⁵ Nemesi (telek).

⁹⁶ Fundus = telek.

Nekem Jánosnak	Belső fundus □ öly	Az épület becsü	Nekem Józsefnek	A belső fundus □ öly	Az épület becsü
Felszélrül az ó kastély, melynek fundusa udvarával együtt teszen	409	15824	Alszélrül az új kastély, mely udvarával együtt tesz	409	20330
Becsü ára pedig az épületnek			Ér pedig annak épületje		
Az előtte alul fekvő lóistálló az ingenieur ⁹⁷ munkában ki a jelet előtte lévő udvar részével, s ugyanezen folyásban levő birkaakollal együtt meg	338	5576	A kis épület az ó kastély felett, mely az ingenieur munka szerint udvarostul tesz	384	3710
becsü ára			ér pedig		
A szérús kert, melynek periferiája tesz	1498		A szérús kert, melynek nagysága tesz	1214	
A rajta lévő épületekkel, jelesen a kocsiszínig, ér		385	egész cséplő pajta, granárium, és gabonás pajta déli részről		16660
A Szénás pajta egészen a Granárium és Gabona pajtának északi része, mely becsültetett mind össze		12556	A stakétás kerítés, mely ér becsü szerint		2332
Végre ezen kastélynak stakétás ⁹⁸ kerítései melyek érnek	3018		A kanászház, mely udvarostul együtt vett nagysága tesz	450	
A vadas ház mely udvarával, s kertjeivel együtt tesz	641		A ház becsü szerént.		3088
			Továbbá János testvéremnek jutott vadász és erdőőrző ház pótlásául hasítottatott nekem a füves kertnek északi részéről a nagy utca felől	536	
Becsü ára pedig a vadász háznak tesz		3412	Ismét ugyaninnen, ugyan az előbbeni részell egy hosszban	2822	
			Még itt egy új cseléd ház, mely a mező felől esik	527	
			Vagyon pedig becsülve	1359	
Latus ⁹⁹	2886	40771	Latus	6342	47479
	A belső fundus □ öly	Az épület becsü		A belső fundus □ öly	Az épület becsü
Translatum	2886	40771	Translatum	6342	47479
A kastélyok előtt fekvő káposztás kertnek a nagy utca felől való fele, mely tesz	323		A káposztás kert északi része	323	
Az erdő őrző ház öles	107	1728	Nem különben egy más kisebb cselédház	263	
Becsü ára pedig			Amelynek becsü ára tesz		1139
			Végre az új kertész kertben napkeleti része az ugyan ezen tájrrul eső Luczernás föld és kertaljai táblával egyetemben, a mely hasonlóképpen azért, hogy a jövőendő minden esetre elegendő ház helyek legyenek közös akarattal belső fundussá tétetett tesz pedig mind öszve.	10504	
A füves kertnek déli része	2822		Még is az új cselédházak szomszédságában az alsó kertaljai táblának fele nyugatról hasonló belső fundussá tétetvén. tesz		
Az új cselédháznak egyike mely a falu felől van	527			334	

⁹⁷Ingenieur (francia) = mérnök; itt: földmérő.

⁹⁸ Stakétás = léckerítéssel ellátott.

⁹⁹ Latus = átvitel (folytatás).

megy pedig becsüi ára		1359			
Esztét egy kisebb udvarú új					
cselédház, a mely tesz	263				
és ér		1139			
Ezen kívül végtére az új kertész					
kertben napnyugati része					
a lucernás föld, és kert eleji					
táblának hasonló nyugati					
részevel együtt egész az					
országútig, a mely ezen					
alkalmatossággal, hogy a					
jövendőbeli magát előadható					
szükségre elegendő házhely					
legyen, közös értelemmel szoros					
értelmű belső fundussá tétetett,					
tesz pedig mindössze	10504				
A kertaljai táblának kelet része					
hasonló belső fundusnak ki					
jelöltetvén jutott	334				
Sum[m]a	17766	44997		Sum[m]a	17766 48618

A mely általunk ekképpen fel osztott épületeknek becsü summáknak összehasonlításából kitetszén az, hogy nekem Józsefnek három ezer hat száz huszonegy forintok erejéig hasznosabb épületeim jutottak, ennek helyreüitése végett János bátyámnak köteles leszek ezen érdeklett summát készpénzül egy esztendőnek elforgása alatt interes nélkül mindazonáltal lefizetni.

Aminő fundusainkat, és épületeinket hogy mind ketten nagyobb haszonnal, és könnyebb-ségünkkel használhassuk, azoknak helyesebb elrendelések végett a következő intézeteket tettük, úgymint

1. Hogy az Öreg Kastélyban eddig az utca szűk volta miatt kivált terhes szekerekkel volt alkalmatlan bejárás meg könnyebbíttessék, az előtte lévő káposztás kertből a földmérő által egy három ölnyi szélességű köz az utcához szakasztassék, ezután pedig a kert ismét közös költség-gel bekeríttessék.

2. Hogy ezen utcának úgy az itt lévő házaknak annál nagyobb szimmetriájuk legyen a kanász háztól fogva egész a stáketas kertig egyenes zsinór mértékben egy kerítés hasonlóképpen közös költséggel vonattassék, s ezáltal a kanázház, és kis épületekhez 40 ölnyre való föld az utcából hasíttassék, úgy.

3. Az öreg kastély fölött lévő kis épületeknek ennek udvarára nyíló ablakai becsináltassanak, és ezek más alkalmasabb részen töreztessenek ki.

4. A kettőnknek jutott udvarok, úgy mint a földmérőnek abroszán el jelelve vagyon, közös költséggel csináltatandó kerttel el zárattassék egymástól, hanem azon különös lekötéssel, hogy József öcsémnek már ezután udvarán semminemű oly épületek, amely nékem Jánosnak esett kastélynak kilátását akármi módon elvehetné, építeni szabad ne legyen.

5. Nekem Jánosnak könnyebb bejárás végett a szérűs kert végében ki szabott hordó út József öcsém udvarától közös költséggel hasonlóképpen elválasztassék, a kapu megcsináltassék, az előtte lévő üreg pedig összevetett erővel eltöltessék.

6. Minthogy a granáriumot a felsebb írt mód szerint magunk között kétfelé osztottuk, amint a két résznek egymástól leendő elválasztására meg kívánt deszkákat úgy szükséges új ajtók és grádicsok ismét közös erszényből eszközöltessenek, hanem a nékem Józsefnek jutott pajta kapuja nem kívül, hanem belül nyitódjék, és közös költségen lécekkal, melyek a szelet a szórásban meg nem fogják, János bátyámétól elcsukattassék, mely eleibe nékem Jánosnak semminemű akár épületet, akár szalma avagy széna kazalokat tétetni szabad nem legyen.

7. Hogy az istállódvaron levő ganajgödör hasonló köz[ös] munkával és fáradsággal meghordattassék, s eltöltessék, amelyek után

II. Minthogy nagyölbei helységünkben mindenestül huszonhét egész és tizenkét fél helyes jobbágyaink és hét házasszelléreink volnának, ezeket ismét sors vonás szerint akképpen osztottuk el, hogy nagyobb díszesség kedvéért a falunak egyikünknek egyik, a másikunknak pedig a másik fele essen, melyhez képest jutottak

Nékem Jánosnak	Nékem Józsefnek
A felső széken lakó egész helyes jobbágyok s nevezetesen	Az alsó széken lakó jobbágyok s nevezetesen egész helyesek
1. Kondor István	1. Iff. Eredics István
2. Puklér János	2. Bognár József
3. Ör[eg] Eredics István	3. Simon Mihály
4. Fazokas János	4. Orbán József
5. Guári István	5. alsó Eredics György
6. Simon István	6. Pukler Ferencz
7. Eredics Ferencz	7. Gazda József
8. Asbóth József	8. Simon János
9. Bikali Mihály	9. Gecse István
10. Iff. Pukler János	10. Péter János
11. Varga János	11. Asboth Pál
12. Németh Mihály	12. Kiss István
13. Pukler Mihály	13. Simon József
Fél helyesekből	14. Varga István
1. Eredics Mihály	Fél helyesekből
2. Iff. Simon Ferencz	1. Haller József
3. Ör. Simon Ferencz	2. Jancsó István
4. Simon Pál Ferencz	3. Horváth József
5. Rozmán István	4. Kovács István
6. Bognár István	5. Szabó József
Házasszellérekből	Házasszellérekből
nékem Jánosnak	nékem Józsefnek
1. Nárai Péter	1. Simon Pál
2. Maisa Ferencz	2. Varga Ferenczné
3. Horváth István	3. Iff. Horváth István
4. Bóna Jakab	

Ehhez képest mivel nekem Jánosnak egy házasszellérral több jutott, mint osztó testvérem Józsefnek, tehát azon új cselédház, mely Paty felől a szélső, neki pótlásul szolgáljon. Amely jobbágyok, minthogy úgyis igen sok közös munkák vannak hátra a jövő új esztendő napig mindennemű adózásaira nézvést közösen maradnak új esztendő elérkeztével pedig a computus¹⁰⁰ vélek közös értelemmel megtétetvén, a fölösleg szolgált robotjaik a közösből ki fizettetvén, azután mind egyikiünk a kilenced váltságát, dézsmát, füstpénzt, robotokat, egyszóval mindennemű urbáriális datiókat csak a magunk tulajdon megnevezett jobbágyaink, s szellérjeinktől fogjuk venni.

Mivel pedig mind eddig az egész eölbei jobbágyság esztendőnként egy borjút adott, úgy egyeztünk meg, hogy azt a borjún kívül váltság fejében járó adózással együtt egyik éven egyikiünknek a másik éven pedig másikunknak adják, a melynek következtében legelőször azt nekem Jánosnak, mint öregebb testvérnek adják.

¹⁰⁰ Computus = elszámolás.

Továbbá, minthogy ugyan ezen jobbágyoknak hetenként száraz ágakkal való fajészások volna, meghatároztuk, hogy mivel még most az erdőket úgysem oszthattuk meg, a fajészások az addig való szokás szerint közösen maradjon, úgy mindazonáltal, hogy a fajészásra tartozó fa vágást és hordást közölünk ki-ki még már az idén is tulajdon jobbágyaitól meg kívánhassa. Mivel ezen kívül a helybéli plébános úrnak jobbágyai eddig a magunk jobbágyaival fájiztak, addig is, míg eziránt valami urbáriális regulatio¹⁰¹ általunk nem tétetődik, az erdő megosztásáig ugyan régi mód szerint a közösből, ez után pedig Burgai András a nekem Jánosnak jutó részből, Vörös János pedig a nekem Józsefnek jutóból fajésszon.

III. A vendégfogadót, mézárszéket és zsidó házat, minthogy elosztani károsnak találtuk, azon feltétellel hagytuk fenn közösen, hogy valamint annak jövedelmét egy arányosan húzandjuk, úgy annak kibérlésében is egyetértéssel lenni tartozzunk, hasonló tekintetből a cigányházat is osztatlanul hagytuk, amelytől hasonlóképpen a benn lakó szellérek a robotokat mindig kétfelé szolgálni kötelesek lesznek. Az magától értetődően, hogy az ezen épületeknek fenntartására kívántató költségeket mindketten szenvedni fogjuk.

IV. A mi ezen határban található nagyobb figyelmet érdemlő erdeinket illeti, minthogy a nagy erdőnek és harasztoknak tökéletes egy arányú elosztására szolgáló kulcsban mindeddig meg nem egyezhettünk, annak osztályát a jövő tavaszig úgy, hogy ekkor ezt amennyire csak tőlünk telhetik, el végezzük, függőben hagyván, ugyanezen időpontig mindennemű hasznaik közösen maradnak. Mivel ellenben a sáfránykertnek, és vágásoknak földmérő munka által felső és alsó részre történt elosztásának egyenlőségéről meggyőződünk, tehát ezeket sors vonás után meg osztottuk, a mely szerint nekem Jánosnak ezek azoknak Nagy Eölbe felől való alsó részei, nekem ellenben Józsefnek a kiss eölbei határra dülő felső részei amely gyönyörű növényű erdőnk mivel eddig is mind jobbágyainktól, mind egyéb lakosoktól nem csak fajészására, de legeltetésére nézvést is szokottan el volt tiltva, sőt a földesuraknak ennek előtte is maguk tulajdon marháiktól megkímélték, mi is hogy további gyarapodásában meg ne gátoltasson, a közönséges legelők közül ezennel ki vesszük, s az ezzel való szabad bánást mindegyikiünknek tetszésére hagyjuk, azt mindazonáltal fenntartván, hogy aminemű levágott törzsökök, s tuskók akár ennek ezennel megosztott sáfrány, akár a többi erdőkben még találtatnának, azok közösek legyenek.

V. Majorsági vagyis allodiális szőlőnk vagyon ingenieur munka szerint összevességesen 11 25/32 rész Hold: ezt is egy arányúan sorsvonás által elosztván jutott énnékem Jánosnak a Nagy-Szőllőnek Alsószelste felől való felső része, és a kisebbik, úgynevezett kis szőlő felül Eredics György, alul Simon Ferenc jobbágyoknak szomszédságában melyek együtt véve ingenieur munka szerint tesznek 5 27/32 holdat. Én pedig József, kaptam a nagy szőlő alsó részét, és a nagyobb kis szőlőt, mely felszéről Bognár József, alszéről pedig Fazokas Jánossal szomszédoltatik: aminő két tag teszen a sokszor irt ingenieur munka szerint összesen 5 30/32 holdat.

Mivel továbbá minket mind az egész n[agy]eölbei szőlőhegynek földesurait az innen járó dézsma és hegyvám egyarányúan illetve, ennek szedése módja iránt abban állapodtunk meg, hogy ezeket esztendőnként tisztjeink kölcsönös megegyezéssel szedjék be és azután az egészet osszák két egyenlő részekre. Amely hogy annál nagyobb renddel és hitelességgel történjen, ezennel meghatározzuk, hogy az eddig is lenni szokott két hegymestereknek egyike egyikiünk, a másika pedig másikunk jobbágyai közül választasson. Továbbá éppen azért, mivel köztünk a dézsma és hegyvám közös, szabad nem lesz egyikiünknek a másikunk híre, s megegyezése nélkül akár szőlőt elbecsülni, akár más akár minemű móddal is hegyvámos és dézsmás szőlőt privatisálni. Egyébiránt is,

¹⁰¹ Urbariális regulatio = úrbéri szabályozás.

ha a hegy közönséges javára intézeteket tenni avagy a szőlőbirtokosok között történt pöröket megítélni kellene, azt is mindenkor közös értelemmel tartandó ülésben fogjuk végezni.

VI. Ez után a n[agy]ölbei, és esztergácsi harasztban lévő szántóföldjeink osztásához nyúlván, ezekből minthogy mindössze 495 14/32 holdat tennének, jutna egyikünk-egyikünk részére 247 23/32 hold, melyek iránt, hogy az egyenlőséget annyival is inkább el arányozhassuk: általában úgy egyeztünk meg, hogy minden nagyobb táblák két egyenlő részre hasíttassanak, az apróbb földek pedig, mind mineműségükre, mind fekvésükre nézvést el arányoztassanak: a mely móddal kidolgozott két egyenlő rátából sors szerint jutott nékem

Jánosnak	Holdok gy 1100 □ öly	Józsefnek	Holdok gy 1100 □ öly
1. Kertaljai dűlőnek felső része	7 26/32	1. Kertaljai dűlőnek alsó része	7 26/32
2. Gyalogúti tábla napnyugati része	14 10/32	2. Gyalogúti tábla napkeleti része	14 10/32
3. Kertészkeri tábla felső része	8 28/32	3. Kertészkeri tábla alsó része	8 28/32
4. Hosziák nevezetű tábla napnyugati része	20	4. Hosziák nevezetű tábla napnyugati része	20
Latus	51	Latus	51
Jánosnak	Holdok gy 1100 □ öly	Józsefnek	Holdok gy 1100 □ öly
5. A belső nagy völgy alsó része	3 14/32	5. A belső nagy völgy felső része	3 14/32
6. Külső nagy völgy felső része	2 22/32	6. Külső nagy völgy alsó része	2 22/32
7. alsó Károlyi tábla alsó része	5 4/32	7. alsó Károlyi tábla felső része	5 4/32
8. felső Károlyi tábla napnyugati része	14 23/32	8. felső Károlyi tábla napkeleti része	14 23/32
9. Pap Taván aluli tábla napkeleti része	17 8/32	9. Pap Taván aluli tábla napnyugati része	17 8/32
10. Tegethi tónál tábla felső része	8 20/32	10. Tegethi tónál tábla alsó része	8 20/32
11. Pap tónál napnyugati tábla felső része	10 9/32	11. Pap tónál napnyugati tábla alsó része	10 9/32
12. Gerencsér tónál tábla felső része	4 24/32	12. Gerencsér tónál tábla alsó része	4 24/32
13. Árosi tábla felső része	16	13. Árosi tábla alsó része	16
14. Száraz tói táblának napnyugati része	3 13/32	14. Száraz tói tábla napkeleti része	3 13/32
15. Kövecsesi táblának felső része	5 10/32	15. Kövecsesi táblának alsó része	5 10/32
16. Nagy csókási tábla alsó része	27 14/32	16. Nagy csókási tábla felső része	27 14/32
17. Közép csókási tábla felső része	31 29/32	17. Közép csókási tábla alsó része	31 29/32
18. Kis csókási tábla alsó része	24 28/32	18. Kis csókási tábla felső része	24 24/32
19. Sárvári út melléki föld	2 31/32	19. Kis megyei föld	3 12/32
20. Békesi föld	1 15/32	20. Rókaliki föld	6 2/32
21. Esztergácsi föld napnyugati része	7 2/32	21. Esztergácsi föld napkeleti része	7 2/32
22. Esztergácsi köles föld alsó része	4 17/32	22. Esztergácsi köles föld felső része	4 17/32
23. Dobogó föld	4 28/32		
Latus	247 23/32	Latus	247 23/32

Amely ekképpen elosztott földeket amint a földmérő valóságosan egymástól el fogja választani, úgy ezennel birtokunkba is vesszük: de minthogy ezen táblákban az őszi vetések nem egy arányúak volnának, ezek közösen maradnak, s ugyanazért jövő esztendőben köz[ös] költséggel learattatni, s kepekben kereszt számra osztotni fogunk, a tavaszi földeket, s ugarokat ellenben ki-ki tavaszival úgy, amint neki tetszeni fog, bevetheti s ínye szerint használhatja.

VII. Hasonlóképpen mivel a nagyölbei, s esztergácsi réteknek mennyisége mindenestül 137 24/32 holdat tesz, és így egy-egy részre 68 28/32 hold járna, ezek iránt úgy egyeztünk meg, hogy minden darab mineműségéhez képest két egyenlő részre osztassék, mely egyezésünk szerint jutott nékem.

Jánosnak	Holdok gy 1100 □ öly	Józsefnek	Holdok gy 1100 □ öly
1. alsó lhardi rét felső része az esztergácsi pusztában	1 28/32	1. alsó lhardi rét alsó része az esztergácsi pusztában.	1 28/32
2. felső lhardi rét felső része	1 27/32	2. felső lhardi rét alsó része	1 27/32
3. alsó Gizsir rét felső része	3 21/32	3. alsó Gizsir rét alsó része	3 21/32
4. felső Gizsir rét napnyugati része	4 26/32	4. felső Gizsir rét napkeleti része.	4 26/32
5. [detto] felső része	3 13/32	5. [detto] alsó rész	3 13/32
6. Kenderáztatói rét alsó része	2 30/32	6. Kenderáztatói rét felső része	2 18/32
	12/32	Mégis ugyan e mellett északról egy kis darab	12/32
7. Kertész rét alsó része	22/32	7. Kertész rét felső része	12/32
8. Báró Berkj rét alsó része	4 27/32	8. Báró Berki rét felső része	22/32
9. [detto] felső része	24 12/32	9. [detto] alsó része.	4 27/32
10. Derék rét alsó része	18 22/32	10. Derék rét felső része	24 12/32
11. Hegyaljai rét napnyugati része		11. Hegyaljai rét napkeleti része	18 22/32
Latus	68 28/32	Latus	68 28/32

Amelyeket ezennel egymásnak birtokába eresztjük ugyan, hanem a Kőrös mentében a n[agy]ölbei s esztergácsi határban aminemű égerfák ezeknek kebeleiben¹⁰² találatnak, közhaszonra oly formán tartjuk fenn, hogy a midőn egyikünknek vagy másikunknak rájuk szükségünk lenne, kölcsönös megegyezéssel a vágást meghatározatván, mindegyik részre egyarányúan vágattassék: ha mindazonáltal valamelyikünknek idő közben növendék fára szüksége lenne, a másik félnek hírével amennyi kell, ásathassunk: továbbá

VIII. A legelőt ugyan közösen hagyjuk de azon feltétellel, hogy ha a jövőben felosztandó erdeinket a makk és gubacs meg fogja, mind egyikünk a maga részét szabadon eltilthassa s ekkor a másik a legelő nélkül ellenni tartozzon: mivel pedig a jövőendő időkben magát előadható szükségünkre nézvést ezen osztály alkalmatosságával belső fundusainkat elegendőképpen meg bővítettük volna, meg határoztuk, hogy a közös fundusokból valamit akárminek is elfoglalni a vagy a réteket szántófölddé változtatni, vagy kertjeinket kijebbi vinni, és ezáltal a közöset kevesbíteni hatalmába egyikünknek se legyen, hacsak az ilyenek iránt különösen magunk között meg nem egyezünk. Többnyire a közös legelőnek használására nézvést azon kölcsönös bizodalommal lévén egymáshoz, hogy mindegyikünk marhái számára a legelő és birtoka mennyiségéhez fogja mérsékelni. Amelyekhez képest a mi a tilos tételeket illeti, ezeket, valamint a magunk jármosai számára közös értelemmel teendjük, úgy nem különben a jobbágyok ökor tilosainak szükséges legelőnek kölcsönös egyetértéssel leendő meghatározásokat magunknak fenntartjuk.

IX. A téglakemencéket a hozzá tartozandó két színnel együtt, minthogy a használásában igen könnyen meg egyezhettünk, közösen hagyjuk.

X. Nem lévén a nagyölbei harasztban helyheztesztett Tegethi majoron kívül egyéb birkás akol, mivel erre mind egyikünknek szüksége vagy, erre való nézvést, minthogy az említett majornak épülete düledékenysége miatt tovább úgysem állhatna fent, előre egymással úgy

¹⁰² Kebeleiben, azaz területén.

egyeztünk meg, hogy egyikünknek ezen régi épület helyén, másikunknak pedig ehhez közel délről amint a helye már ki vagyon mutatva, három-három hold a közösből birkás akolnak hasítassék ki: amelyekre sorsot húzván a nevezett régi birkás major fundusa nekem Jánosnak, az újjannénd kijegyzett hely pedig nekem Józsefnek esett: ahová jövőendőben ilyünk szerint építeni fogunk, azonban mivel a sokszor említett mostani birkás ház többé már úgysem állhatna meg, tehát közös munkával elbontatván, aminemű, akár épületre akár tűzre való fái lesznek, azok kettőnk között egy arányúan el osztassanak. Sőt, minthogy esztendőre mindenikünknek építeni kell, meghatározzuk, hogy az ezen épülethez még Christóföcsénk által szerzett minden materiálék,¹⁰³ úgy mint épületfák, mész, téglá, köztünk egy arányúan el osztassanak.

XI. Nagyeölbe ius patronatus,¹⁰⁴ mely hasonlóképpen minket illet, úgy intéztük el, hogy mindjárt első elől adandó alkalmatossággal én János mint öregebb testvér nevezhessem a plébános, utánam pedig József öcsém második alkalmatossággal, és ezen egyességünk jövőendő maradvékainkra is áganként változtatva értetődjék, egyébiránt pedig a templomnak, plébániaháznak fenntartása, úgy nemkülönben újra leendő építése más ide értendő költségekkel együtt kettőnk s minden maradvékink között közösen fog maradni, ezen kívül minthogy a nagyeölbe plébánosnak boldog emlékezetű édes atyánk által tett ajánlása szeriont esztendőnként maga szükségére kívántató fajásására 24 öl fa kirendelve volna, ezeket mi is neki oly formán fent hagytuk, hogy felét egyikünk, a másik felét pedig másikunk neki rend szerint kiadni tartozzon. Minthogy azonban a plébános úr mostanában beteges állapota miatt káplánt tartván, ennek számára három öl fáért előttünk könyörgött, ezen esetben minden jövőendőre formálható következés nélkül mindazonáltal addig míg káplánja lesz, esztendőnként neki három öl fát ajándékozunk. Mégis mivel boldog emlékezetű édes atyánk intézete 3ik pontja szerint a n[agy]eölbe templomnak ugyan 1000 az ott levő mesternek pedig jobb subsistentiájára¹⁰⁵ 500 fl-ok oly formán hagyva volnának, hogy ezeknek 5 percentualis interessét a N[agy]Eölbe uraság esztendőnként fizetni tartozzon ezen capitalisok a közös kasszából kiszakasztatni, s az interesck esztendőnként általunk fizettetni fognak.

Ezen kívül
Mivelhogy az alsószelestei templomnak a Szénégető dűlőben a n[agy]eölbe határban földdei volnának, én pedig, János, ugyanannak szükségait mint patronus pótolnám, tehát régi szokás szerint ezeket magamnak fennhagyom, és egyedül használni fogom. Ellenben a n[agy]ölbe templomnak földjeit, s erdejét n[agy]ölbe plébános kormányozása alatt hagyuk tovább is, azon feltétellel mindazonáltal, hogy ha ezek árendába adatnának, mi ketten, ezeket minden idegenek előtt egyenlőképpen vehessük fel. Mégis

XII. Ugyanezen kívül míg kiseölbe helység határában felül és alul Köcski özvegy Szelestei-né asszony szomszédságát egy curiális épületes fundusunk mely 966 ölet foglal magában, melyet a hozzá tartozandó szántó földekkel, rétekkal, s erdő portiókkal együtt földmérő által hitelesen 2 fele méretvén ekképpen osztottunk el, tudniillik. n.

Minthogy a meg irt belső fundusnak egyik részén egy közönséges lakóházacska, a másik részén pedig egy pajta helyezettetik, melyeket egyarányú értékűeknek lenni találtunk a megírt kúriát kétfelé hasíttatván annak felső része az épülettel, és végében lévő fele szilvás kerttel nekem Jánosnak, az alsó része pedig a pajtával, és a szilvaskert másik részével együtt nekem Józsefnek jutott. Amelyekkel összekapcsolt mindennemű curiális beneficiumokat, úgy mint a kocsmatartást, a mézsárszéket ki-ki a maga fundusán, a legelőt pedig közösen, s egy-

¹⁰³ Ingenieur (francia) = mérnök; itt: földmérő.

¹⁰⁴ Ius patronatus = kegyúri jog.

¹⁰⁵ Subsistentia = megélhetés.

arányú jussal fogjuk használni. Azt is ide tévén, hogy ha ezen két felé hasított kúriánkat el-kertelni akarnánk, ezen közös kert közös munkával az énnékem Józsefnek jutott fundusra kívántatott kapuval együtt készíttessék. Továbbá az ehhez tartozandó szántóföldeket, réteket, s erdőt kétfelé méretvén, abból sors vonás szerint esett nekem

Jánosnak	Holdok gy 1100 □ öly	Józsefnek	Holdok gy 1100 □ öly
Szántóföldekben		Szántóföldekben	
1. Új irtás felső része	4 6/32	1. Új irtás alsó része	4 6/32
2. Gyertyános irtás felső része	2 3/32	2. Gyertyános irtás alsó része	2 3/32
3. Hosszú cseres alja	26/32	3. Temető mellett	1 1/32
4. Határ mellett	1 10/32	4. Az ülés mellett	26/32
5. Berekre dűlők felső része	1 13/32	5. Berekre dűlők alsó része	1 13/32
6. Hosszúakban felső része	1 30/32	6. Hosszúakban alsó része	1 30/32
7. [detto] felső része	1 22/32	7. [detto] alsó része	1 22/32
8. Hosszúakban	1	8. Farkas Erdő alja	21/32
9. Laponbai dűlő	1 10/32	9. Laponbai dűlő	1 19/32
10. Hosszu Cseres alja	1 9/32	10. Curialis fundus előtt	1 7/32
11. Fües ut mellett	25/32	11. Fües út mellett	23/32
		12. Farkas erdő alja	25/32
Latus	17 26/32	Latus	17 26/32
Rétekben		Rétekben	
1. Kertvégi Rétnek felső része	26/32	1. Kertvégi Rétnek alsó része	26/32
2. Nagy rét felső része	6 5/32	2. Nagy rét alsó része	6 5/32
Latus	6 31/32	Latus	6 31/32
Jánosnak	Holdok gy 1100 □ öly	Józsefnek	Holdok gy 1100 □ öly
Erdőben		Erdőben	
1. Kiss Eölbe erdő alsó része	4 25/32	1. Kiss Eölbe erdő felső része	4 25/32
Latus	4 25/32	Latus	4 25/32

XIII. Az esztergácsi pusztának amennyire magányos birtokában vagyunk szántóföldjeit, és réjteit megosztván, amennyire a többi része iránt indított határozó pert közös költséggel és fáradsággal fogjuk előmozdítani, amelynek szerencsés vége szakadtával valamint az ez által nyerendő tagokban, úgy a nagyeölbe inscriptionalisták¹⁰⁶ birtoka visszanyerése esetében ebben is az egy arányú osztályt fenntartjuk.

XIV. Kötelezzük magunkat, hogy minden a nagy- és kiseölbe jószágaink igazságát meg erősítésére szolgáló költségeket egy arányúan szenvedjük.

XV. A törvényes oltalmat minden ezen osztályban foglalt javak iránt, az osztály természete és törvény értelme szerint magunkra vállaljuk, s azt egymásnak kölcsönösen lekötjük.

Mely ekképpen közöttünk történt atyafiságos osztályról adtuk ezen kezünk aláírását, s szokott élő pecsétünkkel meg erősített két egyenlő példányban költ osztályos levelünket Nagyeölbön, december havának 12-ikén 1811.

Szent Györgyi Horváth János m.p.
Szent Györgyi Horváth József m.p.

¹⁰⁶ Inscriptionalista = zálogbirtokos.

P. DR. SILL ABA FERENC OFM

(1925–2018)

■ Pácz Miklós

A Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 1995. évi első számában, A történelem tükröződése egy gazdag életútban címmel közölte Szilágyi István (1938–2005) írását: Beszélgetés Sill Aba Ferenc plébánossal. Ez a 25 évvel ezelőtt megjelent riport az akkor 70 éves ferences atya életútját és munkásságát ismertette, adalékul Vas megye helytörténeti kutatóinak arcképcsarnokához. Sill atya 93 évesen, 2018. április 5-én viszatért Teremtőjéhez, hamvait a ferences templom kriptájában helyezték örök nyugalomra. Hisszük és reméljük, amit Benjamin Franklin (1706–1790) íratott sírkövére: „Itt csak a könyvek borítótáblája van. A könyv, amely kiszakadt belőle, egykor új kiadásban megjelenik”. A Rendtartomány nekrológiájában a következőket fogalmazták meg: „Hivatásában és emberségében mindig szilárdan álló, a szellemi és kulturális értékekért elkötelezett, azokat számon tartó és védelmező, hitében rendíthetetlen, derűs ferences testvért ismerhettünk meg benne.”

Jelen írásban – a Szerkesztőség felkérésére – a negyedszázaddal előbbi bemutatást szeretném teljessé tenni életútjának befejeződése okán, a személyes barátság emlékeivel.

A trianoni békediktátum következtében elcsatolt Csallóközben, Csütörtökhely (ma: Spišský Štvrtok, Szlovákia) nevű mezővárosban született 1925. augusztus 12-én, harmadik fiúként egy ötgyermekes családban.

1919-ban szülőföldje Csehszlovákiához került. Elmondása szerint apai ágon Tirolból érkeztek ősei, ahol a Brenner-hágón folyik át a Sill folyócska, amelynek nevét a családnév is megőrizte. Anyai ágon a csallóközi Tárnok (ma: Trnávka, Szlovákia) községbe nyúlnak gyökerei. Iskoláit szülőhelyén kezdte és mindig jóérzéssel emlegette a „porosz nevelési módszert”. 1937 szeptemberében a pozsonyi állami magyar gimnáziumban folytatta tanulmányait. 1938 novemberében, második osztályba járt, amikor a bécsi döntés értelmében szülőföldje visszakerült az anyaországhoz. Az egykori Pozsonyi Magyar Gimnáziumba járó diákok részére a magyar Kulturális Minisztérium két gimnáziumot szervezett: Szencen (ma: Senec, Szlovákia) és Dunaszerdahelyen (ma: Dunajská Streda, Szlovákia). Így került Sill Ferenc is a dunaszerdahelyi gimnáziumba és a 2. osztályt már ott fejezte be, ill. a négy alsó gimnáziumi osztályt itt végezte 1939-től 1941-ig.

További életútjára nagy hatással voltak a ferencesek: egyrészt anyai nagybátyja, Tóth Ferenc Nagyszombatban (ma: Trnava, Szlovákia) volt ferences teológus, aki a felvidéki visszacsatolás okán, átvételét kérte a magyarországi Marianus Provinciába. Másrészt anyai nagyszülei Tárnokon szoros kapcsolatot tartottak az ott működő ferences atyákkal, így az ott tartózkodásai idején közelebből megismerhette őket és a ferences rendet.

Befejezve a 4. gimnáziumi tanévet, kérelmet adott be a Marianus Ferences Tartomány Provinciálisához, a rendbe való felvételére; 1941. augusztus 23-án kezdődött ferences élete a Bucsuszentlászlói Noviciátusban. Egy hetes lelki felkészülés után, megtörtént a beöltözés és megkezdődött az egy éves noviciátusi képzés. Kiemelten tanulták a latin nyelvtant és a regulát – azt is latinul. A noviciátusi évet követően Esztergomban folytatta gimnáziumi tanulmányait, ahol – mint egyszerű fogadalmas rendtag – a rendházban élt, a szerzetesi napirendet tartva. 1944 őszén a II. világháború eszkalálódása folyamán a fiatal rendtagokat hazaküldték Esztergomból. 1945. május vége felé a körülmények lehetővé tették a visszatérést és az iskolaév befejezését, majd 1946. június 13-án érettségizett. Ezután kezdhette meg teológiai tanulmányait a Szombathelyi Ferences Teológiai Főiskolán, 1949. június 18-án ünnepélyes szerzetesi fogadalmat tett.

Már a háború befejezése idején megkezdődött a „harcos ateizmus”, a „kommunista demokrácia” kiépítése, a „reakció elleni harc”, benne az egyházak elleni támadás. 1950 júniusában megkezdte az Államvédelmi Hatóság (ÁVO) a szerzetesrendek felszámolását, ezért a ferences előjáróság úgy döntött, hogy a teológusokat hazaküldi, amíg a hely-

Sill Aba Ferenc (1925–2018)

zet tisztázódik. A szerzetesrendeket feloszlató önkény 1950. július 12-ről 13-ára virradó éjszaka érte el városunkat. Ebben a kilátástalan időszakban, megfélemlítés közepette készült pappá szentelésére. Tartományfőnöke kérésére Kovács Sándor (1893–1972) megyéspüspök 1950. június 18-án az egyházi rend szentségében részesítette. Első szentmiséjét nagyon szerény körülmények között, Szombathelytől távol, nagybátyja plébániáján, Zalaudvarnokon mutathatta be. Ezen az ünnepen a Csehszlovákiához csatolt Csallóközből sem szülei, sem testvérei nem lehettek jelen. A szombathelyi megyéspüspök – a rend vezetőségének kérésére – az egyházmegye teológusai közé vette fel, Kovács Bánk (1927–) rendtársával együtt, és Budapestre, a Központi Szemináriumba küldte őket (Bánk atya jelenleg a

ferencesek doyenje, – kérésre – történelmi értékű visszaemlékezést írt a bucsuszentlászlói találkozástól kezdődő közös emlékeikről, Sill atya gyémántmiséje okán). 1950 szeptemberétől – felszentelt papként – a Hittudományi Akadémián folytatta posztgraduális tanulmányait és vasárnaponként különböző templomokban lelkipásztori kisegítést vállalhatott. Az 1950. év nemcsak a Katolikus Püspöki Kar és az Állam első kényszer-megállapodásának eseményeit őrzi, a már létrehozott Egyházügyi Hivatal az ún. Békepapi Szervezetet is ebben az évben alapította. Ezekről az eseményekről közvetlenebb „élményeket” szerzett a Központi Szemináriumban töltött időszak alatt (nyáron sem utazhatott haza Csehszlovákiába). Ugyancsak itt találkozhatott többször Mindszenty hercegprímás édesanyjával is, akit időnként Vecsey József (1883–1957) teológiai tanár kísért Szombathelyről a börtönben lévő fia látogatására.

1951. június 29-én a baccalaureatust, 1952. június 24-én a licenciátust abszolválta, majd elkészítette doktori dolgozatát is a Bánk József (1911–2002), későbbi váci megyéspüspök egyházjogi professzora ajánlotta témában: Amentia megítélése az egyház bírói gyakorlatában.

Első kápláni állomáshelye Körmen-den volt. A békepapi mozgalom próbálkozásai Sill atya lelkipásztori munkáját és nyugalma is megzavarták, sőt a „békeharc ügyében” a püspöki helynökkel is konfrontálódott. Ez időben jelent meg róla a megyei lapban A körmendi lélekkufár címen támadás, majd kongruáját is megvonták. 1953 őszén Egervárra kapott dispositiót, majd hamarosan Nagypáli lelkészévé nevezte ki a megyéspüspök. 1956 nyarán Kovács Sándor püspök az egyházmegyei központba hívta szentszéki jegyző hi-

vatali beosztásba. A püspöki palotában kapott elhelyezést. Az 1956-os forradalmat ott élte át, szemtanúja volt a szombathelyi eseményeknek.

Az egyházmegyei könyvtárban és levéltárban dolgozó Pataki László politikai indíttatású eltávolítása után, a megyéspüspök Sill Ferencet küldte Géfin Gyula (1889–1973) igazgató mellé. Könyvtárosi és levéltári szolgálata idejében felkérést kapott a MTA-tól a Vasvári Káptalan latin nyelvű írott anyagának feldolgozására, Vas és Zala megye helytörténeti lexikonainak kiadásához. A helytörténeti kutatásban a legfontosabb források között szerepeltek a káptalan iratai. A munka nagyságát sejteti, hogy a középkori oklevelek mellett az 1536. évtől 1878-ig terjedően 142 főlíó nagyságú kötetet kellett átolvasni, az adatokat a helységnevek feltüntetésével szabvány kartonokra leírni. A kigyűjtött anyag alapján a vasvári járás helységeinek a történetét is szerkesztette.

Kánoni vizitációk latin szövegének magyarra fordításával adott képet a 17. század végétől kezdődő mintegy 150 év történetéről. A tridenti zsinat által előírt formájú vizitációk (egyházlátogatások) jegyzőkönyvei számos helytörténeti adatot őriznek. Így tette közzé Szombathely, Szentgottárd, Kőszeg, Sárvár és Körmen-d Egyházmegyei Levéltárban őrzött kánoni vizitációit a ma olvasójának.

Az 1960-as évek elején közreműködhetett a székesegyház művészi értékeinek megmentésében, amikor az 1945. március 4-én történt bombatámadás következtében tönkrement oltárképek (Maulbertsch-festmények) Szépművészeti Múzeumban zajló restaurálásának ügyintézésére és tárgyalásokra Sill atya kapott megbízást az Egyházmegye részéről.

Az Egyházmegyei Könyvtár megmentésében is fontos szerepet vállalt, ugyanis a Megyei és Városi Tanács Kulturális Osztálya annak megszüntetését határozta el, hogy bővítsék a gimnáziumot, amely akkor a volt Szemináriumban működött. Géfin Gyula könyvtárigazgató megbízásával kereste fel Budapesten az ország könyvtárainak felügyeletét ellátó Egyetemi Könyvtár és a Katolikus Akció igazgatóját, akik aztán a helyszínre kiszállva tájékoztattak a Vas megye területén egyetlen teremkönyvtár és benne országos értékek helyzetéről, s úgy döntöttek, hogy a könyvtár nem számolható fel.

1971 márciusától – központi szolgálata mellett – Táplánszentkereszt plébánosa lett. Időközben Géfin Gyula 1973. november 10-én meghalt, utána Pataki László lett a könyvtár igazgatója, de 1981. július 19-én váratlanul ő is elhalálozott. Ezután Fábián Árpád (1926–1986) megyéspüspök Sill atyát kérte fel, hogy vállalja az Egyházmegyei Könyvtár igazgatói feladatát.

1986-ban az Egyházmegye püspöke a Szombathelyi Székesegyház plébánosává nevezte ki, addigi feladatai mellett. Az 1987-ben indult egyházmegyei teológiai tanfolyam hallgatóinak Alapvető egyházjogi ismeretek, I-II. félévi jegyzete 1990-ben jelent meg. 1998-ban a Teológiai Főiskola tanára lett. Ugyanabban az évben az Egyházmegyei Bíróság püspöki helynökévé nevezte ki Konkoly István megyéspüspök.

1989. április 12-én a magyar szerzetesrendek vezetői a szerzetesi közösségek újjáalakulásáról döntöttek, így a Marianus Ferences Rendtartomány is újjászerveződött, megfogyatkozott létszámú, idős rendtagokkal. 1989. szeptember 15-én kezdte meg a rend szombathelyi közössége a közös éle-

tet, és átvette a Szent Erzsébet Plébániát (P. Bognár Kapisztrán, P. Sill Aba Ferenc, P. Szabó Elek és Fr. Sipos Fulgens). A Ferences Rend főelőjárójának rendelkezése szerint a szombathelyi rendház főnöke és a templom plébánosa Sill atya lett. 1990-ben a magyarországi rendtartomány provinciálisává nevezte ki a ferences rend generálisa. Ezen év szeptemberében Rómában tartott beszámolót az egykor szocialista országok rendtartományainak találkozóján. II. János Pál pápa is fogadta a résztvevőket. Októberben Nancy-ban a közép-európai provinciálisok konferenciáján vett részt. Ettől kezdve évente két alkalommal volt összejövetel Európa különböző országaiban. 1991. május 30-tól július 2-ig tartották a Ferences Rend Nagykáptalanját (provinciálisok világtalálkozója) San Diegoban (USA, Kalifornia). A Nagykáptalanról hazaérkezve a Püspöki Kar kérésére a ferencesek összegyűjtötték a rendtartomány egykori kolostorainak adatait, hogy előkészítsék a visszaigénylést. Ezután kapta vissza a rend Szombathelyen a Ferences kertet, melyet hosszas tárgyalások után a város önkormányzata vásárolt meg. Ez a pénz lett az alapja a két szakaszban visszaadott kolostor újjáépítésének, amely nagyon lelakott és elhanyagolt állapotban volt. A legnagyobb feladat azonban a rend újrarendítése, a hagyományok átmentése, a ferences lelkiség kialakítása és a ferences plébánia működésének folytatása volt.

Sill atya fontosnak és hivatásából adódóan kötelességének érezte a közéletben való jelenlétet is. Már 1971-ben kinevezték az Egyházmegyei Történelmi Bizottság tagjává, ezzel együtt megbízták az Egyházmegye Történelmi Névtárának elkészítésével. 1996-ban – felkérésre – tagja lett a MTA Szombat-

helyi Tudományos Testületének (Societas Scientiarum Savariensis), ahol több előadást tartott. Első felolvasói előadása. „A Vas megyei írásbeliség a középkorban” 1996-ban hangzott el. Ugyanígy vállalt tagságot a Vas Megyéért Egyesületben. Az Egyházmegyei Könyvtár és Levéltár Vas megye kulturális intézményeként a tudományos kutatást és idegenforgalmi érdeklődést is szolgálta. A városi és a megyei közgyűlés kulturális bizottságaiban is aktív közreműködést vállalt. E munkája során tudta szorgalmazni többek között, hogy a ferences templom előtti tér a „Szent Erzsébet tér” nevet viselje. Az Európai Borlovagrend Vas Megyei Konzulátusa – jelmondata: „In honorem Dei et in honorem vini” – is megtisztelte, amikor tagjai közé sorolta. A Keresztény Értelmiségiek Szövetsége (KÉSZ) szombathelyi csoportjának megalakulásában, további működésében tevékeny szerepet vállalt: előadásaival is segítette azt. Közéleti tevékenységét értékelve a Vas Megyei Közgyűlés 1998-ban Pável Ágoston Emlékplakettal jutalmazta, valamint a Vas Megyéért díjat adományozták neki. Tudományos kutatásait értékelve, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemtól 2003-ban aranydiplomát és PhD tudományos fokozatot kapott. Egyházi és tudományos életpályája, emberi működése alapján, „Az év vasi embere” címet 2010-ben vehette át, és rá jellemzően a címmel járó pénzt a ferences templom mellett található Szűz Mária szobor restaurálására ajánlotta fel. Ez a város legrégebbi köztéri értéke: 1687-ben készült, egy évvel Buda törököktől való visszafoglalása után. Élete utolsó harmadában alapítványt hozott létre a határon kívülre szakadt, különösen a Felvidékről származó magyar fiatalok tanulmányainak támo-

gatására. Kezdeményezésére Ferences Kulturális Örökségért Alapítvány jött létre a ferences plébánián, az értékek megőrzésére és karbantartására.

Életében a művészet és kultúrtörténet iránti vonzódása és ismerete hangsúlyosan jelen volt. Széles érdeklődési körrel és a tudós kíváncsiságával olyan dolgokat és eseményeket vett észre vagy rögzített, melyeknek mások nem tulajdonítottak jelentőséget, pedig történelmi vagy kulturális értékkel bírtak, illetve azzá váltak. Így őrizte meg Különös déli harangszó c. írásában Kun Béla (1886–1938) 1919. május 21-én a szombathelyi Főtéren elhangzott szónoklata során történt epizódot: az odarendelt Kiss József káplán az egybegyűlt tömeggel közösen elmondta az Urangyalá imát. IV. Károly (1887–1922) király szombathelyi látogatásának eseményeit rögzítette magnófelvételen készített riportja az események egyik szereplőjével Molnár bácsival (püspöki inas), majd később publikálta is azt. Műértőként emlékezett meg „Szolgálat költészettel” című dolgozatában a 91. éves Székely László (1894–1991) papköltőről. Több közleménye és tanulmánya, forráspublikációja jelent meg a Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények, Vasi Szemle, a Vigília, a Burgenländische Heimatblätter, az Oberwart monográfia, a Levéltári Évkönyv, a Magyar Katolikus Almanach kiadványaiban. Több önálló kötet is őrzi tudományos munkáját, köztük a szülőhelyét ismertető Csütörtök mezőváros históriája (Pozsony, 1996, Kalligram kiadó). A honfoglalás korától tekint végig a Pozsony vármegyéhez tartozó település históriáján, amely Szent István korában templomos helyként volt ismert. Főmunkatársa volt A 200 éves Szombathelyi Egyházmegye Emlékköny-

ve szerkesztői munkaközösségnek; A szombathelyi székesegyház újjáépítése 1946–1976 és A vasvár-szombathelyi székeskáptalan történetének vázlata című fejezeteket írta. Egyik szerzője A szombathelyi Püspöki Palota című reprezentatív kiállítású, háromnyelvű könyvnek. A Szent Erzsébet Plébánia értesítőjében (Pax et Bonum, periodika) Visszatekintés a múltba sorozat keretében a ferences templom és kolostor történetét, értékeit és a rend történetéhez tartozó adatokat közölt. Kéziratai, előadásainak anyaga, szellemi öröksége még feldolgozásra vár!

Sill atya felkérésére és inspirációjára készítette Kiss Sándor (1925–1999) szobrászművész a Kiengesztelődés és a békére törekvés emlékművét, mely bronzba öntve a ferences rendház falát díszíti és emlékeztet a város 1945. március 4-i értelmetlen bombázására.

Arany János (1817–1882) írta: „Nem a világi jókat megtagadni, hanem azokkal helyesen élni tudni, a bölcsességnek titka és jele”. Mindazok, akik ezt a bölcsességet magas fokon birtokolják és gyakorolják, kiemelkednek a többi ember közül és követendő példának bizonyulnak. Vannak azonban olyanok is, akik ezen felül a bölcsesség olyan fokáról tesznek tanúságot, hogy saját egyéniségük háttérbe

szorításával, életüket másokért, Isten szolgálatában áldozzák fel. Ilyen egyéniségre, Sill Atyára emlékezünk, aki emberi mértékkel hosszú élete során az életszentség bölcsességét gyakorolva maradandó értéket tudott alkotni. Példája hozzánk is szól, van mondani valója vallásos és nem hívő emberekhez egyaránt. Küzdelmekkel teli sorsában mindig Ember tudott maradni, és kiapadhatatlan forrása lett a múlt iránt érdeklődőknek. Életpéldájával utat és a világ zűrzavarában irányt mutató ember volt. Papi jelmondata, amely a vasmi-sés emléklapon is olvasható, János apostolt idézi: „Szeressük egymást, mert így parancsolta nekünk az Úr!” Sill Aba atya életének kilenc évtizede arról tanúskodik, hogy megfogadta ezt a parancsot. Ugyanígy a rendalapító Assisi Szent Ferenc (1182–1226) égi üzenetét is: „Non sibi soli vivere, sed et aliis proficere!” Szent Ágoston (354–430) imájával „Istennek köszönjük meg, hogy a miénk volt, és az is maradt, mert aki szeretettel a szívünkben tovább él, nem hal meg, csak távol van.”

Méltó és igazságos lenne, ha Szombathely és Vas megye emlékét megőrizné, fenntartaná, és megfelelő módon emléket állítana csendes és szerény élettel alkotó személyének.

Viva lectio est vita bonorum!

KÖSZEG

VÁROSTÖRTÉNETI ATLASZ

■ Kiss Gábor

Kőszeg. Írta és összeállította: Bariska István. (B. Benkhard Lilla, Ivicsics Péter, Mentényi Klára, Söptei Imre és Szilágyi Magdolna közreműködésével) Bp., 2018. (Magyar Várostarténeti Atlasz; 6.)

Jelen nap lehetett a kőszegi polgárok életében 2019. szeptember 23., hiszen ezen a napon mutatták be a Zwinger előadótermében Kőszeg frissen megjelent várostörténeti atlaszát. Ezzel a település csatlakozott ahhoz a 18 országhoz tartozó, több mint 530 várost számláló európai közösséghez akik már rendelkeznek ilyen, lakóhelyük múltját térképek sorával bemutató kiadvánnyal.

A „város” ugyanis – ahogyan azt Roman Czaja (1960–), a Nemzetközi Várostarténeti Bizottság elnöke, a toruáni Nicolaus Kopernikus Egyetem professzora megfogalmazta – az európai kulturális közösség lényegét meghatározó egyik történeti jelenség. Ám ez a fontos jelenség – tegyük hozzá nyomban – minden egyes esetben más és más megjelenési formát ölt. Minden egyes városnak ugyanis megvan a maga földrajzi helye, csak reá jellemző városképe és története. Így tehát abban az esetben, ha magát a „várost”, mint települési jelen-

séget vizsgáljuk, az összehasonlító kutatásokra is rendkívül nagy szükség van!

Mindezt idejekorán felismerve a Nemzetközi Várostarténeti Bizottság (Commission Internationale pour l'histoire des Villes) már 1955-től szorgalmazta egységes szempontú európai várostatlaszok kiadását. Oxfordi közgyűlésén, 1968-ban, meg is adta a pontos irányelveket, amelyeket azután később, 1995-ben a müncheni összejövetelen kibővített. Egyértelmű célja ezzel az volt, hogy összehangolja az összehasonlító várostörténeti kutatásokat és ahhoz forrásokat is szolgáltatasson. Nem lényegtelen az sem, hogy ez a nemzeteken átívelő projekt a történet-szek azóta leghosszabb ideje tartó és legnagyobb területre kiterjedő közös vállalkozása! Józan ésszel gondolkodva tehát, nekünk sem érdemes kimaradni belőle.

A magyarországi várostörténeti atlaszok elkészítését Szűcs Jenő (1928–1988) történész, egyetemi tanár már 1966-ban sürgette, ám e nemzetközi kezdeményezéshez a hazai kutatás csak 2004-ben csatlakozott, Kubinyi András (1929–2007) történész, akadémikus irányításával. Ekkor OTKA-támogatással sikerült beindítani a munkaprogramot. Az Európai Városok

Történelmi Atlasza kutatási program keretében már hat magyarországi város (Sopron, Sátoraljaújhely, Szeged, Buda I-II., Kecskemét, Kőszeg) atlasza látott napvilágot. A Magyar Várostarténeti Atlasz sorozat célja természetesen megegyezik a nemzetköziével, vagyis hogy történeti és szerkesztett térképek, valamint a hozzájuk kapcsolódó tanulmányok és bő adattár segítségével átfogó képet adjon a kiválasztott városias település térszerkezetéről, utcahálózatról, főbb középületeinek és közterületeinek elhelyezkedéséről, mind ezen jellemzők időbeli változásairól. Egy szóval azonos elvek szerint mutassa be az egyes magyar városok térbeli fejlődését.

Az elkészült kötetekből kettő a Nyugat-Dunántúlt érinti, hiszen a Magyar Várostarténeti Atlasz sorozat első száma Sopront, a most megjelent darabja pedig Kőszeget tárgyalja. Mindkettő Burgenland tekintetében is rendkívüli fontosságú, hiszen például középkori tekintetben kiválóan egészíti ki és illusztrálja az Urkundenbuch-ban felsorakoztatott írott forrásanyagot. E két város esetén pedig ehhez értelmezést és jó térképi eligazítást is ad.

Lapozunk bele e nagyméretű, impozáns, kétnyelvű (magyar és angol), Karl Schubert 1808-as Kőszeg látképével díszített műbe – amit Kőszegen vehettünk először kézbe! A kiadvány, címének megfelelően elsősorban térképek gyűjteménye. A 64 térkép három csoportba sorolható, amelyek közül az első a város történetén végigvezető térképek sora. A kiindulópont ebben az esetben – már csak a pontosság és az adatgazdagság okán is – az 1857-es kataszteri felmérés alapján szerkesztett alaptérkép, amelyet a katonai felmérések ide vonatkozó, a települést és környékét ábrázoló részletei, majd a település 750 éves topográfiai fejlődését kilenc periódusban bemutató alaprajzok

sora követ. Ezeket egészítik ki a legfontosabb kőszegi várostérképek, Kogutowicz Manó (1851–1908) 1898-as munkájától egy 2010-ben készült légi felvételig. A következő csoport darabjait azok a legújabb kutatások alapján összeállított tematikus térképek alkotják, amelyek a város társadalmi és gazdasági megoszlását, intézményeinek elhelyezkedését tárják elénk, a 17-től egészen a 20. századig. A mappába gyűjtött sorozatot a legnagyobb forrásértékkel bíró térképek és látképek reprodukciói zárják.

Az atlaszhoz tartozó, bőven illusztrált kísérőfüzet első részében tíz fejezetre osztva mutatja be Kőszeg város történeti helyrajzát, annak 13. századi megalapításától fogva. Végigtekint a település korszakain, nemcsak a belterületet, hanem a külterületet is vizsgálva. (Ennek részletes bemutatásától természetesen itt most el kell tekintenünk!) A főszövegben előadottakat a füzet második részében – a várostörténeti atlaszok kötelező beosztását követve – egy 24 egységre tagolt történeti-topográfiai adattár egészíti ki, mind Kőszegre, mind Kőszegfalvára, mind pedig a kőszegi uradalomra vonatkozóan, amely a település névadásától kezdve egészen a vízimalmok kérdéséig szinte mindennel foglalkozik. Végezetül a munka során felhasznált történeti forrásokról és irodalomról a bibliográfia ad számunkra tájékoztatást.

Az előttünk fekvő munka oroszlánrésze Bariska István életműdíjas nyugalmazott kőszegi főlevéltárosra – a város díszpolgárára – hárult, aki 2010-ben egyedül és pénz nélkül vágott bele a hatalmas munkába. (A szerződéskor számára felajánlott busás honorárium jellemző az akkori és a mai állapotokra, a történeti kutatások elismert társadalmi megbecsülésére: 0, azaz nulla forint!) Ez az eset ismét csak bizonyítja azt az örök igazságot, hogy az igazi érték nem

mérhető pénzben... A megírásra vállalkozó Bariska István nem is támaszkodhatott másra, mint saját magára és az általa egy élet során (1970-től szolgált a kőszegi levéltárban) összegyűjtött adatokra, hiszen átfogó, modern városmonográfia Kőszegről máig nem áll rendelkezésre.

A feladat nagysága azonban még az ő rendkívüli erejét és kitartását is meghaladni látszott. Így végül 2013-ban – amikor már a belátható időn belüli teljesíthetőség kételye is felmerült benne – sor került a szerzői „csapat” felállítására. A kőszegi műemléki topográfián akkor már évtizedek óta dolgozó kollégái siettek segítségére (B. Benkhard Lilla, Ivicsics Péter, Mentényi Klára), akik a kiadványhoz saját kutatásaik alapján megtervezték a városfejlődést bemutató térképeket. Hozzájuk csatlakozott még Söptei Imre, a kőszegi levéltár vezetője az 1725-ös hadiadó-kiosztási térkép összeállításával, továbbá a kép és szövegszerkesztés munkáját felvállaló és az angol fordításban közreműködő Szilágyi Magdolna a Magyar Városhistória Atlasz sorozatot kiadó MTA BTK Történettudományi Intézet részéről. A kutatási eredményeket természetesen Bariska István összegezte és formálta egésszé.

Az elkészült kőszegi történeti atlasz először vizsgálja teljességében Kőszeg városa és a kőszegi uradalom helyrajzi történetét, a városnak és a városba zárt várnak mint uradalmi központnak a viszonyát. Ugyanez az elsőség mondható el a Kőszeg által alapított falu, Kőszegfalva (Schwabendorf) esetében is.

Bariska István Denis Pétau (Dionysius Petavius) (1583–1652), 17. században alkotó francia jezsuita történész igazságát vallja, miszerint „a történelemnek két szeme van – az idő és a tér”. Ezzel pedig a történeti kronológia mellett a történeti földrajz fontosságát, nélkülözhetetlenségét, azok egyenrangúságát hangsúlyozza. A tér és

az idő egymásra hatásának szemléltetése hasznos talán néhány kiragadott kőszegi esetet itt is felidézni.

Érdemes elgondolkodnunk, miképpen hatott például a lakosság vallásának megváltozása magára a térre, azaz miként duplázta meg etnikai alapon a reformáció a külvárosokat és a szőlőhegyeket, tette azokat magyarrá vagy németté. Elmerenghetünk azon is, hogy hogyan befolyásolta egy meg nem épült, eredetileg alagúttal tervezett vasútvonal a település egész további sorsát, vagy hogy egy erőszakosan meghúzott határvonal miként fosztotta meg azt szinte minden, a környező térbe ágyazódó gyökerétől és tette minden tekintetben az első világháború abszolút vesztesévé.

A megjelent munka Kőszeg város történetének legteljesebb összefoglalása. Miként a kötetet bemutató Blazovich László egyetemi tanár, az MTA Városhistória Albizottságának elnöke megfogalmazta: valódi *mérföldkő* a város történetírásában. Egy olyan mű – tegyük hozzá – ami azt is megmutatja, hogy milyen gazdag is egy nyugat-magyarországi kisváros történelme!

Igen hasznos dolog, hogy az atlasz digitális formában is minden érdeklődő számára elérhető a Magyar Városhistória Atlasz sorozat honlapján: <http://www.varosatlasz.hu/hu/atlaszok>.

Reméljük az elkötelezett szerzők több évnyi kitartó munkája mielőbb követőkre talál majd, és a nyugat-dunántúli régió több városáról hasonló alapossággal összeállított atlasz jelenik majd meg! Végigtanulmányozva a most megjelent kötetet, felmerül a szakemberben a vágy, mennyire jó is lenne összehasonlításul Kőszeg nagy riválisának, Szombathelynek hasonló városatlaszát látni. A jó hír: a majd kétezer éves múlttal rendelkező városban már folyik az atlasz előkészítő munkái!

KRÓNIKA

2017. JÚLIUS – DECEMBER

■ Tóth Kálmán

Július

7. A Berzsenyi Dániel Könyvtárban bemutatták Jagadics Eszter „Te következel!” című regényét. A megjelenteket Farkas Csaba, a Szülőföld Könyvkiadó igazgatója köszöntötte, a szerzőt, akivel Rozán Eszter író, újságíró beszélgetést folytatott, Nagy Éva könyvtár-igazgató méltatta.

15. A Képeslevelezőlap-gyűjtők Egyesülete ez évben is megrendezte az országos találkozót, amelynek a Berzsenyi Dániel Könyvtár adott otthont. A rendezvény keretében dr. Petercsák Tivadar egyetemi tanár, az MTA doktora, ny. múzeumigazgató „Képes levelezőlapok a Nagy Háborúban (1914–1918)” címmel előadást tartott, majd 11 gyűjtő kollekciójából változatos tematikájú kiállítás nyílt.

26–30. A Szentgotthárdi Történelmi Napok színes programsorozatában két kiállítás is szerepelt. A színház aulájában a „Szellemi kulturális örökség része, a magyarszombatfai fazekasság”, a Szentgotthárdi Közös Önkormányzati Hivatal előterében a „Szentgotthárd értékei – ciszter kiállítás” című tárlatot tekinthették meg az érdeklődők.

Augusztus

2. Ilon Gábor régész vezetésével Kőszeg középkori emlékeit felidéző városi sétára került sor.

20. Szent István királyunk és az új kenyér ünnepén ez évben is hagyományőrző rendezvényre várta vendégeit a Vasi Skanzen.

24. Benkő Sándor fotóriporter és Kardos Tamás fotóművész alkotásai-ból, Spiegler Tibor helytörténész ajánló szavaival, kiállítás nyílt Szombathelyen, a Zsidó Udvarban.

Szeptember

16. A Savaria MHV Múzeum „Műzsák kertje” című őszi évadnyitó rendezvényén ez évben is ízelítőt adtak a közönségnek tevékenységükről a tagintézmények és a meghívott helyi kulturális intézmények.

18. A Képeslevelezőlap-gyűjtők Egyesülete, a Vas Megyei Honismereti Egyesület, a Rumi Rajki Műpártoló Kör, az AGORA Szombathelyi Kulturális Központ és az Őrségi Református Egyházmegye képes-levelezőlap kiállítást rendezett a reformáció évének tiszteletére. Az MMIK-ban bemutatott tárla-

tot Balogh Péter építész, egyházmegyei gondnok nyitotta meg.

21. A Szombathelyi Szépítő Egyesület a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárával és a H+ Média és Kulturális Egyesülettel együttműködve, „A Nyugat-Dunántúl közlekedéstörténete. Új kutatási eredmények – örökségvédelem” címmel konferenciát rendezett a levéltár előadótermében. A szombathelyi vasúti közlekedés és a városi tömegközlekedés megindulásának születésnapján (1865. szeptember 21.) tartott eseményen megjelentek dr. Balázs Péter megyei jegyző, a Vas Megyéért Egyesület elnöke köszöntötte. A tanácskozás „A közösségi közlekedés története” elnevezésű szekciójában, amelyen dr. Kalocsai Péter elnökölt, dr. Frisnyák Zsuzsa történész (MTA Történettudományi Intézet, Budapest); „A 19. századi vasútállomások tárgykultúrája: eszközök, berendezések”; Varga Gábor doktorandusz (Pécsi Tudományegyetem): „Szombathely első vasútállomásának története (1865–1901)”; dr. Melega Miklós igazgató (MNL Vas Megyei Levéltára, Szombathelyi Szépítő Egyesület): „Helyi érdekű vasutak és fejlesztési koncepciók Vas vármegyében a dualizmus korában”; Mayer László levéltáros (MNL Vas Megyei Levéltára): „Kisvasutak, iparvágányok Vas vármegyében a 19–20. században”; Nagy Miklós helytörténész, tanár (Szent László Katolikus Általános Iskola, Sárvár): „A Magyar Nyugati Vasúttól a vasúti csomópontig. Sárvár vasúti fejlődése 1867–1913 között”; dr. Horváth Csaba történész (Széchenyi István Egyetem, Győr): „A Sopron–kőszegi HÉV funkciói és a kőszegi vasúti infrastruktúra fejlesztése 1920-ig; Söptei Imre történész, levéltárvezető (MNL Vas Me-

gyei Levéltára Kőszegi Fióklevéltára): „Hogyan gazdagodjunk meg vasútépítésből? Szájbély Gyula működése a 19–20. század fordulóján”; dr. Majdán János történész (Pécsi Tudományegyetem): „A Szájbély-kikötő építése a Balatonon (Ábrahámhegyen) és felújítása napjainkban” című előadásai szerepeltek. Az ebédszünet után kerültek sorra „A közösségi közlekedés örökségvédelme” témakör előadásai, dr. Melega Miklós elnökletével. E szekcióban dr. Zsigmond Gábor történész, főigazgató-helyettes (Közlekedési Múzeum, Budapest): „A Közlekedési Múzeum vasúti műemlékei a Nyugat-Dunántúlon”; dr. Kalocsai Péter történész (Szombathelyi Szépítő Egyesület): „Közlekedéstörténeti emlékek és emlékhelyek a Nyugat-Dunántúlon”; és Spiegler Tibor helytörténész (Szombathelyi Szépítő Egyesület): „A szombathelyi villamos a népszerű emlékek tükrében” című előadásai hangzottak el.

21. Újabb fejezettel gazdagodott a Savaria Múzeum állandó kiállítása. A „Savaria – római város a Borostyánkő út mellett (Kr. u. 1–4. század)” című tárlatot Csapláros Andrea múzeumigazgató és dr. Puskás Tivadar polgármester köszöntője után dr. Borhy László régész, az ELTE rektora nyitotta meg.

21–22. Kétnapos fotótörténeti, -művészeti és -muzeológiai konferenciát szervezett a Savaria MHV Múzeum. Az esemény az intézmény FÉNYÉRZÉK című kiállítás sorozatához kapcsolódott.

22. Jelmezes villámcsődületet szervezett a Fő téren a szombathelyi tömegközlekedés, különösen a 120 éve elindított villamosvasúti közlekedés évfordulója alkalmából a Berzsényi Dániel Könyvtár, a Smidt Múzeumért Alapítvány, a Szombathelyi Szépítő Egyesület és a Vasi Múzeumbarát Egylet.

23. A Vasi Skanzenben rendezték meg a XIV. Szombathelyi Nemzetiségi Napot, amelynek fő szervezője ezúttal a Szombathelyi Szlovén Önkormányzat volt.

26. A Szombathelyi Szépítő Egyesület és a Berzsényi Dániel Könyvtár helytörténeti klubja a 2016. évi sikerre való tekintettel újra megszervezte a Szent Márton temetői sétát, ezúttal Orbán Róbert vezetésével.

28–30. Szombathely adott otthont a Természettudományos Muzeológusok XXXIV. Országos Találkozásának. Az esemény házigazdája a Savaria MHV Múzeum volt.

29. A Savaria Múzeumban megnyílt „A sziklától a kőbaltáig – Az erdőtől a sivatagig. Az ember hatása a klímaváltozásra az őskorban: egy eszköz története” című kiállítás. Az eseményen megjelenteket Csapláros Andrea múzeumigazgató köszöntötte, a kiállítást dr. Mátyás Csaba, az MTA rendes tagja, egyetemi tanár (Soproni Egyetem, Erdőmérnöki Kar) ajánlotta a közönség figyelmébe.

Október

3. Szombathelyen, a Bolyai János Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium Galériájában, az iskola nyugalmazott igazgatója, Károly Frigyes ajánló szavaival, megnyílt a „Sem gyűlölettel, sem erőszakkal.» Esterházy János emlékezete” című kiállítás. A tárlat a felvidéki mártírsorsú politikus emlékére a felvidéki Alsóbodokon korábban felállított tárlat képanyagából készült. A megnyitóünnepség után dr. Molnár Imre, a Pozsonyi Magyar Intézet igazgatója, Esterházy-kutató történész előadása hangzott el.

3–8. Hatnapos, színes programmal csatlakozott a SZOSZSZC Szakgimnáziuma és Szakközépiskolája Könyvtára az

Országos könyvtári napok rendezvénysorozatához. Az események közt szerepelt az „»Erre csörög a dió...«– népi eszközök a mindennapok szolgálatában” című kiállítás is.

5. Az Országos Könyvtári Napok keretében, a Berzsényi Dániel Könyvtár helytörténeti klubjának vendégeként Hideg Istvánnal, a szombathelyi Mátörözműzeum alapítójával Spiegler Tibor helytörténész „Tengerészsorsok a vitrinben” címmel pódiumbeszélgetést folytatott.

7. A Berzsényi Dániel Könyvtárban, a reformáció emlékéve alkalmából, Balogh Péter építész, egyházmegyei gondnok ajánló szavaival, megnyílt a „»...szól néked az itt magyarul« – Válogatás a Berzsényi Dániel Könyvtár reformációhoz kapcsolódó könyvkincseiből” című kiállítás.

8. Könyvbemutatóra és város-történeti sétára került sor Vasváron. Az egykori domonkos kolostorban működő Zarándokszállás közösségi termében Kostecki András domonkos atya a „Domonkosok – a szó emberei”, dr. Zágórhidi Czigány Balázs, a Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény vezetője „Az első 300 év Magyarországon és Európában” című, frissen megjelent köteteket ismertette a megjelentekkel. Délután a „Városnéző séták” sorozat keretében a domonkos kolostor épületét lehetett megtekinteni. A domonkos rend múltjáról és jelenéről Kostecki András atya beszélt, a kolostor épületét a pincéktől a padlásig dr. Zágórhidi Czigány Balázs mutatta be.

10. A Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár „Biblia és hitújítás” című kiállításán válogatást mutatott be saját Szentírás-kiadásaiából. A gyűjteményt dr. Székely János szombathelyi megyéspüspök nyitotta meg.

12. A Bernstein Béla Kulturális Központban, Mayer László levéltáros (MNL Vas Megyei Levéltára) „Eruv chacéros, avagy a szombathelyi szombatzzsinór” című előadásával kezdetét vette az Őszi Zsidó Esték szabadegyetem 8 előadásból álló VIII. szemesztere.

Sosztarits Ottó régész (Iseum Savariense) „Philae, Kalabsha és Abu-Simbel szentélyeinek áthelyezése” című előadásával folytatódott az Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárház 2016-ban indított „Épített szépség” sorozata.

16. A 2016–2017. évi Genius Savariensis Szabadegyetem 9 előadást magába foglaló első félévi programja Agócs Nándor: „Ab ovo usque ad mala (a tojástól az almáig) – a rómaiak étkezési szokásai I.” című előadásával indult az ELTE SEK, „D” épület, fszt. II. termében.

19. Mayer László levéltáros (MNL Vas Megyei Levéltára) „Kényszerképek. Vas megyei cigányfotók a 20. század első feléből” című előadásával indult a Savaria Múzeum „FÉNYÉRZÉK – Személyes” című kiállításához kapcsolódó sorozata.

A Nemzeti Művelődési Intézet az I. Vas Megyei Értékek Hete programjának záró rendezvényként, Értékműhely címmel 13 szervezet helyi értékek bemutatását, élővé tételét célzó, közösségfejlesztő jó gyakorlatának tapasztalatait összegezte. Az Irokéz Galériában tartott esemény résztvevőit dr. Puskás Tivadar polgármester köszöntötte.

20. Az 1956-os forradalom emlékére városi diáksétát szervezett a Vasi Múzeumbarát Egylet, amelynek állomásain (megyeháza, püspöki palota, Premontrei Rendi Szent Norbert Gimnázium, TIT székház, MÁV igazgatóság, volt ÁVH székház, szentmártoni temető) különböző feladatok és eseményjártékok várták a résztvevőket.

A „Szombathelyi séták” sorozat keretében, dr. Kiss Gábor régész vezetésével ez alkalommal Szombathely korai keresztény kori emlékeivel ismerkedhettek meg az érdeklődők.

25. A MNL Vas Megyei Levéltára és a Szombathelyi Evangélikus Egyházközség a reformáció emlékéve alkalmából, „Ágostai és helvét – A reformáció története Vas vármegyében” címmel kiállítást rendezett a levéltár előadó- és kiállítótermében. Az egybegyűlteket dr. Puskás Tivadar polgármester köszöntötte, megnyitó beszédet mondott Szemerei János, a Nyugati (Dunántúli) Evangélikus Egyházkerület püspöke és Köntös László, a Pápai Református Gyűjtemények igazgatója, a Dunántúli Református Egyházkerület lelkeszi főjegyzője. Az időszaki tárlatot Söptei Imre, a MNL Vas Megyei Levéltára Köszei Fióklevéltára vezetője ajánlotta az érdeklődők figyelmébe.

A Kanizsai Dorottya Gimnázium emlékkonferenciát rendezett Holdosi József (1951–2005) tanár, író tiszteletére. Az eseményen köszöntőt mondott dr. Puskás Tivadar polgármester és Módos Tibor, a KDG igazgatója. A tanácskozás programjában Beck Zoltán rendhagyó irodalomórája, Benke Éva Radnóti-díjas tanár emlékező előadása, Koós Ildikó: „Ismerkedés a roma / cigány irodalommal az iskolába lépés kezdetétől” című előadása és a volt tanítványok, kollégák részvételével tartott kerekasztal beszélgetés szerepelt, amelynek moderátora Gergő Judit volt.

„Roma identitásképek a művészetben 1970–2017” címmel tudományos konferenciát rendeztek a Berzsényi Dániel Könyvtárban. A résztvevőket Nagy Éva könyvtárigazgató köszöntötte, majd Beck Zoltán: „A nem-olvasásban feltalált jelentés – gondolatok a szöveg kiszolgáltatottságáról”; Magya-

ri Imre: „Az elszakadás gondoljai Holdosi József Cigánymózes című regényében”; Szűcs Teri: „Magyar roma történelem / magyar történelem – magyar roma történelmi regény / magyar történelmi regény” és Orsós János: „A cigány írásbeliség kezdetei Magyarországon” című előadásai hangzottak el.

26. Az Iseum Savariense „Épített szépség” sorozatában Vasáros Zoltán építész (Budapesti Műszaki Egyetem) „Palmyra” című előadása hangzott el.

November

3. Kerekasztal-beszélgetés keretében, a Savaria Múzeumban bemutatták dr. Illés Péter etnológus (Savaria Múzeum) „Tájfenntartó szőlőhegyi gazdaközösségek” című könyvét, a Savaria MHV Múzeum kiadványát. A beszélgetésen a szerzőn kívül részt vettek: dr. Mód László és dr. Simon András etnológusok, Zágorhidi Czigány Ákos, a Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat területi felelőse és dr. Vig Károly, az eseménynek otthont adó intézmény tudományos igazgatóhelyettese.

4–5. Ez évben is megrendezte a Vasi Skanzen a hagyományos Szent Márton napi országos nagyvásárt.

6. Keresztény Értelmiségiek Szombathelyi Csoportja és a Szent Márton Plébánia ünnepséget rendezett a Szent Márton Látogatóközpont megnyitásának 10. évfordulója alkalmából. A programban Pungor Dóra és Varga Bernadett textilművészek „Szent Márton a textil világában” című kiállítása, a moldvai Forrófalva (Faraoani, Románia) temploma restaurált Szent Márton oltárképének megáldása és az „Énekek Szent Márton tiszteletére” című könyv koncerttel egybekötött bemutatója szerepelt. Az esemény résztvevőit dr. Székely János szombathelyi megyéspüspök,

dr. Puskás Tivadar polgármester és Harangozó Bertalan Vas megyei kormány megbízott köszöntötte. A képzőművészeti tárlatot Szommer Ildikó, a Savaria MHV Múzeum – Szent Márton Intézet munkatársa nyitotta meg. Az oltárképet dr. Székely János megyéspüspök áldotta meg. A Magyar Napló Kiadó és a KÉSZ Szombathelyi Csoportja közös kiadásában megjelent énekeskönyvet dr. Kővári Réka DLA, az MTA BTK Zenetudományi Intézetének munkatársa méltatta.

7. A Berzsényi Dániel Könyvtárban bemutatták az Életünk 2017. szeptemberi, a szombathelyi temetőkről szóló számát. Az esemény résztvevőit dr. Puskás Tivadar polgármester köszöntötte. A lapszám szerzőivel, továbbá Császár István püspöki helynökkel és a temetői séták vezetőivel Bokányi Péter, a folyóirat szerkesztője pódiumbeszélgetést folytatott.

8. A Berzsényi Dániel Könyvtárban megnyílt a „Csendéletek a Vasvári Békeház Képzőművészeti Gyűjteményéből” című kiállítás. Köszöntőt mondott Tóth Balázs, Vasvár város polgármestere, a kiállítást megnyitotta Tóth Csaba Munkácsy-díjas festőművész.

A Vasi Múzeumbarát Egylet „Kardok, balták, karikatúrák” című rendezvényének vendége Koszorús Ödön ikervári helytörténeti kutató, narrátora Tóth Kálmán múzeumpedagógus (Savaria Múzeum) volt. Az eseménynek a Savaria Múzeum adott otthont.

9. Az Iseum Savariense „Épített szépség” 2017. évi sorozata Tárczy-Mladoniczki Réka régész (Savaria MHV Múzeum) „A savariai helytartói palota aulájának mozaikja” című előadásával folytatódott.

10. Szombathelyen, az IDA Lakberendezési Stúdióban (Petőfi Sándor utca 39.) bemutatták Torjay Valter fes-

tőművész, művészettörténész, tanár „Jellegzetes ülőbútorok hazánkban a XIX. század közepétől az I. világháborúig” című könyvét. A könyvpremier résztvevőit Koczka Tibor Szombathely MJV alpolgármestere köszöntötte, a szerzővel Boda László, a B.K.L. Kiadó ügyvezető igazgatója beszélgetett.

Az Órvidék Házban ünnepélyes keretek között került sor a 11-es huszárok háborús emlékalbuma bemutatására. A rendezvényt dr. Hende Csaba, az Országgyűlés alelnöke nyitotta meg, majd dr. Puskás Tivadar polgármester köszöntőt mondott. A 11-es huszárok ezredtörténetét Drenovác Violetta, hagyományőrző huszárhölgy ismertette. Fischer Ottó huszár kapitány életútjáról fia, Fischer István beszélt. Az 1920-ban megjelent emlékalbum kibővített reprint kiadását, amely a Szülőföld Kiadó gondozásában jelent meg, prof. dr. Széll Kálmán, Szombathely díszpolgára ismertette.

11. Kőszegen, a Jurisich Miklós Gimnázium és Kollégium dísztermében, Ilon Gábor régész, történész ajánló szavaival, bemutatták dr. Küttel István: „A Küttel család története. Egy kőszegi polgárcsalád gyógyszerési szolgálatának 300. évfordulójára” című könyvét.

14. A Honvédelmi Minisztérium Katolikus Tábort Püspökség és a Savaria Történelmi Karnevál Közhasznú Alapítvány előadást és könyvpremiert szervezett Szombathelyen, a Katonatorténeti Kiállításban. Kálinger Roland őrnagy, tábori lelkész (HM 86. Szolnok Helikopterbázis) „Milyen egy tábori lelkész élete, mi a feladata a külszolgálatban?” című előadása után Mons. Berta Tibor ezredes, általános helynök, pápai káplán ismertette a közönséggel „A közös küldetésben. Katona és lelkész az ember és a nemzet szolgálatában” című kötetet.

15. Előadóülést rendezett az MTA Vas Megyei Tudományos Testülete és a Savaria MHV Múzeum a történelmi Vas megye neves madarászairól. A tanácskozáson Móricz Péter (Dr. Batthyány-Strattmann László Múzeum, Körmend) Molnár Lajos (1853–1942) körjegyző, madarász munkásságáról, Dankovics Róbert (Savaria Múzeum) Molnár Lajos madártani tevékenységének emlékeiről szóló, dr. Vig Károly (Savaria Múzeum) „Egy tudós utazó a századelőről – Almásy György (1867–1933)”, Markovics Tibor (Őrségi Nemzeti Park Igazgatóság) „Kőszeg híres madarásza – Bechtold István (1927–1991) előadása hangzott el.

16. „A Kárpátoknak hegyaljaiba gyere ki...” című úti film díszbemutatójára hívta a közönséget a Visegrádi Szent György Lovagrend. Az eseménynek a Katonatorténeti Kiállítás (Szombathely, Aréna u. 8.) adott otthont. Az 50 perces alkotást, amely Fülöp András és társainak az egykori galíciai hadszíntéren tett útját örökíti meg, Illés Károly, Szombathely MJV alpolgármestere méltatta. A felvételeket készítette és a filmet szerkesztette: Deák Szonja.

Lugosi András „A városi tér a fényképek homályos tükrének perspektívájából: fotografikus reprezentációk, személyes történelem, kollektív emlékezet” című előadásával folytatódott a Savaria Múzeum „FÉNYÉRZÉK – Személyes” kiállításához kapcsolódó sorozata.

19. Savaria MHV Múzeum – Szent Márton Intézet és a Szent Márton Plébánia „Domonkos szentek otthona. Régi festmények a szombathelyi domonkos kolostorban” címmel kiállítást rendezett. Az esemény az oratórium újraszíntelése ünnepségéhez kapcsolódott. Szentmisét celebrált dr. Székely János megyéspüspök, az oratórium előtti kolostorfolyosón bemutatott tár-

latot dr. Zsámbéky Monika művészettörténész nyitotta meg.

20. „Szent Márton moldvai oltárképe” címmel a szent kultuszáról és a Szent Márton Európai Kulturális Útvonal építéséről szóló pódiumbeszélgetést rendezett a Szombathelyi Siker Könyvtár. Az eseményen a moldvai Forrófalva Szent Márton tiszteletére szentelt fatemploma oltárképének magyarországi restaurálását és hazajuttatásának eseményeit ismertette Orbán Róbert, a Szent Márton Európai Kulturális Útvonal Magyarországi Tanácsának elnöke és Feiszt György, a Szent Márton Európai Kulturális Útvonal Magyarországi Tanácsának vezetőségi tagja.

23. Az Iseum „Épített szépség” című sorozata keretében Sosztarits Ottó régész (Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárház) „A savariai palotakomplexum egyéb épületei és mozaikjai” című előadása hangzott el.

25. Szombathely Város Koncertfúvószenekara 60 éves jubileumi koncertjének az AGORA Művelődési és Sportház adott otthont.

27. Az Órvidék Ház Irodalmi Műhely sorozata keretében bemutatták a Szülőföld Könyvkiadó legújabb kiadványát, az „ITT-HON – szülőföldem, otthonom. Versek Vas megyéből” című kötetet. Az alkotókat és a vendégeket Majthényi László címzetes egyetemi docens, a Vas Megyei Közgyűlés elnöke köszöntötte. A könyv születéséről, az irodalmi előzményekről Pete György irodalmár beszélt, a válogatás keretét adó illusztrációkról Kamper Lajos grafikusművész szólt. A kötetet dr. Czetter Ibolya, az ELTE Savaria Egyetemi Központ Magyar Irodalomtudományi Tanácsának tanára méltatta.

28. A Vas megyei Lapok alapításának 150. évfordulója alkalmából, „Sajtó

a századfordulótól az ezredfordulóig” címmel, Merklin Tímea újságíró vezetésével, Halmágyi Miklós és Nagy Ildikó újságírók, továbbá dr. Melega Miklós, az MNL Vas Megyei Levéltára igazgatója részvételével kerekasztal-beszélgetést rendezett a Berzsényi Dániel Könyvtár.

29. A Vasi Múzeumbarát Egylet „Apám hadinaplója (2. rész). Emlékek a második világháborúból” című pódiumbeszélgetésének vendége Karáth László, a Premontrei Rendi Szent Norbert Gimnázium ny. igazgatója, narrátora az eseménynek otthont adó Savaria Múzeum múzeumpedagógusa, Tóth Kálmán volt.

30. Kelbert Krisztina történész (Savaria Múzeum) „A Horthy-korszak neokonzervatív nőképeinek reprezentációjáról” című előadásával zárult a „FÉNYÉRZÉK – Személyes” című kiállítást kísérő sorozat.

„Kézbe adott népi hétköznapiak” címmel tájházakról, helytörténeti gyűjteményekről szóló fórumbeszélgetéseket indított az Nemzeti Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. A nagyrákosi Tájház, Művelődési Házban Tóth Kálmán és Nagy Endre muzeológusok (Savaria MHV Múzeum), Büki László médiaszakember és Baksa Eszter, Nagyrákosi polgármestere előadásai hangzottak el.

December

1. A Savaria MHV Múzeum Szombathelyi séták sorozata keretében Orbán Róbert az egykori Óperint területén kalauzolta az érdeklődőket.

5. A Szombathelyi Képtárban került sor a Savaria MHV Múzeum „A divat elhalványul, a stílus örök. A szaképzéstől a kreatív iparágakig múzeumi katalizálással” című projektje kiállításával egybekötött záró eseményére.

A résztvevőket Csapláros Andrea múzeumigazgató köszöntötte, a program során megvalósult munkákat és a kiállítást, a projektrésztvevő tanulók közreműködésével, Bodorkós Orsolya, a Szombathelyi Képtár múzeumpedagógusa mutatta be.

6. Az Iseum „Épített szépség” sorozatát Major Balázs régész „Krak de Chevallier és Margat lovagvárai” című előadása zárta.

7. A Berzsényi Dániel Könyvtárban, Mayer László levéltáros (MNL Vas Megyei Levéltára) ajánló szavaival, megnyílt a „Siess 230. Válogatás Szombathely első nyomdájának kiadványai-ból” című kiállítás.

13. A Savaria Múzeum dísztermében bemutatták a Híres szombathelyi nők sorozat 17., Knebel Riza (1889–1963) festőművész-fotográfus életét bemutató kötetét. A könyvpremier résztvevőit Csapláros Andrea múzeumigazgató, Lendvai Ferenc városi tanácsnok és a sorozat szerkesztője, dr. Takácsné dr. Tenki Mária, Szombathely MJV Kulturális, Jogi és Társadalmi Kapcsolatok Bizottságának elnöke köszöntötte. A kiadványt a szerző, Kelbert Krisztina történész, a Savaria MHV Múzeum Történettudományi Osztályának vezetője ismertette.

14. A Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár, a MNL Vas Megyei Levéltára és a Közjó és Hagyomány Egye-

sület várostörténeti konferenciát rendezett „A kiváltságos város” Szombathely város privilégiumlevelei és Schönvisner István munkássága” címmel az egyházmegyei levéltárnak otthont adó Eölbey-házban (Szombathely, Szily János u. 2.). A jelenteket dr. Puskás Tivadar polgármester köszöntötte. A tanácskozás levezető elnöke Tóth Endre DSc régész volt, a programban dr. Zágórhidi Czigány Balázs: „Szombathely város 1407. évi kiváltságlevele és középkori megerősítései”; dr. Kóta Péter: „Szombathely város kiváltságainak megújításai az újkorban”; Tóth Endre DSc: „Schönvisner István művelődéstörténeti jelentőségéről” és Sánta Sára: „Schönvisner István és az első magyar városmonográfia” című előadásai szerepeltek.

15. A Szombathelyi séták soron következő programját, amelynek keretében a résztvevők ezúttal a Szent Márton utcai temetőben nyugvó néhai bábosok, viaszöntők, szappanfőzők, kötélgéártók és más mesteremberek sírhelyeit keresték fel a résztvevők, Orbán Róbert vezette.

22. Ünnepelesen átadták a szombathelyi közforgalomnak a felújított Berzsényi Dániel teret. Köszöntőt mondott dr. Hende Csaba, az Országgyűlés alelnöke és dr. Puskás Tivadar polgármester. A teret megáldotta Császár István általános helynök.